

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

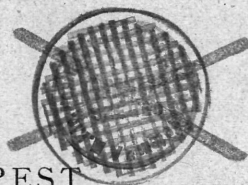
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HARMADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1893.

TARTALOM.

	Lap
A niklai remete. <i>Dr. Váczy János</i>	257
Régi magyar vitéz Kádár István éneke. <i>Kanyaró Ferencz</i>	284
Szilágyi és Hajmási históriája. <i>Thúry József</i>	293
Megjegyzések a hun-monda kifejléséhez. <i>Belják B. Pál</i>	307
Egy labanczvers az 1681-iki országgyűlésről. <i>Szeremlei Barna</i>	318

Adattár :

Adatok Pesti Gábor életéhez. <i>Dr. Illésy János</i>	330
Hell Miksa levelei IV., V., VI.	337
Barcsay Ábrahám levelezése feleségével. (Első közl.) <i>Nagy Iván</i>	342
A pozsonyi ev. lyceum kéziratárából. <i>Dr. Kvacsala János</i>	352
Fábián Gábor levelezése. (II. közl.) <i>Kara Győző</i>	360
Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai. <i>Dr. Illésy János</i>	368

Ismertetés, bírálat :

Mérei Kálmán. Teleki László gróf »Kegyenc«-e. <i>Ism. K. I.</i>	379
--	-----

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Á.</i>	382
---	-----

— — — — —

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

A II. évfolyam név- és tárgy-mutatója ehhez a füzethez van mellékelve.

A NIKLAI REMETE.¹

1808-ban ² Berzsenyi megvált Sömgyéntől, meg az egész Kemenesaljától is, gyermekjátékainak s ifjúkori örömeinek e színhelyétől s Niklára költözött, Somogy megyének egy kis, de csinos falujába, hol a gazdag természet ősi, eredeti pompája, a kövér s magas jegenyék, a buján tenyésző növényzet mintegy összhangozni látszottak a költő eredeti nagy tehetségeivel. Egy szép elegiában bucsúzott el ama tájéktól, hol bölcseje rengett, hol ajakának első mosolygását látta rég elhunyt jó anyja.

Nem sokára kiváltotta Berzsenyi elzálogosított birtokait anyai nagybátyjától, Thulmon Páltól, s körülbelül ezerkétszáz hold rétnek és szántóföldnek s a gombai hegyen vagy negyven holdnyi szőlőnek lón urává.

Berzsenyinek Niklán töltött évei egyaránt nevezetesek reá úgy is mint magánemberre, úgy is mint költőre. Öröm és bánat, dicsőség és szenvedés évei voltak azok, de költői tehetsége itt fejlődött ki egész teljességében; itt tanulta Berzsenyi a világot és embereket helyesebb szempontból ítélni meg s itt szerezte meg az akkori magyar írók becsülését és barátságát, a melyek eddigi egyhangú életét legalább 1816-ig kissé mozgalmasabbá tették.

¹ Mutatvány a »Berzsenyi Dániel életrajza« cz. akadémiai jutalmat nyert munkából.

² Noszlopy azt állítja, hogy Berzsenyi még 1807-ben költözködött Niklára s állítását egy adóslevéllel bizonyítja, a melyet Berzsenyi Niklán 1808. jan. 14-én írt alá thúrmezei Korenika Sándor részére. E bizonyítéknak kétségkívül van némi fontossága, de magában még nem elégséges az eddigi elfogadott adatok megczáfolására. S maga Noszlopy meggyöngíti e bizonyíték erejét azzal, a mivel állítását szintén erősíteni akarja, hogy Berzsenyi még *atyja életében* költözött Niklára. Hisz atyja még tíz évig élt azután, a mit Noszlopy is tud, s a minek Berzsenyi leveleiben több nyoma van.

Napjai eleintén itt is a gazdaság s gyermekeinek nevelése között oszlottak meg. Magának és gyermekeinek, a magánosságnak, elmélkedésnek s a költészetnek élt. Ezek voltak az ő igazi barátai eddig s ezek maradtak azok később is. Azonban Kazinczy-nak 1803-ban Kis Jánoshoz írt, de Berzsenyit illető buzdítása lassankint azt az elhatározást érlelte meg a költőben, hogy eddigi műveit összegyűjtse s bírálatra küldje Kishez és Kazinczyhoz. Csakugyan 1808. nyarán versei gyűjteményét azzal a nyilatkozattal küldé a már akkor Sopronban lakó Kis Jánoshoz, hogy mivel az ő példaadásának s buzdításának köszöni a költészettel való foglalkozást, reá bízva műveit: tegyen velök, a mit akar, »nem bánja, ha azok kinyomatnak is, ha tűzbe vettetnek is«. Kazinczy, a ki Bécsből visszatérőben Sopron felé vette útját, hogy híven szeretett barátját, Kis Jánost meglátogassa, elkérte a gyűjteményt Kis Jánostól, a mit ez avval a kérelemmel adott át Kazinczynak, hogy »találjon módot a kinyomatásra«. ¹ Alig ért Kazinczy Széphalomra, néhány nap mulva már repültek sorai az újonnan fölfedezett költőhöz, megint bátorítva és serkentve, mint az előtt öt évvel. »Tovább, édes barátom, — írja Kazinczy — tovább a szerencsésen futni kezdett úton! Virág, Kis és Dayka, kiket elsőnek tart nemzetünkben minden, a kinek ízlése van, örömmel fogadnak el szent koszorújokban.« ² Egyszersmind ő maga tisztázza le a versek gyűjteményét, mint a hogy már az előtt több jó barátja műveivel is megtette, a kiknek orthographiájával nem értett egyet.

E levélből, a mely már egyenesen hozzá volt intézve, színről-színre látható Berzsenyi a mester javalását, nagyrabecsülését, szeretetét s örömét; e levél egyszerre a magyar Helikon fölként áldozó papjai közé iktatta, s mintegy kijelölte helyét az irodalomban — mélyen meghatotta a költőt. Válaszúl egyik legszebb levelét írta Kazinczynak mindazok között, a melyeket valaha két ismeretlen ismerős egymásnak küldött.

Szabad legyen idéznünk e levél néhány pontját szóról-szóra, mivel attól félünk, hogy bármilyen gondos magyarázat csak rontana e valóban férfias szépségű sorokon. »Egy igen érzékeny jelenést, egy igen szent innepet jegyzett az Úrnak levele az én

¹ Kis János emlékezései II. köt. 113. lap.

² 1808. okt. 31. írt levelében.

életemnek napkönyvében s nem szégyenlem megvallani, hogy egy pár forró férfiúi cseppet nyomott ki szemeimből; de érzem, hogy az nem a dicsőség csiklandásának munkája, hanem a jó szándék jutalma és a jók összetalálkozásának andalodása«. Aztán fogadást tesz, mint a múzsához írt költeményeiben, hogy minden idejét nemzetének s a tudományoknak (értsd: költészetnek) fogja szentelni. Igéretének indokolása mindennél hívebben mutatja, hogy valóban »szent ünnep« volt rá nézve Kazinczy buzdító levele. »*Egy oly férfúnak serkentése, kinek ítéletét így nézem, mint egy egész nemzetnek szavát*, lekötelez engem, hogy lelkemnek minden erejét összeszedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csiráit, melyeket magamban sejtettek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem, megnemesítsem és magasítsam, hogy azokkal az ösmereteknek ama fényesebb környékeit, hol Pope felséges képe szerint Alpeseken Alpések emelkednek, megjárhassam s vizsgálódásom zsákmányába hazám temjént, az önérzet pedig élelmet találjon«.¹

• Ez őszinte vallomás, a mely feltárja előttünk a sokáig szunynyadó nagy tehetség egész bensejét, épen oly jellemző Berzsenyire, mint a milyen fontos Kazinczy agitatori szerepének megértésére. A szerénységgel párosuló önérzet, mely e sorokon végighuzódik, csak emeli fogadásának őszinte komolyságát s igaz buzgalmát. Bizonyára e meghatottságnak kifejezése *A múzsához* (»A te ernyődnek« kezdettel) című ódája, melyben célzást is tesz ez ösztönzésre s bátorításra, mikor így zeng:

Mély sugallásod kiemelt magamból,
Sátorod csendes kebelébe intett,
Hol *Kazinczydnak keze szent örömmel*
Nyujta borostyánt.

De nem hitte volna a világért sem, hogy néhány hónap múlva tisztelettel említsék nevét mindenhol, a hol magyar szóért lelkesednek. Pedig úgy történt. Kazinczy szerte küldé Berzsenyi műveit a két magyar hazában. Íróink s a műveltebb közönség ámulva néztek az új jelenség — mint valami meteor — pályája elé s valamennyien lelkesedve fogadták róla a hírt, úgy híven,

¹ Berzsenyi első levele Kazinczyhoz. 1808. decz. 13.

hogy végre megérkezett az, a kinek jöttét néhány év óta már előre suttogták a beavatottak. Kazinczy nem győzte az egyes darabokat tisztázgatni, hogy mindenhová jusson belőle legalább mutatványképen. Első meglepetésében azt mondá, hogy »újabb poetáink közt egy sincs, a ki Berzsényit utól érje«. ¹ S íróink ebben igazat adtak Kazinczynak

Igy előzte meg a hír Berzsényi fölléptét, hogy mintegy előkészítse a nemzetet a még addig nem is sejtett költő műveinek elfogadására. Így szállt híre két országra, mikor még alig néhány író olvasta magukat a költeményeket kéziratban.

Az elsők, a kik e szerencsében 1803 óta, midőn néhányan már ismerni kezdték Berzsényit, részesültek, a Kazinczy triászának tagjai voltak. Vitkovics, Szemere és Horvát István, a széphalmi mester törekvéseinek legodaadóbb pártfogói s részesei levén, Kazinczy első tudósítására elragadtatással várták az annyira magasztalt műveket, a melyeknek híre kisebb volt a valóságnál.

A triász osztozott Kazinczy örömeiben, sőt úgy találta, hogy e bámulatos tehetségű ifjú költő igazában véve össze sem hasonlítható egyetlen magyar költővel sem. Annál lelkesültebben hirdették aztán dicsőségét nemcsak az írók között, de mindazok között, a kik még kételkedni mertek a magyar nyelv jogainak épségben tarthatásáról. Egész kis társaság gyűlt össze, mely gyönyörrel, sőt elragadtatással olvasta Berzsényi műveit, együtt lelkesült a triász tagjaival, hitet és bizalmat merítvén e költészetből a nemzet jövőjére. Horvát István, korának ez egyik legerősb érzésű magyarja, hirdette a kis társaság lelkesültségét magasabb körökben, az országbíró házában is, a hol egyszer így szólalt föl: »Hiába nyomná már akárki nyelvünk terjedését, míg nekünk Berzsényi Dánieleink lesznek; vagyon pedig már egy, nem félhetjük soha a megutáltatástól nyelvünket«. A Berzsényi neve azonnal figyelmet keltett s Horvát nem késett a nála levő gyűjteményből néhány darabot »köztapsolás mellett felolvasni.²

Igy szárnyalt a költő dicsőségének híre mind tovább s nem sokára Somogy megyének is tudomására jutott, mily nagy kincset rejteget magában egyik határszéli kis faluja, Nikla. Teleki László

¹ L. Kazinczy levelét Kis Jánoshoz. 1808. nov. 12.

² Horvát Istvánnak Berzsényihez 1811. febr. 28-án írt levelében. Az *Uj Magyar Muzéum* 1860. évf. II. félév 73—94. lapjain Toldytól közlöt levelek.

gróf, a magyar arisztokráciának e kiváló tagja, a ki pesti szalonjában szívesen látta nemcsak a főrendű hazafiakat, hanem az írókat s tudósokat is, szintén a triasz útján ismerkedett meg Berzsenyi műveivel, a melyekből a nemzetiség szilárdításának erejét talán ő érezte ki legjobban. Csak alkalomra várt, hogy nagyra-becsülésének valami jelét adhassa a költő irányában. S ez az alkalom nem sokára mintegy önként kínálkozott. 1811. november hónapban Somogymegye főispáni helyettesévé lón Teleki s Berzsenyit ekkor a megye táblabírájává nevezte ki. E kinevezés váratlanul lepte meg az elvonúlva, magányban élő költőt, de annál nagyobb öröme lón benne, minél kevésbbé gondolta, hogy költői működését már a főúri körökben is ismerik. Tudvalevő, hogy egy szép órában rőtta le halálját a költő Teleki László gróf iránt.

De még ennél is nagyobb meglepetés várt Berzsenyire néhány hónap mulva, mikor a főispáni helyettes székébe ünnepélyesen beiktattatott, 1812. márcz. 18-án. A megye előkelősége diadalérzéssel ünnepelte a költőt. Sárközy István, Kazinczynak a Dunántúl egyik leghivebb barátja s műveinek mindvégig lelkes colporteurje, a megyének egyik legtanultabb s legbefolyásosabb embere, a ki pár év óta folyvást figyelemmel kísérte Berzsenyi működését, az ebéd alkalmával a jelenváltak szemeláttára megcsókolván a költőt, ez által mintegy specialisan Somogy költőjévé avatta. Ez volt a megtiszteltetés kezdete.

Prónay Sándor báró, a főispáni helyettesnek sógora és akkor a magyar műveltségnek egyik, csöndben ugyan, de annál kitartóbban munkáló képviselője, a kire az írók pártfogásának nemes hajlama mintegy atyai örökség gyanánt szállott, már eleve föltette magában, hogy Berzsenyit a somogyi és más megyékből oda-sereglett rendek előtt nyilvánosan üdvözli, mint a »magyar Parnassus diszét«. S úgy történt. A »nagy palotába« hívatván este Berzsenyit: »az egész közönség jelenlétében megköszöntötte«, a mi a jelenvoltakra ép úgy, mint magára a költőre mély s tartós hatást tett.

Az ünneplésnek e szokatlan módját tévedés volna mostani fogalmaink szerint megítélni. 1812-ig nem igen volt arra példa, kivéve a Kazinczyét, hogy egy magyar költőt, mint a nemesség díszét, nyilvános gyülekezetben ünnepeljenek, annál kevésbbé olyat, a kinek műveit addig még csak a beavatottak ismerhették Kazinczy s a pesti triasz útján, kéziratban. Most íme a magyar költészetnek egyik fölkeant papját a születésére büszke fő- és köznemes-

ségnek úgy mutatja be a megyei előkelőség vezérc, mint a ki költői érdemeivel mindnyájuk fölé emelkedett. Berzsenyiben a magyar költészetet ünnepelték. Így fogta föl ezt Prónay, így tekintette azt maga Berzsenyi is. Ebből magyarázhatjuk meg a költő lelkesült örömét, a melynek a *Báró Prónay Sándorhoz* című ódájában kifejezést adott:

Győztem! Lerázták czombaim a fövetnyt,
Izzadt fürteimen szent olajág lebeg,
Nevem kivívtam mély porából
S általadám maradékaimnak.

E fenséges sorokat jónak látták a kolozsvári színház nézőterén felállított oszlopra vésetni s így mintegy a magyar műzsa ünnepelésének állandó tárgyává tenni.

De a költő híre s hatása még másban is nyilvánult, mielőtt művei nyomtatásban napvilágot láttak volna. Döbrentei Gábor, Kazinczynak ez idétt még egyik legmeghittőbb barátja, szintén tudomást vevén a széphalmi mester útján Berzsenyi műveiről: a pesti triaszéhoz hasonló buzgalmat fejtett ki, hogy a dunántúli költő nevét megismertesse az erdélyi művelt közönséggel. S nem kevésbé célját érte. Gróf Bethlen Ádámné ugyanis azzal kívánt áldozni Berzsenyi költői szellemének, hogy a *Melancholia* című költeményét kőlapra véseté s azt kertjébe, mint valami diadalívet, fölállítatá. Így lőn Berzsenyi a két magyar hazának koszorús költője, mielőtt tehetségének egész nagyságát ismerték s mielőtt arra gondoltak volna épen az ünneplők, hogy a költő műveit közkinccské kell vala tenni, hogy a nemzet ismerje azokat s lelkesüljön általuk.

A műveltség e kasztszerű jellege épen oly különös, mint a milyen jellemző az akkori kor felfogására nézve. Az elzárkózottság, a mely az embereket úgy a szellemi élvezetben, mint a mindennapi életben önmagukba süllyeszté, nem engedte a haladás útjain igyekezők törekvéseit sem egyesülni, sem öregbíteni. Mintha az önzésnek valami egészen sajátságos neme vert volna gyökeret a műveltebb közönségben, a mely az anyagi élet köréből átöröklődött a szellemi térre is, elkülönítvén az egymásra utalt értelem munkájának minden termékét, akár gyönyört nyújtott az, akár áldozatot kívánt.

Épen ebből a szempontból tűnik föl a Kazinczy pályája korszakalkotónak és szokatlan fényűnek. Míg a tehetős nemesség ön kis világának szűk körén túl lenézett s megvetett minden törekvést, a mely az ember magasabb ösztöneinek kifejtésére irányult, nem keresvén s nem is ismervén a szellemi közösségben rejlő bámulatos hatalmat s ennek csak kevesektől sejtett tényezőit: Kazinczy levonta a következményt a nyugati népek irodalmának tanulmányozásából s az ettől sugallt czéljai után haladt feltartóztatlanul egész életében. Ő ismerte az utakat, a melyek a polgárosultság felé vezetnek; tudta és hirdette, hogy a szellemi egyesítés nagy munkájától függ hazánk jövője. Mennyit áldozott már ifjú korában, hogy a szegényebb sorsú írók művei közkinccské válhassanak! Mennyire kész lett volna egymaga egy fejlett irodalom szükségletét ellátni, ha a gond terhei mind komorabb és komorabb felhőket nem vontak volna derült homlokára! De így is megtett mindent, a mit csak a nemzet hátramaradottságát élesen látó s az azt leküzdeni kész önfeláldozás apostolaként kivívhatott.

Az 1809. év elején már Szemerénél volt Berzsenyi műveinek gyűjteménye. Kazinczy hallani sem akart a késedelemről. Szívesen feláldozta a mult év utolsó hónapjait a versek tisztázására, javítása- és pótlására, csak hogy mennél előbb bámulhassa azokat nemzetünk. Javításait s pótlásait a költő szabad tetszésére bízta, hogy azokat elfogadhassa vagy elvethesse. Épen ezért természetesnek találjuk, hogy Berzsenyi óhajtván várta vissza a gyűjteményt. Vajjon milyen javításokat tehetett művein a széphalmi mester; vajjon e javítások a nyelvet, a versmértéket vagy a compositiót illették-e? De minél élénkebben vágyott saját műveinek kéziratát visszakapni, hogy a Kazinczytól ajánlott versszakok s egyes sorok javítását megkísértse: annál bajosabban tudott Szemeréhez férközni, a kinél a kéziratgyűjtemény Pesten letéve volt. Többeket megbízott, hogy a gyűjteményt átvegyék, de oly szerencsétlenül, hogy vagy megbízó levele veszett el, vagy Szemerét nem találta Pesten az illető megbízott; sőt akadt olyan is, a ki Berzsenyitől kapott ugyan igazolványt a gyűjtemény átvételére, hanem rest volt Szemere után járni. Így aztán elmúlt egy év s Berzsenyi még sem tudta megkapni saját műveinek kéziratát.¹

¹ L. Berzsenyinek 1809. nov. 25-iki levelét.

Ez év különben egyike volt legveszélyesebb éveink. Áprilban Pestre készült, hogy műveit sajtó alá adhassa s megismerkedhessék Szemerével és a triasz többi tagjaival, a kiket Kazinczy nem győzött neki ajánlani. Azonban részint, mivel neje e tájban betegedett le, ekkor születvén harmadik fiuk s utolsó gyermekük, László, részint mivel maga Berzsényi is több hétig betegeskedett, kedvét vesztette és csüggeteggé, komorrá lón: a Pestre való utazás mind tovább húzódott. Betegségéről nem tudósít bővebben. Csak annyit ír, hogy egyik nyavalyából a másikba esett. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy későbbi betegségének s búskomorságának előjelei ekkor mutatkoznak először. A duzzadó erejű férfiú most egyszerre megrendült. »Még eddig — írja Kazinczynak 1809. máj. 5-ikéről — a mulandóságnak semmi magvát sem éreztem ereimben, de most *érzem egész semmiségemet* és csüggedek.«

A melancholia árnyának ez első jelentkezéséhez járult az abból támadt boszúsága, hogy hazulról ki nem mozdúlhatott, a miben nemcsak betegeskedése gátolta, hanem főképp az az izgalom, mely az egész Dunántúlt elfogta a francziák bejöttének hírére. Az ellenségnek alig vélt berohanása nagy zavarba ejtette a népet, kivált Vasmegyében, hol János főherczeg úgy maga, mint tisztjei egyaránt azzal biztatták a lakosságot, hogy az ellenségtől még nincs mit tartaniok.¹ A győri szerencsétlen ütközet után még rosszabbra fordult az állapot. Nemcsak eleséget kellett szállítaniok az ellenség számára s a sebesülteket ápolniok, de túrniök kellett a folyvást özönlő csapatok zaklatását is, a melyet kivált az olasz és rajnai katonák követtek ei. A jobbágyság szegénysége s nyomora kétségbeejtő volt, a mit csak fokozott a nagy drágaság, betegség s gyakori halál.² E zavarok és izgalmak a gazdálkodás folyamatát is megakasztották. Berzsényi földjeinek egy része parlagon hevert, rétei kaszálatlanok voltak s búzakazlai romlani kezdtek.

E kedvetlenségek között némi jótétemény volt Berzsényire az, hogy műzsája eléggé munkás volt e zivatáros idő alatt is, részint új műveket sugalva neki, részint a már kész művek javítására ösztönözvén őt. Másfelől pedig Kis János egy alapítandó

¹ L. Pápay Sámuelnek Kazinczyhoz intézett 1810. decz. 20-iki levelét. Eredetije Zádor Gyula birtokában.

² L. Sárközy Istvánnak Kazinczyhoz írt 1810. febr. 19-iki levelét. A m. tud. Akadémia könyvtárában: M Irod. Lev. 4-r. 195. sz.

folyóirathoz hívta meg őt munkatársúl.¹ Már évekkel az előtt szándékozott Kis János egy irodalmi közlönyt alapítani, de az idők nem igen kedveztek a terv létesülésének. 1808 végén azonban némi egyességre jutott Hartlebennel, a ki késznek nyilatkozott valamely évnegyedes folyóiratot kiadni, ha elég érdekes tartalommal szerkeszthetné azt Kis János. Már a czímen is megállapodtak, mely *Magyar Tárház* lett volna. Berzsenyi szívesen fogadta a meghívást. Megígérte, hogy a mi időt gazdasági teendőitől elszakíthat, azt készséggel áldozza a közös célra. Egyszersmind hajlandónak mutatkozott verseit is átengedni a *Magyar Tárház* számára, a szerkesztőre bízván, hogy az ő »dilettanti munkáját megítélje« és »ne kényének, hanem becsületének legyen barátja«. Érdekes, hogy Berzsenyi, a ki eddig mindig vonakodott az irodalmi szerepléstől: most teljesen osztozik az egy célra munkálás örömeiben s fáradságában, sőt még ő bátorítja a szerkesztőt is. »A politikai zaj rettenthet — írja Kis Jánosnak — de talán nem akadályoz. Fridrich Rossbachnál is verseket csinált, *mi se némuljunk el igen hirtelen.*«²

A Kis János tervezte vállalat azonban, sajnos, nem létesülhetett most sem. A háborús idők megint megakasztották e szándékot és Hartleben utoljára is vonakodott a kiadást elvállalni, mivel a folyóiratnak nem remélt elég kelendőséget. Ily körülmények között Berzsenyi újra foglalkozni kezdett műveinek önálló kiadásával. Fölkérte Kazinczyt, hogy ajánljon neki kiadót s lássa el őt jó tanácscsal, hogy »kivel és mi móddal nyomattassa« verseit. Néhány darabbal már szaporította a gyűjteményt, a melyeket szintén Kazinczy bírálata alá bocsát, hogy azokat is láthassa a mester, mielőtt végleg sajtó alá kerülnének. Kazinczy folyvást ösztönözte őt ez idő alatt a Pestre menetelre s csakugyan Berzsenyi a következő, 1810. év jan. 20-án meg is indult. Azonban most sem szerencsével. »Laknál — írja Kazinczynak³ — egy hitvány hídról ledültem és sántán, bénán tértem vissza. Jobb kezem oly ütést kapott, hogy csak most (egy hónap mulva) foghatok először tollat az írásra és a te nagybecsű leveleidnek, szíves oktatásaidnak megköszönésére«.

¹ L. Kis Jánosnak Kazinczyhoz írt 1808. decz. 24-iki levelét. Eredetije a pannonhalmi levéltárban.

² L. Kishez 1809. febr. 18-án írt levelét. Uj M. Muzeum. U. o.

³ 1810. febr. 25-iki levelében.

Kazinczy azonban nemcsak Berzsenyit ösztönözte folyvást, hogy látogassa meg a pesti írókat, hanem ez utóbbiakat sem szűnt meg biztatni, — főleg akkor, midőn Berzsenyi elhatározását a Pestre menetelre vonatkozólag komolynak tartá, — hogy nem sokára látni fogják a »túladunai poetát«, a kit műveiből úgy is ismernek. Egyik levele valódi hírnöke volt Berzsenyi megérkeztének. 1810. márcziusban írja Kölcseynek: »Nem sokára Berzsenyit is fogjátok látni, kedves barátim, s olvassátok verseit s lángra gyuladtok utána«. S csakugyan néhány nap mulva megérkezett a várva-várt költő, a kit Kazinczy triasza a legszivesebben s a tőle kitelhető legnagyobb előzékenységgel fogadott.

Berzsenyi csendes örömmel szemlélte a körüle sereglő írók csoportját, szívesen időzött körükben, de az idő kimértségével mentvén magát, iparkodott dolgait mennél előbb végezni és szabadúlni a nem neki való zajos városból. Vitkovics, a kinek házánál a triasz rendszeren össze szokott gyűlni, fáradhatatlan volt a Berzsenyi szórakoztatásában, de csak nagyon kevéssé érte el célját. Berzsenyi teljesen meg volt elégedve a szíves fogadással; de a látogatások, a melyeknek épen nem volt barátja, kifárasztották. »Utazásomnak ideje — írja Kazinczynak¹ — és a Duna-víz úgy megbágyasztottak engem, hogy a te derék pesti barátaid társalkodásának gyönyörűségét nem érezhettem eléggé. Oly lankadt lettem, hogy még Virágot sem kívántam látni«. Dolgait azonban sikerült rendeznie. Szemerétől, a ki ekkor épen betegeskedett, átvette verseinek csomóját s kiadásukra nézve egyességet kötött Kis Istvánnal. Aztán Kölcseyvel és Szemerével a Kazinczy javításait és pótlásait vette vizsgálat alá, a melyekben »sok szép észrevételeket« talált. »Használni fogom azokat — írja — valamint csak ízlésem és poesisom természete megengedheti. A hézagokat is igyekeztem minél jobban kipótolni és változtatásaimat tudodra adni«. Ez a javítás és pótlás természetesen sok vesződéssel járt. Nem is igen biztatta Kazinczyt, hogy minden javaslatát elfogadja. Ő, a ki a költészetnek elméletét sohasem tanulta, hogyan is tölthette volna be a theoreticus Kazinczy kedvét mindenben? Meg is mondja ezt nyíltan s azért »minden iparkodása mellett is sokakat kéntelen volt meghagyni az eredeti nyerse-
ségben«.

¹ 1810. ápr. 8-iki levelében.

Berzsenyi műveinek gyűjteménye ily formán megint ugyanarra a vándorútra került, a melyről csak nem régiben oly nehezen tudta azt Berzsenyi magához keríteni. Kazinczynak meg kelle győződnie, a mint e gyűjtemény újra hozzá jutott,¹ hogy Berzsenyi csakugyan nem mindenben engedett az ő ajánlatának. De azt is érezte, hogy a kihagyások iránt Berzsenyi nincs vele egy értelemben. Ő azonban óvakodott erőnek erejével érvényesíteni, a mit e tekintetben jónak látott. Tanácslani — úgy mond — szabad, s a tanács elfogadása még nem teszi az eredetiség feláldozását. Kazinczytól megint Szemeréhez jutott a gyűjtemény s ekkor a triasz újra bírálat alá vette az új javításokat; kivált Horvát volt az orthographiai dolgokban makacs és tántoríthatatlan, a ki a Berzsenyi helyesírását egészen a saját értelme szerint óhajtotta volna megjavítani, de ebben Szemere és Vitkovics — úgy látszik — nem engedtek. Egy-egy szón sokat vitatkoztak; például Horvátnak nem tetszett a *magánosság* s *magányt* javasolt, a *teljes* helyett *tellest*. Egy szóval: a triasz élesítette eszét, e, szerinte, tanulatlan költő művein, a kinek philologiai ismeretei kétség kívül nagyon hézagosak voltak, de a nyelv eredeti természetét jobban értette mindnyájuknál.

Vége tehát azon a ponton volt a Berzsenyi gyűjteménye, hogy sajtó alá adassék. Szemere készséggel ajánlkozott a revisiora, mit Berzsenyi annál szívesebben vett, mivel ő maga teljesen járatlan volt az efféle munkában; de különben is fájós szemei miatt nem vállalkozhatott volna arra. Berzsenyi hajlandó a kiadás költségeit megtéríteni az esetre, ha Kis István »a kivánt csinosságot megadni nem akarná«.²

Az 1811. év elején megint Pestre készül Berzsenyi, hogy a kiadóval megalkudjék s a szükséges költséget megvigye. Kéri azért Szemerét: hogy tudósítsa őt, hogy mennyibe fog kerülni mind a »középszerű, mind a legfőbb csinosság«, hogy jó előre gondoskodhassék a költségekről.³

Míg a kéziratgyűjtemény a censor vizsgálata alatt volt 1811-ben: Berzsenyit házi gondjai megakadályozták szándéka kivételében. A mult évben sokat szenvedt gazdasága a viszontagságos

¹ L. Szemerének hozzá írt 1810. decz. 26-iki levelét.

² L. Berzsenyinek Szemeréhez írt 1810. júl. 29-iki levelét. Szemeretár II. k.

³ 1811. jan. 1-én kelt levelében. Szemeretár III. köt.

időjárástól, mi az érzékeny költőt annál inkább elkedvetlenítette, mivel a múzsa is csak gyéren köszöntött be hozzá s mint mondja, akkor sem szívesen. A kedveszegett költő, hogy ruganyosságát visszanyerje, kétszeres szorgalommal látott a gazdaság után s iparkodásának célja az volt, hogy vasmegyei birtokát kiválthassa a zálogból. Jólehet maga és egész családja beteg volt: céljához annál erősebben ragaszkodott, mivel öregkorát szülőföldén szándékozott tölteni és Niklát csak számkivetés helyének tartotta. »Feloldhatatlan kötelek vannak azon földhöz, mely az én szebb korom napjait látta« — írja Kazinczynak. Tervét azonban tönkretette a márcziusi patens, a mely a pénznek értékét egy ötödére szállította le. Épen indulófélben volt a költő a Kemenesaljára, hogy visszaváltsa ottani birtokait, mikor egyszerre csak meghallja a császári patens közzétételét.

Elképzelhetjük, mily rosszul esett Berzsényinek e régóta ápolts tervéről egyszerre lemondania. »Nagy volt károm — írja Kazinczynak, de az mind semmi volna, csak célomnak elvesztése szívemet oly igen ne nyomná... Le nem írhatom néked kedvetlenségemet«. ¹ Ezt a kedvetlenséget csak fokozta a júliusi jégeső, mely, mint mondja, tíz esztendei iparkodását elsöpörte. Még több vesztséget okozott neki az, hogy télvíz idején házának mintegy fele összedült s Berzsényi családjával együtt az egész telet egyetlen kis szobácskában volt kénytelen kihúzni. Ide járult a feletti boszúsága, hogy gyermektelen sógorasszonya szép összeg pénzt (15 ezer forint) hagyott ugyan reá, de oly föltétel alatt, hogy a pénzt föl ne vehesse, csupán kamatját húzhassa. Melyik volt az a sógora Berzsényinek: a kire e miatt gyanakodott, nem tudjuk; de valószínűleg ugyanaz a Thulmon Pál, a kinél somogyi birtokai is zálogban voltak. Egyik jó barátjának s rokonának (a kitől lovakat vásárolt Berzsényi) családja, a mely érzékeny veszteséget okozott neki, a különben is már egészen felizgatott költőt mélyen elkeserítette. Fájt neki, hogy az emberekbe helyezett bizalmának ennyire meg kellett rendülnie, s mintegy kiszámított rosszakaratot sejtett ott, a hol pedig talán csak tévedés volt. »A sorsnak csapásai — írja Kazinczynak — megszorítottak, de az ily s több efféle emberi gonoszságok egész lelkemben megháborítottak« ² Mindenesetre e

¹ 1811. jún. 5-iki levelében.

² 1812. febr. 5-iki levelében

körülmények fokozott erővel siettették buskomorságának teljes kifejlődését, a melynek ez időben számos jeleivel találkozunk már, kivált leveleiben. Természetes, hogy mind e vesződés között legkevésbé túrhette békével háza ledűltét, s azt, hogy egy szobában kellett nyomorognia az egész télen át, a mi mind az olvasásban, mind az írásban teljesen gátolta. Épen most kezdett egész erejével és buzgalomával a régi classicusok s újabkori írók olvasásához: s félbe kellett szakítania olvasmányait. Úgy érzi, hogy el van temetve az anyagi bajokba, a melyektől többé nem is tud megszabadulni. Új házának építése szintén sok gondjába s költségébe került, de mégis megnyugodott, mikor az már készen volt s elrakodhatott benne véglegesen. Úgy látszik, ekkor már nem vágyott vissza a Kemenesaljára, talán azért, mert háza, noha a lehető legegyszerűbben, mégis az ő nem annyira tervei, mint inkább gondozása mellett készült. Sorai, a melyeket 1812. ápr. 2-án ír Kazinczyhoz, világosan ezt mutatják: »Ma rakodtam új szobáimba, *letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldoklami fogok*, elgyújtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, bolondságait gyakran vissza fogom kérődzni s vénségemet melengetni«.

E közben a versgyűjtemény kiállotta a censurát, még pedig minden törlés nélkül. Vitkovicsnak földije, Madarassy Ferencz, volt a censor, a ki a triasz kérelmére egyetlen betűt sem változtatott a kézíráson.¹ Most tehát újra meg lehetett indítani a régóta tervezett kiadást, a mire főképen Kazinczy nem szűnt meg ösztönözni pesti barátait, s a mire ezek is teljes erejükkel törekedtek, főleg miután Berzsényi is szeretett volna már a sok huza-vonán átesni. Nehány hónappal az előtt volt szó róla, hogy kápolnai Paur István, fehérmegyei tiszteletbeli jegyző, annyi pénzt ad kölcsön Vitkovicsnak, a mennyi a Berzsényi és Dayka műveinek kiadására kell.² Ez az ajánlat azonban, nem tudni, mi okból, nem jutott érvényre, és Berzsényi, mikor meghallotta, hogy művei a censor kezei alól kikerültek, elhatározta, hogy Pestre siet a kiadás végett. 1812. febr. 15-ikéről ez ügyben ezeket írta Vitkovicsnak: »A márcziusi parancsolat, jégeső, házépítés, s más sok csapásai ezen esztendőnek megakadályozták pesti utamat. A tavasszal okvetetlen megyek, mihelyt a boraimat eladhatom. Nagyon leköteleznél, ha addig vala-

¹ L. Vitkovicsnak Kazinczyhoz írt 1811. decz. 24-iki levelét.

² L. Kazinczynak 1811. máj. 22-én Berzsényihez írt levelét.

mely typographussal értekezniél gyűjteménykém kiadása eránt s nékem tudtomra adnád, mennyi pénzre leszen szükségem. A nyomtatáshoz megkívántató költségekről semmi tapasztalásom, semmi ideám nem lévén, igen félek vaktában megindúlni.¹ Vitkovics, Szemere és Horvát István azonban részint hivatalos, részint magán ügyeikkel levén elfoglalva s másfelől mindenkép azon törekedvén, hogy a kiadás Berzsényinek semmi költségébe se kerüljön: egyre halasztották a kiadás foganatbavételét, míg az ügyes és tevékeny Helmeczynek sikerült oly módot találnia, mely a triasz régi tervével csakugyan megegyezett. Ismeretes, hogy Helmeczy a kiadás költségeire a pesti és fejevári meg a zágrábi kath. papnövédekektől mintegy ezer² forintot gyűjtött össze, a mely összeghez az ő tanítványa, Siskovics József, még vagy száz forintot adott. Ez áldozó készséget Berzsényi elfogadta ugyan, de úgy látszik, nem teljes örömmel. »A pesti növendékek tétele nékem becsület s dicsőség — írja Kazinczynak, — de én ezen dicsőséget nehezen tudom Szemerének, Horvátnak s Vitkovicsnak megbocsátani.« A szerény, de ősi nemességére büszke Berzsényi nem könnyen tudott belenyugodni ez ajándék elvételébe, a mi úgy tetszett előtte, hogy közel jár a könyörületből tett áldozathoz. Aztán bármilyen takarékos gazda volt is: szégyelte, ha azt hitték, hogy ő ez adományra reá szorúlt. De visszautasítani nem lehetett. Lassankint azonban máskép kezdte felfogni ez adomány értékét, belátván, hogy az az irodalom érdekét s nem az ő magánszemélyét illeti. Így kérte föl Kazinczyt, hogy tegye közzé a kispapoknak ez áldozókészségét a hírlapokban s e mellett írjon a növendékpapoknak egy köszönőlevelet, igérvén, hogy a maga részéről is meg fogja tenni ez utóbbit.

Kár, hogy nem ismerjük Berzsényinek ez alkalomra írt levelét: de az, a mit Tatay Jánosnak, a növendékpapok egyikének leveléből tudunk, elég arra, hogy Berzsényinek ez adományt illető felfogását megismerjük. Tatay levele meggyőzhette Berzsényit, hogy a hír hallására rögtön alkotott véleménye alaptalan volt. Talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy a levél lényegesen hozzájárult ahhoz a felfogáshoz, a melyre egyébiránt magától is eljuthatott volna, de a mely így a szilárd meggyőződésig emelkedett.

¹ Szemeretár III. k.

² L. Kazinczynak Berzsényihez 1812. júl. 12-én írt levelét.

»A mi cselekedetünk — írja Tatay — csekély, de szíves, és egyedül a hazaszeretetnek szüleménye. Vajha tehetségünk annyira terjedne, hogy ily literatorainkhoz s felséges munkájához illendő mértékbe volna. Ha a szerencse még most ezt megtiltotta, a természet, hazájához vonzó igaz szívet adván, ezt kétszerezte.« A növendékpapok elragadtatással fogadták Berzsényi levelét, minek világos kifejezéseit olvashatjuk ugyancsak Tatay levelében: »Ha mi egy ily hazai literatornál figyelmet érdemlettünk, ki minket becses levelével váratlanul megtisztelt: tettünk eléggé meg vagyon jutalmazva.«¹

Berzsényi, hogy meghálálja az áldozókészséget; azt óhajtja, hogy a növendékpapok nevei a kiadás cím lapjára legyenek függesztve. Ez ellen azonban az adományozók tiltakoztak, valószínűleg abból az okból, a mely miatt Kazinczy sem teljesítette Berzsényi főntebbi kérelmét. »Nem ártunk-e a dolognak is, ezeknek a fiúknak is a kihirdetéssel? A nemzetiség ellenségei szemmel tartják az így buzgólkodókat, s félek, nehogy megtiszteltetésekkel nekik ártsunk.«²

Ily formán a Berzsényi műveinek kiadásán Helmeccy, Tatay és Bilkey Pap Ferencz szorgoskodtak s miután a már összegyűjtött költséghez Berzsényi is küldött száz forintot s Bécsben magát újra lefestetvén, a képet rézre metszeté, végre a munkát csakugyan sajtó alá lehetett adni. Így jelentek meg 1813. tavaszán *Berzsényi Dániel versei*. (Kiadá Helmeccy Mihály, 1813. Berzsényi arczképével s Helmeccy előszavával. 8r. Nyomtatta Trattner J.)

A kiadásból Helmeccy hét-nyolczszáz forint bevételre számított. Az adományozók nem követelték vissza a felajánlott összeget,³ s így a kiadás jövedelmét Berzsényi terve szerint »örökösen magyar könyvek kiadására« lehetett fordítani. »A könyv elkölt — írja Toldy Ferencz — s Helmeccy 1839-ben kétszáz forintot tett le, mint tiszta hasznót, »magyar könyvkiadásra« az Akadémia pénztárába.«

Berzsényi a kiadással nem volt megelégedve. Különösen rossz néven vette, hogy Helmeccy a költő híre és tudta nélkül néhány

¹ A levél 1812. máj 24-én kelt. Eredetije a m. tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 213. sz.

² L. Kazinczynek 1812 júl. 2-iki levelét.

³ L. Helmeccynek Berzsényihez 1812. nov. 28-dikán írt levelét. Akadémia U. o.

jelzőjét és sajátos szólását megváltoztatta.¹ Berzsenyi ezt nagy botlásnak nézte, Kazinczy pedig valóságos erőszaknak, a melyhez élő költő műveinek kiadásában senkinek sincs joga. Másfelül a növendékpapokat sértette Helmecey előszava s azt hitték, hogy ezért Berzsenyi rájuk is neheztel. »Meg vagy bántva, úgy-e, kedves barátom, munkád méltatlan kiadásával? — írja Tatay 1813. júl. 18-iki levelében.² Engedj meg nekünk, mi a munkád előtt álló előbeszédben legkisebb részt sem vettünk; akarattunk s tudtunk nélkül volt, s csak a hiú fény után mászkáló Helmeceynek idétlen s szerencsétlen gondolatja volt, hogy magát kiadónak nevezhesse, holott jobb lett volna *rontónak* neveznie magát.... Mi nem akartuk tudatni balkezünkkel, a mit jobbunk tevé.... A mi változások történtek munkáidba, protestálásom ellen vannak, mert én majd a szemét is kiástam, hogy meg ne változtasson egy betűt is; de ő okosabbnak akarván látszani, maga fejtől tette.«

Annál jobban meg volt azonban lepetve a közönség s kivált az írói világ. Kisfaludy Sándor azt írta, hogy Berzsenyi ódái »elragadták őt s kiemelték melancholiája csendjéből«. ³ Kenderessi Mihály pedig Erdélyből ezeket írta Helmeceynek: »A derék Berzsenyi valóban dicső lépésekkel hatott fel a magyar koszorúsok sorába lanti dalok között s virágos ösvényeken«. ⁴ Mindenhonnan, a hol a magyarságért lelkesültek, hasonló hírek érkeztek részint Berzsenyihez, részint Helmeceyhez, részint pedig Kazinczyhoz. Szathmár és Szeged kapva kaptak az új könyvön. Győrből ugyanily eredményről tudósítja Kis János Kazinczyt. »Berzsenyi itt is mindenütt nagy kedvességet talál. Helmecey egy néhány exemplárokat küldött, már nemsokára mind egyig el fognak kelni. Mely öröm, mikor ilyen költő az ifjaknak is tetszik«. ⁵ Kazinczy szerint Sáros-Patak nem ismer Berzsenyihez fogható magyar lantost s csak itt-ott akad egy-egy finomabb ízlésű ember, a ki a Dayka szépségeit is érzi Berzsenyi mellett.

S vajjon mit mond Berzsenyi mind ezekre? Szavai ismeretesek : »Verseim mindenütt kedvességet találtak, de félek, hogy igen közön-

¹ L. e. változtatásokat Berzsenyinek Döbrenteihez írt 1814. jan. 5-iki levelében.

² Akadémia U. o.

³ L. Helmeceynek Berzsenyihez írt 1813. aug. 18-iki levelét.

⁴ Helmecey levele Berzsenyihez 1813. nov. 20-áról.

⁵ 1813. szept. 11-iki levelében. Eredetije a pannonhalmi könyvtárban.

ségesek, minthogy igen közönségesen tetszenek«. Ez ítélet épen oly jellemző Berzsenyire, a költőre, mint a magán emberre, s épen oly élénken mutatja Berzsenyinek a költészetről s annak irányáról alkotott felfogását, mint a mily világosan feltárja azt a hatást, a melyet Berzsenyi Kazinczytól s a római classicusoktól vett.

E siker könnyen érthetővé teszi, hogy a pesti írók Berzsenyi műveinek másodszeri kiadásáról is csakhamar gondolkozni kezdtek. Bilkei Pap Ferencz már a következő évben fölkérte Berzsenyit, hogy kiadott s még kiadatlan munkáit újra közzétehesse, mert a már kiadottak »eredeti épségekből a nem rokon tollnak másolásai által sokat elveszthettek«.¹ Helmeczy szintén felajánlja segítségét s közreműködését még előbb, de Berzsenyi halasztást kért, hogy kivált még kiadatlan műveit, az epistolákat, újra átnézhesse s kijavíthassa. 1815 elején újra sürgeti Helmeczy Berzsenyit, hogy a már átnézett darabokat küldje föl, mert a könyvet mindenfelé keresik Helmeczynek több levelét ismerjük ez ügyben, a melyekben semmi sincs, a mi a Berzsenyi neheztelését csak távolról is mutatná. Berzsenyi kétség kívül elhallgatta az első kiadás változtatásain támadt boszankodását s e »szép tűzű fiatal embert« már csak azért is óvakodott megsérteni, mivel Kazinczy folyvást dicsérte előtte, s mivel annyi ügyességet és mozgékonytágot akkor egyik pesti barátjában sem tapasztalt Újabb műveit tehát még 1815 vége körül ismét Helmeczynek küldé egy rövid epistola kíséretében.

»Im, gyűjteménykém vedd baráti kegygyel,
Érezze ismét gyámoló kezed,
S láttasd világgal, mint már láttatád.
Kevés virággal szerzi meg Caménám....«

Így jelent meg Berzsenyi műveinek második kiadása 1816-ban, három évre az első kiadás után. Az első kiadás Berzsenyinek 1812-ig írt műveit foglalja magában, a második ugyanezeket s az 1809-től 1815-ig írt epistolákat, tehát ugyanazon műveket, a melyek Toldy kiadásának I—III és V. könyvét s a IV-iknek mintegy felét teszik. Ha a Toldy kiadásaiban először megjelent műveket nem számítjuk, a melyeknek írása szintén ez időre esik: összesen mintegy tizenkét mű híján Berzsenyi költői pályájának egész eredménye előttünk van

¹ Berzsenyihez írt 1814. decz. 18-iki levelében.

már 1816-ban. Tehetsége inentúl már nem mutat újabb emelkedést, csak másnemű fejlődést, mely épen oly szoros összefüggésben van a magánember életkörülményeivel, mint a mily elválaszthatatlan az ódaköltő Berzsenyinek egyéniségétől.

E magánegyéniség jellemével foglalkozás közelebb visz bennünket a költő világának szemléletéhez, költészetének felfogásához, s eszméinek átértéséhez. Úgy hisszük tehát, helyén valónak találja olvasónk, ha először Berzsenyinek, mint magánembernek jelleméről mondunk el egyet-mást.

Berzsenyit, a magánembert, ép oly kevéssé ismerték kortársai, mint életírói, mint legközelebbi barátai. Még Kazinczy mondott róla legtalálóbbs véleményyt, de már Döbrentei tökéletesen elferdítette, mondhatnók, meghamisította jellemét. S mindez nem csoda. Berzsenyit azok sem ismerték jobban, a kik többször együtt voltak vele, azoknál, a kik csak egy párszor látták az életben. Mert Berzsenyi egészen önkénytelenül oly hatást tett a vele beszélőre, a mely sehogysem volt alkalmas arra, hogy abból a fölületes gondolkozó helyes ítéletet alkothatott volna. Berzsenyi nem tartozott amaz emberek közé, a kiknek benseje az első pillanatra feltárul, s a kikkel mindjárt tisztában van az ember, mit tartson róluk. Pedig el merjük mondani, hogy Berzsenyinél egyenesebb jellemet, őszintébb, hamisítatlanabb természetet, egyszerűbb és józanabb felfogású embert, a ki egyéniségének vele született hajlamainál fogva jobban gyűlölje a kétszínűséget, álságot és hiúságot, keresve sem igen találhatunk. Úgy szólván az ősi természet kebelén növekedvén, távol a nagyvilágias élet minden feszességétől: eredeti tehetségeit inkább önmagának kellett kifejtenie és természetes indulatait korlátoznia, mikor az ember céljainak tudatára jutott. Olvasmányaiába is inkább a saját értelmét ültette át, mert mikor megerősödött egyénisége, csak öntapasztalatai s belátása vezették s hamar felszabadította magát az iránymutatók hatalma alól. Ön kis világába zárkozva: az élet körülményeinek s az emberek cselekvéseinek indokait mindig a maga hamisítatlan ősi természetessége szerint vizsgálta s ítélte meg, s a mit így jónak tartott, ahhoz azután makacsul ragaszkodott. Az egyszerű falusi nemes, a ki a realis élet követelményeit önmagára nézve parancsolóknak tartotta, a társadalmi közösségnek együttható föltételeiről bizonyára nem szerezhetett oly tiszta fogalmat, mint a ki folytonosan társaságban élt. De saját felindulásainak hatása és izgalmi kevés embert kerü-

tettek annyira hatalmukba, mint Berzsényit. Innen van, hogy korán elmélkedővé, gondolkozóvá fejlődik, s ez az értelmi működés egészen elfoglalja őt, annyira, hogy a fölületes vizsgáló könnyen azt hihette felőle, hogy az ő zárkózott természete, kevésszavúsága, szerény magatartása, igénytelen egyszerűsége, józan kedélye hidegséget, sőt valóságos közönyt takarnak. Gazdasága annyira elfoglalta, hogy a társaságot teljesen kerülni látszott, a mit szintén félremagyaráztak kortársai. Pedig ennek egészen egyszerű magyarázata van. Napjait a gazdaság körül töltvén, éjjel olvasmányával s a műzsával foglalkozván: nem érezte szükségét a társas összejöveteleknek, a melyekből Sopronban eléggé kivette a maga részét. Sömgvényben a Kis János és Káldy Pál társaságában szívesen elidőzött, eltréfálgzott: de gyakoribb vendégük inkább csak a téli időszakban volt s ekkor is sokszor hetekig önmagába mélyedt, ha valami kedvére való olvasmányt kaphatott akár egyiktől, akár másiktól. Nem forogván a nagyvilági, vagy mondjuk csak, városi körökben: mindig némi idegenkedést mutatott, ha kevésbé ismert emberekkel került össze s meglátszott egész magatartásán, hogy nem szokott az udvarias bókokhoz s hajlongásokhoz. Nem is kereste senki barátságát, de a kit egyszer megszeretett, a -kit becsülni tanult, ahhoz szívének egész hevével s nemes ösztönével ragaszkodott.

Mikor Niklára költözött: sokáig senki sem ismerte. Kazinczynak a Dunántúl is volt egy pár jó barátja és szokása szerint, a mint megismerkedett Berzsényivel, óhajtotta volna, hogy Berzsényi is ismerje az ő régi jó barátait. Föl is kérte, hogy tiszteletét adja át Horváth Ádámnak és Sárközy Istvánnak. Berzsényi azonban azt felelte, hogy ő ezt nem teheti, mert úgy tűnnék föl, mintha ő ezeknek barátságát azon a réven óhajtaná megnyerni, hogy ő költészettel is foglalkozik. »A kérdésnek még a színétől is superstitiose irtózom« — írja Kazinczynak, a ki aztán Sárközyt ösztönzi az ismerkedésre. Ez azonban alig tud ráakadni arra a fényes tehetségű költőre, a kit Kazinczy hol Virághoz és Daykához, hol Kis Jánoshoz és Kisfaludy Sándorhoz hasonlítgat, de mindig első rangúnak emleget. »Sok kérdezősködés után tudhattam csak meg — írja Sárközy 1810. febr. 19-én kelt levelében¹ — micsoda Berzsényit értesz... Most hallom, hogy egy nem régi emigrans

¹ Eredetije a m. tud. Akad. könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 176. sz.

emberséges és philosophus ember lakik ott nagy csendességben, kit, mivel ki nem szokott járni, senki sem ismér úgy, mint én szeretném«. De mégis megigéri, hogy fölkeresi őt.

Ez önmagába mélyedő, önmagával foglalkozó egyéniség sem örömét, sem bánatát nem tudja megosztani másokkal. Annyira mélyen megérez minden hatást, hogy azt mintegy önmagába rejti, hogy annál több tápláléka legyen az e nélkül maga-magát emésztő lelkének. Semmi sincs benne a Kazinczy hírvágyából, de hiúságából sem. Ha Kazinczy egy-egy szép levelet kap: őt-hat párban lemásolja s küldi szét az ország minden részében lakó jó barátainak, a kiktől a maga leveleire nézve szintén hasonlót kíván. Kazinczynak általános hatása egyrészt épen ide vezethető vissza. Berzsenyi azonban nem engedelmeskedik neki e tekintetben. Hogy profanálnám én — kiált fel — a Kazinczy levelét és szíve zálogát? Tudja, hogy őt *különösként* tartják azon a vidéken, a hol lakik. S csakugyan ő senki után sem indul, legkevésbé a mások különözvényei után. Ez agyvázaktól — írja Berzsenyi — »már grammatista koromban tökéletesen szabad voltam, és soha sem a sistemák hagymája meg nem szédített, sem semmi előítélet fékje jászolra nem kötött. Ez nem dicsekedés, mert én úgy vélem, hogy ez minden közönséges józan észnek tulajdona, mely láthatárát és míveletkörét nem a syllogismusok hanglépcsőin, hanem egy belső elgondolásnak szempillantásain keresi, melyek legbizonyosabban nyitják meg az ép szem előtt mindazon titkokat, melyeket Aristotelestől fogva láttak, vagy ezután láthatnak.«¹

A Kazinczy triasza alig várja azt az időt, hogy Berzsenyivel megismerkedhessék, de mily nagy a csodálkozása, mikor a lánglelkű ódaköltőt oly szótalanak, hidegnek, közönyösnek találja, a ki semmi iránt sem mutat érdeklődést. Kölcsey, a kivel szintén Pesten találkozik Berzsenyi 1810-ben, Kazinczytól siet felvilágosítást kérni. »Berzsenyiről — kérdi Kölcsey — mi legyen édes Urambátyám ítélete, Szemerének hú leírása után kiinstáljuk, mert az a nagy ember nekünk fejünkbe nem fér.«² Sajnos, hogy Szemerének itt említett levelére nem akadhattunk. Milyen érdekes lett volna Berzsenyi jellemrajzát épen tőle olvasni. Kazinczy válasza azonban megmaradt s az ő jellemzése nagyrészt találó. »Én őtet — írja

¹ 1809. jan. 18-án Kazinczyhoz írt levelében.

² 1810. máj. 6-iki levelében.

1810. máj. 12-éről — csak verseiből, leveleiből s a mi Szemerénk tudósításából ismerem. Versei igen-igen szerencsés poetát, levelei igen-igen nemeslelkű, nagy talentumú s tüdő embert, hazafit s barátot mutatnak. . . Régen gyanítottam s most látom mind a Szemere leveléből, mind a hozzám írt tulajdon leveléből, hogy ő egy kis Sonderling, egy kis Rousseau, s az genietől nekem nem váratlan dolog.¹ Vitkovics is úgy találja, hogy roppant nagy ellentét van az ő külső magaviselete, tartása, bánásmódja és költészete között.² Azért, mikor másodszer meglátogatta őket Berzsényi 1813-ban: a pesti írók vigyáztak minden szavára, minden lépésére. Vitkovicshoz, kit pörös aktái között talált, Helmeccyvel s kis leánykájával, Lidiával ment. Vitkovics mindenkép kereste volna kedvét, de sehogysem találta. A mint belépett hozzá: Vitkovics nyakába ugrott, megölelte s megcsókolta őt, a mit Berzsényi »igen csendes vérrel fogadott, hidegséggel viszonzott«. Marasztotta ebédre is, de Berzsényi nem maradt. Helmeccy minden ismerősükhöz el akarta vezetni: Berzsényi csak egyre szabadkozott. Elmentek aztán hozzá a fogadóba, a hol szállva volt. Berzsényi bort vitetett látogatóinak, de azok arra kérték, hogy menjen velük Virághoz. Erre is alig tudták rávenni, de a sok sürgető ünszolásnak végre mégis engedett, minek Virág fölötte örült. Mikor Virághoz belépett, mind a ketten »csak fejüket billegtették, de módi szerint nem hajlongtak«, aztán egymás vizsgálatába mélyedtek. Kevés ideig időzött itt Berzsényi s mikor elhagyta egykori vezérének vallott költője szállását, úgy találta, hogy Virágnak már a szobája mutatja, hogy a benne lakó valóságos poeta. Berzsényi innen mindenáron haza akart térni. Egyre panaszkodott, hogy lábai fájnak, kedvetlen és fáradt, de társai mindezt elhallgatták s vezették Kulcsár Istvánhoz. Ez udvariasan és »nagy hajlongásokkal« fogadta Berzsényit, de ez újra csak »fejét billentette«. Kulcsár egy csoport kérdést intézett mindjárt hozzá, de Berzsényi felére sem válaszolt. Elmentek aztán a színházba, a hol éppen *Coriolánt* játszották. Előadás után Berzsényi most már hallani sem akart arról, hogy az nap még valahová menjen, de társai a világért sem eresztették körükből. El kellett neki mennie Vitkovicshoz, a kinél éppen erre az alkalomra sok vendég gyűlt össze. Mindnyájan »hazafi tisztelettel és örömmel«

¹ Szemeretár II. kötet.

² Kazinczyhoz 1810. ápr. 6-iki levelében.

fogadták Berzsenyit, de ez, úgy látszott, mind evvel édes-keveset gondolt, mert alig hogy leülhetett, elkezdett panaszkodni, hogy neki a lába fáj, fel is van dagadva, kéri tehát Vitkovicsot, rendeljen számára egy kocsit, hadd mehessen haza, hisz ő úgy sem közibök való s nem szeretne unalmára lenni senkinek. Természetesen Vitkovics nem eresztette. a mibe nagy nehezen bele is nyugodott Berzsenyi, főkép mikor pipára gyújthatott. A vacsorából alig evett valamit. A jelenvoltak mindenkép igyekeztek belevonni őt a beszédbe, de ez nem sikerült. Sietett haza. Helmeczy el akarta kísérni szállására, de Berzsenyi kérte, hogy ne fáradjon s becsukta a kocsi ajtaját. Elindulása előtt tervet készítettek a következő napra is: de másnap Berzsenyi bucsútlánul ott hagyta őket s elutazott haza, Niklára. »Ez az oly érdemes barátunk — jegyzi meg Vitkovics a föntebbiek leírása után — igen elszokott az emberektől, és minden gyönyörűsége, a mint szavából, viseletéből kitetszik, a magánosság.« Aztán újra ismétli az előtt három évvel mondott ítéletét, hogy »az ő szép munkái és külsője között ég-föld a különbség«.¹

Világos, hogy e találkozás, mely a költőt kizavarta mintegy csöndes falusi magányából, épen nem volt alkalmas arra, hogy róla, mint emberről, a valónak megfelelő képet nyerhettek volna barátai és ismerősei. Ide járult még alacsony, de köpczös termete, mely már ifjú korában nagy hajlamot mutatott az elhízásra, ez időben pedig — 1814. körül — egészen elhízott volt; igénytelen arczán a kihűlt szenvedélyek a melancholiának néhány halvány vonását hagyták, de nem feltűnőeket; dús fekete haja, szakála és bajusza a természet ősi erejét mutatták. Maga az egész ember úgy tűnik föl előttünk, mint a ki fájának minden nagy tulajdonságait egyesítvén magában a testi és lelki erőt illetőleg, e tulajdonságokat még fokozta, fejlesztette, de súlya alatt, mely épen az indulatok csodálatos harcától lett elviselhetetlenné, utoljára is össze kellett roskadnia az embernek és költőnek egyaránt. Berzsenyinek nemcsak viselete, de egész alakja sajátyszerűleg hatott azokra, a kik költeményeiből akarták az ember képét megalkotni. Így járt épen Prónay Sándor, mikor az említett ünnepélyes alkalommal elébe vezette egy cancellista Berzsenyit. »Én sovány, hosszas képű s magas

¹ L. e rendkívül érdekes, 1813. jun. 29-én kelt levelet eredetiben a m. tud. Akad. könyvt. M. Irod. Lev. 4-r. 226. sz. Kiadta Szvorényi a *Nemzeti könyvtárban* Vitkovics egyéb leveleivel együtt.

termetűeknek képzeltem eddig a poétákat s csodálkoztam Berzsenyin« — beszélte Prónay Szemerének.¹ Öltözködni azonban csinosan szeretett, elég drága magyar ruhákban járt, főleg ha mint táblabíró a megyei gyűlésen megjelent, a mi különben nagyon kevésszer történhetett. Később s talán otthon előbb is — pantallonban, kvekker forma kabátban és czilinderben járt. Ruhája s feleségeé is sokszor volt viselt, mert ilyenekre költeni épen nem szeretett. A mily díszes ruhát viselt azonban kivált ifjabb éveiben, épen oly egyszerű, mondhatnók szegényes házban lakott Sömgyénben is, Niklán is. Ha hitelt adhatunk a már többször idéztük Noszlopynak: háza még nem is zsúppal, csak ráhányt szalmával volt földve, úgy hogy az eső gyakorta beszivárgott rajta. Ez azonban, úgy hiszszük, csak akkor télen maradt így, később náddal volt földve háza. A ház még most is úgy áll, mint a hogy Berzsenyi megépítette, csak a nádfödél helyett van cserép. Végén ott áll még a tizenhárom óriási jegenyefa, a melyek alatt a költő annyiszor elmélázott s a melyek Festetics gróf ajándékai. Ott van még a nagyterjedelmű szép gyümölcsöskert is, és benne a sok alma-, füge-, mogyoró- és somfa. A Berzsenyi-ház a falu szélén van, mintha még itt is távol akart volna lenni a költő az emberektől.

A mily egyszerű házban lakott: épen oly egyszerűen is élt családjával együtt.² Jóllehet, mint maga írja, hét-nyolczszáz akó bora termett a gombai hegyen: bort nem ivott. Vérmes temperamentuma nem is bírta volna meg a boritalt. Lakószobájában a díván végén ott volt a vizeskorsó. Ha azonban vendége volt: örömet vitetett legjobb boraiból és szívesen kínálta vendégeit. Mikor az ifjú Wesselényi Döbrenteivel együtt meglátogatta: szinte túlradó szívességgel fogadta őket, de öröme inkább mély s benső volt; külsőleg csak a maga egyszerűségében s nyíltságában nyilatkozott. Hetven-nyolczvan darabból álló ménese volt: hanem azért sohasem járt jó lovon.³ Takarékos és szigorú gazda volt, de azért

¹ L. Szemerének 1814. jan. 17-iki levelét. Szemeretár. IV. köt.

² Kedvencz ételei közé tartozott a csiga. Tavasszal sok csigát szedett össze, kertjébe hordatta s egy kis nádkunyhót csináltatott számukra, és hogy el ne mászkáljanak, csigapásztort fogadott melléjük.

³ Innen keltezhetett az az anecdotá, hogy egyszer Festetics gróf, a kihez Berzsenyi betért, megszólván a magas szárnyalású költőt, hogy oly rossz lovakon jár, kicseréltette lovait, a min Berzsenyi nem győzött csodálkozni, hogy visszamenőben mily sebesen haladt, holott odamenet alig bírtak czammogni. Noszlopy id. műve.

cselédsege nagyon szerette s ha a »Dani uraság«-ról beszélt, sohasem feledte el neve mellé tenni, hogy: Isten áldja meg. Bár nemesi előjogaihoz híven ragaszkodott: a szegény jobbágyokkal is humanusan bánt. Érzékeny szíve megesett a szegények nehéz munkáján s a hol lehetett, szívesen segített rajtuk. Későbbi korában, mikor egyszer Pesten járt: egy szemüveget áruló szegény gyerkőcczel találkozott, a kitől csupán könyörületből megvásárolt egyet, noha arra szüksége nem volt.¹ »Ő testestül-lelkestül mezei gazdának mutatta úgy szavában, mint viseletében magát — írja Fáy — s külsejéről senki sem sejtette a ritka tehetség ízlését s műveltségét.« Nagy tajtpipával és sallangos dohányzacskóval járt földjein s kertjében és sokszor leheverészve a lombos fák alá, órákig elmerengett gondolatain. Így történt meg az, hogy egy alkalommal, épen méhrajzás idején, mélyen elgondolkozva üldögélt az árnyékban s csak akkor ocsúdott fel merengéseiből, mikor czilinderje nehezedni kezdett.² Mélázó kedvéről még most is sokat tudnak Nikla tájékán beszélni. Mert az ottani lakosságnak is mindig úgy tűnt fel a költő, mint valami nagy különöz, vagy a minek magát nevezte, remete. Egyszerű életmód s mennél több mozgás: ez volt az ő életelve, a melyre őt heves természete önkénytelenül vezette. Ezért adta azt a tanácsot Kazinczynak, a ki betegségéről panaszkodott neki, hogy tanulja ki, miben sértette meg a »szent természetet« s engesztelje ki azt. »A gazdagoknak — írja — többnyire a dús asztal és a heverés a veszedelmők. Ezek a természeti erők harmoniáját megbontják: némely erők igen munkálódtnak, némelyek ellenben igen is kevésbé gyakoroltatnak. E szerint az ő munkájokban egyarányúság nem lévén, a nedveket rosszul elegyítik, melyek, ha egyszer a kívántató rendes vegyülést elvesztik, megromlanak.«³ Ő is sokszor szenvedett gyomorfájásban, de a »dieta és mozgás« meggyógyították. Ezek voltak az ő legjobb orvosságai. Az orvostól irtózott, részint mert nem volt bizalma benne, részint mert nem volt kedve megszokott életrendjén változtatni.

Mint az élésmódban: a gazdaságban is megvoltak szigorú elvei, a melyekre öntapasztalatai útján jutott. A hogy ő gazdaságát vezette: azt mai napság divatos szóval úgy mondanák, hogy:

¹ Fáy András: Irodalmi tarlóvirágok. Szikszói Enyhlapok. 1853. 80—81. l.

² Noszlopy id. műve.

³ 1810. szept. 1-én írt levelében.

experimentált. Mint minden oly ember, a ki önmaga szeret a legtöbb igazságról meggyőződni, már t. i. a melyek értelmét néha-néha foglalkoztatják, a ki kevésbé bízik másokban, mert mintegy élet-szüksége parancsolja értelmének ily irányú működését: Berzsényi is mindent előlről kezdett, mindent előlről tanult, a mindennapi életben úgy, mint a költészetben. Azt tartotta, hogy a jó pap is holtig tanul. Azért mindent megpróbált a gazdálkodásban. Szerzett nemes fajtájú juhokat, de rajtok vesztett. Így vesztett egy másik próbáján is. T. i. az 1812-ik évben, hogy jobb bora legyen: november végén szüretelt. Borai a kádakban maradtak s ott egy része meg is fagyott a hamar beálló hidegtől.¹

A gyakorlati élet iránt való erős érzéke irányozta gondolkozását a családi életben, gyermekei nevelésében, sőt szellemi munkásságában is. Az ily önmagába mélyedő természet, a mely nem veszti el vele született őszinteségét s bizonyos naivságát, folyvást megmarad abban a körben, a melyben életpályáját kezdte, sőt kerülvekerüli a külhatásoknak azt a nemét, mely eredeti valóját megváltoztatná, semmire sem alkalmatlanabb, mint arra, hogy maga-magát megoszsa. Az egy irányban haladó tevékenység mintegy leköti az értelmet, a mely más munkára ha vállalkozik is, ritkán ér sikert. Berzsényi képtelen lett volna például arra a szerepre, mint a melyet Kazinczy játszott. Az élet gondjai mélyen, egészen elfoglalták. Csak ünnepélyes óráit áldozhatta a költészetnek. Vagyonát úgy tekintette, mint a mely csak kezére van bízva, s nem sajátja, a melyet kénye-kedve szerint fordíthat erre vagy arra. Kiemelkedni e körből sem kedve nem volt, sem tehetsége. Hú sáfára akart lenni a reábízottaknak és sohasem akart más lenni, mint egyszerű, önálló falusi-gazda, a ki vagyonát önerejével rendezi és kamatoztatja, s a k nem szorúl másokra, ha egy-egy tervét valósítani akarja. A könnyen ítélők »maganak élő« embernek tarthatták Berzsényit: de a mélyebben vizsgálónak tudnia kellett, hogy az ő szigorú lelkiismeretessége, igénytelen egyszerűsége, hajlamainak s tehetségeinek egynemű iránya, eredeti, hamisítatlan világnézete oly kulcsot adnak jelleméhez, a melylyel az ő különcségeinek titkai földeríthetők. »Engem sem a sors, sem a múzsa úgy föl nem emelt, mint téged — írja Kazinczynak 1810. jún. 23-áról. Sok napjaim vagynak nékem, melyek engem tőled s magamtól elszakasztanak, melyektől csak úgy kell

¹ 1812. decz. 20-iki levelében.

lopnom azon szebb órákat, melyekben magamat néked és a műzsáknak adhatom. Én poétának sem elég gazdag, sem elég szegény nem vagyok».

Ez önvallomás, mely mindennél hívebben jellemzi világnézetét, épen oly igaz, épen oly őszinte, mint a milyen élénk világot vet a korra. Berzsenyi úgy hitte: neki magának van anyyija, a melyből ő tisztességesen megélhet, de anyyija nincs, hogy abból a közre is áldozhasson. A mit a sorstól mintegy ajándékban nyert: annak megtartása, sőt gyarapítása főfeladata. A mit ezen kívül tehet: csak nemes élvezet, a lélek szebb ösztöneinek kielégítése. S a mint ez az ösztön fejlődik benne: abban az arányban vegyül az irodalmi munkásságba, de sohasem tud s nem is akar úgy nevezett hivatásos (ex professo) író lenni. De különben némi megerőtetésébe is kerül neki az írói foglalkozás. Gondolatait nehezen tudja összeszedni, az üres fecsegést pedig gyűlöli. Még a levélírás is sok fáradságot okoz neki. Kazinczy panaszkodik, hogy minden barátja között Berzsenyi a legrestebb levelező, a mit ő maga is érez. De nem kívánja másoktól sem, hogy neki gyakran írjanak, mert azt hiszi, hogy ezt nem az író lelki hangulata, hanem csak a hideg udvariasság sugallja. Egyedül a Kazinczy leveleit óhajtja gyakoriaknak s hosszaknak, a melyekből mindig tanul valamit.

De ha ő úgy hiszi, hogy életkörének határai megmásíthatatlanok, másokat, a kiknek működése sikerrel biztat, annál szívesebben buzdít a közért való működésre. Mikor pesti útjában meghallja, hogy a triasz valami folyóiratot tervez: mindjárt első levelében emlékezteti Szemerét s társait arra, a mire »hivatva vannak«.¹ Ebben a levelében védekezik egyszersmind az ellen az udvariátlan-ság ellen, hogy elmenetele után csak három hónapra írhat. »De — úgy mond — megengedtek ti nekem, mivel tudjátok, hogy az ily mezei embert, mint én, a filemilének csattogásai és a pacsirtának tavaszi trillái nem költői andalodásba, hanem földi gondokba és bajokba merítik.« Berzsenyi belenyugszik sorsába s ha néha-néha el is panaszkodik terhes gondjairól: azt sohasem feleli, hogy az emberiség különféle működésre van teremtve, s a ki a saját körét betölti, megfelelt hivatásának. A pesti írókat úgy nézte, mint a kik kizárólag az írói foglalkozásra születtek, s nagy jót tettek ő vele, hogy körükbe fogadták. A teremtés céljainak, az emberiség ren-

¹ M. N. Múzeum könyvtára: Qu. H. 1286. Kazinczy Gábor másolata.

deltetésének e felfogása, a mely a megmásíthatatlan végzések parancsát nyugodtan teljesíteni tanít: Berzsenyiben először nem mint emberben fejlődött ki. Tudva van, hogy az ifjú költő leggyakoribb eszméi közé sorozta a Gondviselés különféle rendeltetésében való megnyugvást, s a világtörténelem nagy eseményeiben sem akart látni valami különöst, azt mondván, hogy »így volt, így marad a világ«. A költőnek azonban e kölcsönzött nézete lassankint átöröklődött az emberre is, a ki mint saját lelki hangulatával foglalkozó egyéniség, megszokván a külhatások keltette vágyak hatalmát elnyomni: amúgy is közeljárt ahhoz a meggyőződéshez, hogy a józan ész sugallta iránytól annál kevésbbé szabad eltérnünk, mert ez meg is boszúlja magát, s másfelől erkölcsi gonoszság is. Berzsenyinek, a ki — mint láttuk — az öntapasztalataiból levont igazságok vezérletére bízta magát, a melyekhez hosszú s néha keserves fáradság után jutott, a ki ez igazságokat az észszerűség mind ama követelményeivel felruházottaknak hitte, a melyek az őt körülövező világegyetemből előtte feltűntek, a ki az észszerűség parancsát nemcsak azért teljesítette, mert ezt a legfőbb hatalomnak ismerte el önmaga fölött, hanem kivált azért, mert az erkölcsi jóságot is ebben találta föl — mintegy természeténél fogva kellett már hajlania a stoicismus felé, a melynek apja is híve volt. Berzsenyi nemcsak mint író, de mint ember is érezte s hirdette, hogy a lélek egyensúlya és nyugalma az észnek megfelelő életmódban nyilvánúlnak, s ezekben áll a boldogság is. Ellenben »az embereknek gonoszsága nem egyéb, mint gyarlóság, bolondság«. Ezt írja 1814. jún. 18-káról Kazinczynak, a ki ez időben nagyon el van keseredve, a mi különben nála ritkaság. Berzsenyi is harczolt érdekeiért, mert az embereket ellenségeinek tekintette; hanem lassankint belátta, hogy minden rossz az oktalanságnak következménye. »Miólta ezt látom — írja — s az embereket ezen szempontból nézem, békés vagyok magammal s az emberekkel s nyugodalmam tökéletes«. Aztán kéri s egyszersmind vigasztalja Kazinczyt: »Szállj le, barátom, ideálid tündérvilágából, s térj be barátodnak *Zeno palástjával* fedett békés sátorába, s ne szűnj meg véle bölcselkedni s nem szűnsz meg vele szeretni s boldog lenni«.

Dr. Váczy János.

RÉGI MAGYAR VITÉZ KÁDÁR ISTVÁN ÉNEKE.

Még csak nem is nagyon régen sokan ismerték hazánkban »Kádár István énekét«. Az alföldi énekes koldusok — a régi hegedős rend elsatnyult utódai — kenyeröket keresték vele: úton, útfélen és a hidakon koldusnótának használták, mely nagyon alkalmas lehetett a szunnyadozó könyörület felébresztésére. Századunk elején nem egy írónál találunk czélzást e Gyöngyösi korabeli, nagyon elterjedt, siralmas énekre. Főleg e két hangzatos sorát szerették idézgetni:

Fölemelé Kádár szemeit az égre,
Mondván: »Uram Jézus! Jövel segítségre!...«

Mely festeni való jelenet következő megbérmált alakban talált fölvetésre a »Nagyidai Czigányok«-ba.

Kapott az alkalmon Csóri eszes vajda!
Fölveté fehérő szemét s így sohajta:
»Oh, te szent Habakuk!« stb.

(I. ének, 71. versszak.)

Legérdekesebb a dologban mindenesetre az, hogy e híres, országszerte ismert éneknek máig sem bírunk hiteles, ép szövegével. Ott olvashatjuk 39 strophában Thaly »Vitézi énekei« között (I. 161—169.); megtaláljuk Erdélyinél is (*Népdalok*. I. 337—342.) s csak a múlt századból tiznél több fenmaradt ponyva-kiadását ösmerjük. Ám ha vizsgálóra vesszük ezeket, egytől egyig mind variánsnak találjuk. A versszakok összeforgatvák; hol az értelem, hol a rhythmus sántít. Az emlegetett nevek eltérők egymástól. Csupán abban az egyben egyeznek meg valamennyien, hogy néhai való jó Kádár István Hectorhoz hasonlító hős volt életében, a ki ha meg nem hal, talán megfordítja vala az elbukó magyar haza sorsát.

Honnan van hát az mégis, hogy e ritka jeles hősről oly mélyen hallgatnak krónikáink? Legalább mind azok, a kik eleddig e históriás énekkel foglalkoztak, sehol sem hivatkoznak valamely hiteles történetíróra. Maga Thaly Kálmán is, ki a Rákócziak minden legkisebb szolgáját ismeri, pusztán csak hozzávetésekkel állapítja meg a megénekelt esemény korát és hitelét, hogy t. i. Kádár István valóban élt; II. Rákóczi György vitéze volt. Elesett 1660 körül Biharban vagy Szabolcsban. S a költemény »teljes bizton« 1660-ban kelt. (*Vitézi énekek*. I. 170.).

Minket erdélyieket legközelebb érdekelvén az ismeretlen vitéz sorsa, reánk néz első sorban a feladat is, hogy világot derítsünk a tapogatózó találgatásokra, mert, ha nem családunk, csak a történelem világánál állapítható meg valódi értéke »e nevezetes költeménynek, melyben a hazaszeretet több helyt oly gyönyörűen nyilatkozik«. (*Thaly: Vitézi Énekek*. I. 169.).

E kérdéssel foglalkozni épen jó alkalom nyílik mostan, midőn Erdélyi Pál, régi költői irodalmunk hivatott ismertetője, a »Budapesti Philologiai Társaság« gyűlésén e régi históriás ének legrégibb variánsát mutatta be; azt hitelesnek jelenti ki s közölvén egész terjedelmében, közlését editio princeps-nek kívánja tekinteni.

Erdélyi Pál az »*Egyetemes Philologiai Közöny*« márcziusi fűzetében (177—182. l.) közzétett legrégebb »*Cantio Stephani Kádár*«-t a Nemzeti Múzeum egy újonnan szerzett codexében találta, mely dr. Jancsó Benedek útján került oda a székelyföldről. E codexet Mihál Farkas, közrendű székely írta össze Csíkszék valamelyik falujában. A codex tartalma nagyobbrészt egyházi énekek. »Kádár István éneke« a gyűjtemény utolsó lapjait foglalja el.

A tudós közlő szerint: »Miként Thaly historicumát megoldotta, a benne elmondott történeti események 1660 körül történtek, s így az ének is valószínűleg ebben az időben szereztetett. A kéziratban a költemény elején az 1678. évszámot s a végén még pontosabb datumot találunk: 1678. die mensis 18. aprilis. Az eseményt s az ének keltét tehát 18 év választja el a költeménynek papírra vetésétől s így Mihál Farkas majdnem a kortárs hitelével dicsekedik s codexének szövege mint első forrás megérdemli, hogy a maga teljességében itt álljon; annyival is inkább, mert Thaly szövege az alapul vett 1789-iki ponyváét nem fődí teljesen.« (177. l.).

Thaly az énekünkben elmondott történeti események historicumát következőkép' oldotta meg:

»E költeményről bizton hiszem, hogy 1660-ból származik. Ekkor történt ugyanis II. Rákóczi György erdélyi fejedelem veszedelme, s a hozzá híven ragaszkodó hajdú- és nyírségi városok fölégetése a törökök és a tatárok által. Kádárról ez mondatik:

»Elhagyá érettünk a *felföldnek* partját,
Hogy meghallá *itten* magyarok romlását«.

»A színhely tehát az *alföld* vala, melyből akkor Bihart, Szathmárt, Szabolcsot, a Hajdúságot stb. Rákóczi bírta. Még jobban tájékoz bennünket a *Szakó* (Szakoly) név, a mely Szabolcsmegyében fekvő hely neve. Újfalu, hol Kádár elesett, vagy a Szabolcsmegyében fekvő ily nevű helységek egyike, vagy a szintén közeli Berettyó-Újfalu. — Diós-Győr, Ónod, Szendrő, mely helyektől Kádár bucsúzik: szintén a Rákóczi várai valának. De emlegeti bucsújában magukat a hajdúvárosi kapitányokat s hadnagyokat is, ez is eléggé világosan igazolja véleményemet, melyet *tökéletes biztosságra* emel az, hogy Kádár fejedelmét a vers folytán mindig »*fejedelmünk*« és »*urunk*«, de sohasem »*királyunk*« néven emlegeti; a 26-ik strophában pedig nyíltan mondja:«

»Nagyságos, nemzeti édes fejedelem . . .
Nagyságod is megvált bizonynyal én tőlem —
Ezért nagyságod is megbocsásson nékem.«

»A nagyságos fejedelem s nagyságod cím az erdélyi fejedelmeké vala. — A Hajdúságot, Nyírséget, úgy Szakoly és Berettyó-Újfalu vidékét pedig tatár s török had, az erdélyi fejedelmek közül csak II. Rákóczi György alatt rohaná meg. *Teljes bizton* merem tehát e költemény fölé az 1660-ik évszámot írni.« (*Vitézi énekek*. I. 169—170.)

Mint láthatni, éles elméjű okoskodás ez, melynek »teljes és tökéletes biztossága« ellen csupán annyi kifogást tehetünk, hogy Kádárnak voltaképen nem a törökkel, hanem csak a tatárokkal gyűlt meg a baja s Szakolyt talán soha s Berettyó-Újfalu környékét Rákóczi életében nem 1660-ban, hanem 1658-ban rohanta meg a dúló tatárság. Ez ok miatt ugyan még lehetne a költemény keltét 1660-ra tenni; hanem magáról a benne előadott eseményről bizonyos, hogy »*teljes bizton*« csupán csak két évvel előbb, azaz: 1658-ban történhetett.

Ily értelemben dönti el e kérdést az egykorú Szalárdi is, kinek krónikája elkerülte véletlenül a későbbi korról foglalkozó kitűnő történetbuvár figyelmét. A »*Siralmas Magyar Krónika*« ugyanis nemcsak a vitézi énekünkben emlegetett tatár betöréssel, hanem magának Kádár Istvánnak veszedelmével is elég részletesen foglalkozik.

Mint általában ismeretes, a »podolyai veszedelemből« haza menekült Rákóczit a porta minden áron el akarta távolítani a fejedelmi székből; Rákóczi pedig semmi áron sem akarta oda hagyni a megszokott szép uraságot.

1658. jun. végén gyűltek össze még a messzi Bodva mellékéről is a török hatalommal feltevő Rákóczinak hadai. Jul. elején történik a lippai harcz és Arad feldúlása, mely szerencsés győzelmeket a fejedelem nem késik nagy pompával való bevonulás után

a váradi templomban szép hálaadó zsoltárenekléssel az Istennek megköszönni. (*Szalárdi*: 357—362. l.)

Augusztus elején indul a török fővezér Nándorfehérvárról Erdély ellen. Aug. 29-én szállja meg Jenő várát. Szept. 2-án el is foglalja. Ez alatt egy portyázó csapat Belényest rabolja ki. Másik oldalon a Bodza útján beütő tatárság füstbe borítja fél Erdélyt. A Szamos völgyén át Kalotaszegnek, innen a főserég a Kőrösön egyenest Váradnak tart. A messze elterülő jobb szárny szept. 10-ike tájt a Meszes szurdokait és hágóit lepi el. Napokon keresztül özönlenek alá a kies zoványi völgyön égető és rabló hordái. Az alvidék közelében két részre szakadnak: egyik rész a Berettyó mentét, másik rész az Érmelléket száguldja végig. A népnek erőseit levágják, a többit rabszíjra fűzik. Oly vakmerőn dúlnak, pusztítanak, hogy hét lovasból álló előcsapat sorba veszi a Berettyómelléki falvakat, a jó hajdú-városokat és tüzet vetve beléjük, porrá teszi őket. (U. o. 379—398.)

A fejedelem eleinte a Szamosvölgyön várta az ellenséget. Később a Nyíren keringett hadával, átköttetvén háta mögött Tokajnál a Tiszát, hogy a menekülés útja nyitva legyen. Még Majtén tájékáról egynéhány ezer lovast küldött a Meszes alá, hogy a leszálló vendégeket fogadják. Ámde nem mertek ezek a biztos leshelyről kiütni. A tatárság kényére gazdálkodott a rakott síkságon. A magyar had utóbb Debreczen felé vonult, hogy a pusztító pogányságnak oldalába forduljon. Vagy mint Szalárdi kifejezi: »hogy ott táborával a Tóczó vize mellé szállván, csatákat (portyázó csapatok) bocsásson; az alatt az ellenségnek állapotját jobban is kitanulván és a föld népét is felvén, valamint vele a dolgot elpróbálhassa.« (396—397. l.)

Egyik ilyen portyázó csapatnak volt vezére Kádár István.

Szalárdi a sokaktól ismert és becsült kalandos életű vitézről következőket jegyzi föl siralmas krónikájában:

»A csaták a Tóczó mellől járton járnak vala; de valamelly-felé fordulnának, mindenütt hol hiában járnak, hol megveretnek vala. Mint Berettyó-Ujfalunál is *Kádár István* híres-neves, az alföldre csatázással járó, abban híres-neves legény is a török ellen; ki is a fejedelemtől vagy két-század magával csatára bocsájtatván, hogy az Berettyónak az újfalvi malomgátnál általjárója volna, azt *Kádár* jó alkalmatossággal, de boldogtalan kimenettel megállotta vala. Mert azon gátra feles tatárság jőni találkozáván, noha a vele levők nagyon javallának: több népet által bocsátani annál, csak a kívül bírhatnának, nem kellene, és ellene támadni is, magokat (a lesből) kimutatván, míg a szoros gáton ő felőlök derekasan meg nem felesednének, hogy addig kellene. De ő által takarodásokat addig várá, hogy mikor magokat kimutatnák, már a neki felesedett ellenséggel nem bírhatnának, és noha magokat nagy emberkedéssel viselnék, benne sokat el is hullatnának; de nekiek felesedvén a sok pogányság, hogy a sűrű nyilokat nem állhatnák

s lövések miatt elhullani sokan is kezdenének. hátat adni kényserítették vala. De a sűrű nyilas pogányság úgy rajtok lett vala, hogy életben benne nem sok szabadúlhatott vala. *Kádár Istvánt* magát is főben lőtték vala, úgy hogy a csata után eltakarítottasakor az agya koponyájából a nyilvasat ki sem vonhatták volna.« (397. l.).

Már most a siralmas krónika és vitézi énekünk kettős útmutatását követve Kádár István életéről a következőket tudhatjuk meg.

Egyike volt hősünk azoknak a törökre untalan alájáró s számtalan kisebb-nagyobb csete-patében elhíresedett szabadlegényeknek, kik hol rabolva s a rablott portékát kótyavetyén elveszvegetve, hol török rabot fogva s a kisarczolt váltságdíjon víg napokat töltve, torolták meg a kalandozó és pusztító török becsapásokat a félbarbár életet élő magyar végvidékeken.

Az énekből az is kitetszik, hogy Kádár Istvánnak valahol Fülek és Szécsény körül volt szülőházája; de az sem lehetetlen, hogy a szomszéd Gömörben, (18. vszak.) Vagy Nógrádon, vagy Balassa-Gyarmaton kezdett vitézkedni. (U. o.) A török határon merész portyázásaival már ott elhíresedett. (18—19. vsz.) Rákóczi hihetőleg a lengyel hadjárat idején fogadta magához, kinek azonban zsoldjával, hópénzével már ezután kevés ideig élhetett. (26. vsz.)

Úgy látszik, a Bodvamelléki Szendrő várórségébe osztotta be ötlet új ura. Innen az ónodi és diósgyőri vitézekkel (18—19. vsz.) gyakran ellátogattak 1657. őszén és 1658. tavaszán a dús Tisza-mellékre és a szomszéd Eger gazdag tartományába.

Nyár elején ő is csatlakozott a szendrői és ónodi vitézekkel a török hódoltságba becsapó fejedelmi sereghöz. Kimúlása 1658. szept. 13. táján történt; közel ahoz a helyhez, a hol most a vasúti hid visz át Berettyó-Ujfalunál.

Az emléket dicsőítő verset valamelyik falusi iskolamester szerezhette. A szerző nevét, mint az utolsó előtti stropha igéri, egyetlen varians sem tartotta fenn a mi időnkig; nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy mind többé-kevésbbé romlott szöveggel van dolgunk. Erdélyi János és a Thaly kiadása ezeket a betűket mutatja a hézagos első strophák versfejében: *S.—nos*. Gondolatunk magára Szalárdi Jánosra irányul hirtelen, ki krónikájában maga is próbálkozik versirással. (387. l.) De jó krónikásunk, bárha »magyar strophája« cseppel sem áll feljebb Kádár István énekénél, minden szerénysége mellett is aligha nevezte volna magát saját versében »alacsony sorsúnak« és »gyenge értelműnek«. (38. vsz.).

Annyi bizonyos, hogy ismeretlen versszerzőnk épen úgy a Partiumban élt ekkor, mint Szalárdi Váradon (9. 7. vsz.) S pontosan kellett értesülnie az elesett vitéz tragikus sorsáról, hogy még azt is meg tudja mondani, hogy hűséges hadnagya, Szabó Pál, temette el. (33. vsz.) Hogy a vers csakhamar az esemény után költ, arra nem utolsó bizonyosság az, hogy mindjárt kezdő sorain nyilván megtetszik a Tinódi hatása, míg a kissé egyhangú

Zrínyi-versek művészet nélküli kezelésében semmi befolyását sem ösmerjük fel a pár évtizeddel később már példányképül szolgáló Gyöngyösinek. S nemcsak egyes célzások árulják el e mellett az égykorú szerzőt (1., 2., 7., 9., 39. vsz.); hanem még a vers gondolatmenete is meggyőzőn mutatja a XVII. század közepén, a Szalárdi eszmevilágában élő bibliás kálvinista hazafit, ki hőst is a maga képére teremti. A »sokak (Thalynál tollhiba után: *Szakó*) oltalmára« kiküldött bajnok vakmerőn maga biztatja fel vitézeit, hogy az átkelő tatárt minél nagyobb számban ereszszék át a Berettyó gátján. Mikor aztán később észreveszi végzetes tévedését, melyet mint vezér követett el, rögtön kész tettéből levonni a legsúlyosabb consequentiát: elküldi a reá bizott zászlót csapatja legjava részével ura további szolgálatára s ő maga ott marad, hogy ha kell, élete árán is kiköszörülje a csorbát, melyet meg gondolatlan elbizakodása ejtett vitézi hírnevén s ura és hazája érdekein. A mi legjellemzőbb, az ismeretlen szerző kenetes bucsúztatót mondhat el önnönmagáról a halálra készülő vitézzel: ezért merem leginkább állítani, hogy valamelyik kálvinista iskolamester készíthette, a kik nagy mesterei voltak a halotti bucsúztatóknak a XVII. és XVIII-ik században.

Figyelmet érdemel művelődéstörténeti szempontból az is, hogy ez igénytelen vers nagy hatást tett a kortársakra; sőt a népnek egész a legújabb időkig kedves olvasmánya volt. Azt is bizonyosra vehetjük, hogy időbe telt, a míg valamelyik nyomdász-nak eszébe jutott kinyomtatni; mert csak is így lehet kimagyarázni az oly sok helyen megcsontult és megromlott szöveget, mely csak a kinyomtatás idejétől számítva mutat fel bizonyos állandóságot. A XII. század folyamán leginkább a táborban énekelték s katonák útján terjedt el innen a nép között. Valamelyik énekelni szerető darabant vitte be a katolikus, de azért nem kevésbé hazafias Csíkba is. Így jutott már 1678-ban hozzá Mihál Farkas.

A Mihál Farkas másolatát Erdélyi Pál e vers összes változatai közt princeps-nek tekinti. Lehet, hogy megérdemli e nevet időre nézve, de pontosság tekintetében aligha. Főhibája M. F. másolatának az, hogy teljesen bevégzetlen, csonka: az eddig ismert aligha teljes variánsoknak is elhagyja egész utolsó negyedét. A mellett közbül is hagy ki versszakokat, kivált a hol olyan nevek fordulnak elő, a melyek Csíkban nem igen ösmeretesek. A verselés is fogyatékos, nehézkes, — járatlan másoló műve elannyira, hogy helyenként maga a szöveg is érthetetlen.

Egy tekintet Erdélyi közlésére, legott igazat ad állításunknak. A figyelmes olvasónak legott feltűnik, hogy a közlőnek a többi »hibás« editióból kellett kifoldozni az ő princepsének minden második stropháját. Azon kívül azt is belátja, hogy a Thaly-féle kiadás 4., 7., 21—23. 25., 28., 31—39. strophája a Mihál Farkas kezén egészen elveszett. Nemcsak kihagyja székely másolónk a neki nem tetsző strophákat, hanem az átvetteket össze is forgatja.

Igy teljesen ok nélkül cseréli egymással össze a Thaly 5. és 6-ik stropháját. Azt sem hagyhatjuk itt említés nélkül, hogy Mihál Farkasnál is épen úgy, mint az összes eddigi variánsokban, lényeges hiány látszik a 10. és 11. stropha közt. »A sereget pedig felszóval biztatja«, — így kezdődik a tatárokkal való összeütközés leírása. Ez a *pedig* a katasztrófa bevezetésének, vagyis egy vagy két legfontosabb strophának elvesztését jelenti.

Áttérve a szembeötlőbb hibákra, a princeps 5-ik strophájában sehogy sem tudjuk elképzelni, miért állítja M. F. Achábot Hector mellé az Erdélyi-féle variáns vitéz Joábjá helyett. Acháb bizony nem volt vitézségéről ismeretes. A következő 6. strophában »Ha már rontotta is« bizonynyal sajtóhiba áll: Ha *más* rontotta is helyett. Ugyaníly sajtóhiba »*Ezen Elborisnak elérkezék hada*« e helyett: *Ezennel* Borosnak *elérkezék* hada. Tapasztalásból tudjuk, hogy a székely másolóknál sokkal inkább kell az értelemre, mintsem az alakra tekinteni. Kriza e verse: »De a *kis eperke* száj« kéziratosságyűjteményeinkben a legtöbbször így hangzik: De a *kisebb perke* száj... (Meggyógyít ha szívem fáj stb.). Székelyeink a verssorokat is a ravobánok módjára egybe szokták rovatni, — a mint ezt a régi énekeskönyvekből tanulták. Azért figyelmes szem és rhythmus iránti fejlett érzék szükséges verseik hibátlan kihüvelykezéséhez. — Mint látjuk, a »*Philologiai Közöny*« 181. lapján a Thalytól idézett versszakokba is becsúszott egy kövér sajtóhiba *Diós György* uram »Diós-Győr« vára helyett.

Kétségen kívül jobb a Mihál Farkas princeps szövege az Erdélyi és Thalyénál a következő helyeken:

6. sor: »Sőt méltó Kádárról *böv* verseket írnom«. — Th.-nál és E.-nél e sor érthetetlen.

16. sor: »Az város is aztán *pogány kézre jutott*«. Jobbnak tetszik, mint: Mindjárt a várost is pogány keze bírék. Th. és E.

34. sor: »Mondván: *Várjuk* alá az tatárt a síkra«. E. és Th. *Vágjuk által*...

52. sor: »Mert én az Krisztustól veszek *jutalombért*«. Szébb kifejezés, mint E. és Th.-nál: »jutalmat s bért.« Bár azt bizvást elhihetjük, hogy a költő tollából inkább az utolsó kifejezés eredt.

55. sor: »*Kétszer* az tatáron magát általvágja...« E. *hétszer*; Th. *huszszor*.

56. sor: »*Még* a pogányság is dolgait csudálja«. — E. és Th. *Néz* az ellenség is...

67. sor: »Sokszor a *pogányon* szerencsét próbáltam.« — E. és Th. Sokszor a *tatáron*...

Tehát jobb összesen 7 sor. Ellenben kézzel foghatólag rosszabb a M. F. variánsa az E. és Th.-énál az 1., 8., 19., 22., 26., 28., 30., 32., 39—40., 47., 51., 57. 59. 66. 73—75., 84—85., 91—92. sorokban; vagyis a nála megőrzött 92. sornak gyarló csaknem negyede. Mely sokat mondó szám a szöveg egy harma-

dánál is feljebb emelkedik, ha a kifoldott helyeket is számításba vesszük.

Meggyőződhetünk ezekből, hogy »e nevezetes költemény« irodalomtörténeti értékének megállapításánál épen a bemutatott legrégebb variánsra adhatunk a legkevesebbet. Mihál Farkas úgy látszik, közsorsú székely volt, igen hiányos ismeretekkel. Legalább minduntalan föltenek előttünk a szemünk előtt fekvő szövegben értetlenségének jellemző bizonyítékai.

A 9-ik strophában pl. ez állhatott Kádár István énekében:

Elhagyá érettünk az Felföldnek pártját,¹
 Hogy hallá itt alant magyarok romlását.
 Felköté érettünk Kádár István kardját;
 De ő csak kevésé² forgatá szándékát.

Mihál Farkas pedig ezt a princepsben így adja:

Elhagyja érettünk az Felföldnek partját,
 Hogy szálla ide alá magyarok romlása.
 Felköté érettünk Kádár István kardját
 De ő csak ki úgy se forgatá szándékát.

Ily vaktában rontja el szövegének 8-ik sorát is, hol *pogány* népet ír *magyar* helyett. 22-ik sorában: *prédolla* áll *prédálta* vagy inkább: *rontotta* helyett.

Hátul a seregek eszekben nem veszik,
 Hogy az vizen másutt több tatár érkezik.

E két sor ily érthetetlen Mihálnál:

Hátul a seregek eszekben nem *vevék*
 Hogy ez vizen másutt több tatár *körültörnék*.

Látni való, hogy a pontos Mihál uramra most aligha bíznák számbavevésre a falu ládáját!

47. sor: »Hogy el ne vesszen mind urunk *kevés* hada«. Mihálnál így hangzik: »Hogy ne vesszen itt urunk *hives* hada«. Mind a vers rossz, mind az értelem. — 51. sor: »*Nem* szánok ontani bizony *érette* vért«. Mihálnál: *Mint* szánok ontani bizony *érték* vért. Megjegyzésünk csak az előbbi lehet. — 59. sor: »*Omlík* az sok tatár előtte *sereggel*.« Mihálnál: *Örködik* az tatár előtte *zsineggel*. Ehez sem kell commentár! — 73. és 75. sor: »Mezei

¹ Értsd a Leopold alatti, a királpárti felföldet. Egy azóta kezemhez került nyomtatott példány is megerősíti olvasásomat.

² Erdélyinél: Oh jaj! melly kevésé... *Népdalok*. I. 338.

hadaknak fő előljárói, Hajdúvárosoknak kapitány s hadnagyi«. Mihálnál: Mezei hadaknak fő előljárója Hajdú városoknak kapitányi, hadnagyi. Az értelem jó lehet; a vers példátlan rossz. — 84. sor: »Vitézeket adjon jobbakat helyettem«. Mihálnál: Adjon vitézeket jobbakot *nálammál*. A rím nem talál; a vers maga is rossz. — 85. sor: »Immár, jó vitézek, az Istenre kérek!« Mihálnál: *Mert én* jó katonák az istenért kérek. Ennek a *mert*-nek itt nincs sem helye, sem értelme; valamint nincs a következő stropha elején is.

A 66-ik sorban sehogy sem tudjuk eldönteni, vajjon sajtóhibának vagy pedig Mihál Farkas értetlenségének tulajdonítsuk az ily sajtószertű székelyességet: Sok *derét, hidegét, melegét* kóstoltam. — Itt minden magyar ember azonnal tudni fogja, hogy M. uramnak! »sok *deret, hideget, meleget*« kellett volna írnia.

Mi több, még az utolsó strophában is ugyancsak zavarba hozza a furfangos góbé figyelmes olvasóját:

Mert jó vitézek, dicsekedik lelkem,
Hogyha valakitől valamit elvettem,
Az úgy — a szegényen *én sokat töttem*
Ámbár holtom után *csak kicsi én helyem*.

Százat mernénk egy ellen föltenni, hogy e négy sor ilyenformán hangzott M. F. eredetijében:

Mert *én*, jó vitézek, dicsekedik lelkem,
Hogy ha valakitől valamit elvettem,
Avagy a szegényen *erőszakot* tettem:
Bátor holtom után legyen átok (?) *nevem*.

A fennebb elésorolt megjegyzések kapcsán csaknem kedvünk támad a Kádár István énekének variánsaiból¹ egy újabb, a Mihál Farkasénál sokkal igazabb editio princeps-et összeállítani. De hát helylyel és hitellel gazdálkodni kell! Csupán csak annyit jegyzünk még meg, hogy a régi magyar nyelv tudtunk szerint nem szokta a különböző ígeidőket annyira összezavarni, a milyennek példáját a 20—40. sor mutatja. Az interpunctio csaknem tökéletes hiánya is magára vonja figyelmünket. Nagyon sajnálnók, ha a közlő, ki régibb költői irodalmunk buzgó tanulmányozásáról ismeretes és kitől e téren valóságos mintakiadást várhatnánk, készakarva hagyta volna el e fontos feladatot. Ha már ártított a régibb költői emléket, ne sajnáljuk a szükséges írásjeleket is fölrakni a mondatok értelmes elválasztására.

¹ (Hozzáadván az eddigiekhez az unitárius főisk. könyvtár két kézirati és egy nyomtatott példányát.)

Kanyaró Ferencz.

SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI HISTÓRIÁJA.

Az u. n. Csoma-kodex, melyet 1636-ban Pátyin Csoma István írt tele nagyobbára XVI. századbéli költeményekkel, egy, Szilágyi Mihályról és Hajmási Lászlóról szóló költeményt őrzött meg napjainkig, melyet — mint az utolsó versszakban olvasható — egy ifjú szerzett 1571-ben Szendrő várában egy poétának verseiből. E költemény Toldy Ferencz kiadásaiából,¹ úgy hiszem, annyira ismeretes minden irodalomkedvelő előtt, hogy tartalmának ismétlése fölösleges volna.

Ugyanezen címmel és — némi jelentéktelen eltéréseket nem számítva — azonos tartalommal ismerünk még, a Szendrői Névtelen versén kívül, egy moldvai csángó mondát² és három székely népballadát, mely utóbbiak közül azonban csak egy³ teljes, a másik kettő pedig töredék, amennyiben az egyiknek csak első fele,⁴ a másiknak pedig a vége ismeretes.⁵

Ez öt költemény főbb eltérései három dologra szorítkoznak, t. i. a hősök nevére, fogságuk tartamára és a cselekvény kifejlésére. Ugyanis míg az 1571-ki Szendrői Névtelen és az utolsó helyen említett székely ballada-töredék Szilágyi *Mihályról*, addig a csángó monda és a másik két székely ballada *Sz. Miklósról* beszél; s míg a négy első Hajmásinak keresztnevét *Lászlónak* tudja, addig ezt a legújabbán fölfedezett ballada-töredék *Istvánra* változtatja. — A két hős a Szendrői Névtelen szerint csak *egy* évig, ellenben a két ballada szerint *hét* évig volt fogságban. A csángó monda s a harmadik ballada nem tud a fogság tartamáról. — Ami végre a cselekvény kifejlését illeti, a Szendrői Névtelen szerint a két hős megvív egymással a szultán leányáért,

¹ Először 1828-ban a »Magyar Költői Régiségek«-ben, másodszor 1855-ben »A magyar költészet kézikönyve« I. kötetében, harmadszor ugyanennek második, 1876. évi kiadásában I. köt. 49—52.

² Tartalmát egy kománfalvi, Csáki nevű öreg ember szavai után lejegyezt Gegő Elek »A moldvai magyar telepekről« éz. munkájában, Buda, 1838.

³ Arany-Gyulai: Magyar Népköltési Gyűjtemény. Pest, 1872. I. kötet. 160—161.

⁴ Arany-Gyulainál 158—160.

⁵ Budapesti Szemle 1888. évf. 285.

a ki Szilágyi Mihályé lesz, mert Hajmási Lászlónak van felesége és két fia. A csángó mondában és az egyik székely balladában meg akarnak vívni, de aztán Szilágyi lemond a leányról, mint-hogy neki már van otthon felesége és így a leányt Hajmási veszi el. A harmadik balladában is megvív a két szökevény, de végre Hajmási bevallja, hogy neki van felesége és három gyermeke s ezért átengedi a leányt Szilágyinak.

Eme, különböző helyeken, különböző időből és más-más formában fennmaradt költeményeknek egységes tárgya az, hogy valamikor török fogságba esett egy, Szilágyi Mihály vagy Miklós és egy, Hajmási László vagy István nevű ember. Bizonyos idő múlva a szultán leányának segélyével — ki szerelemre gerjedt irántuk — megmenekülnek a tömlöczből és az üldöző vitézektől; szerencsésen visszajutnak Magyarországra s a szultán leányát egyikök feleségül veszi.

A Szendrői Névtelen költeményének már első megjelenése, t. i. 1822 óta, foglalkoztatta a kutató elméket az a kérdés, hogy *mic soda történeti alapja lehet e historiának*, de a kérdés mind e mai napig eldöntetlenül maradt.

A költeményt legelőször egy névtelen közölte német fordításban a Hormayr-Mednyánszky-féle »Taschenbuch für vaterländische Geschichte« című folyóirat 1822-ki évfolyamában és az elbeszélés első forrását a magyaroknak a byzánczi császárokkal viselt harcaiban kereste.

E nézettel szemben Toldy Ferencz már 1828-ban (a »Magyar Költői Régiségek«-ben) Szilágyi Mihályt, Mátyás király nagybátyját, sejtette a monda azonos nevű hőseiben. De később, t. i. 1854-ben, *historiai argumentumok hiányában*, elállt e nézetétől s »A magyar költészet története« I. kötetében így nyilatkozott: »Historiai alapja mennyiben lehet e bájos regének, nem tudom; Szilágyi Mihály, a történet szerint, csak egyszer és pedig élte végén volt Konstantinápolyban fogva, hol el is veszett; Hajmási *Lászlónak* pedig a történetben nem maradt emléke, bár ily nevű család a XV. században az előkelők egyike volt; még is nem annyira a historia hallgatása egy ily magán esetről, mint a moldvai magyaroknál mind maig még fenlévő monda változatai hinnünk engedik, hogy itt egy XVI. századbéli Szilágyiról van szó« (121. l.).

Azonban, úgy látszik, nem bírt megszabadulni attól a gondolattól, hogy a Szilágyi és Hajmási historiájának mégis kellett valami történeti alapjának lenni s e meggyőződéssel 1875-ben (A magyar költészet kézikönyve I. k. 47—48.) újból tapogatózott a magyar-török harcok történetében, de ismét eredménytelenül. »Volt-e e mondának történeti alapja, ki dönthetné el; de annyi bizonyos, hogy a mi balladánk eredetije határozottan *1454-re* vonatkozhatik csak. T. i. Szendreink 15-ik versszakának e helye: »*Nagyszombat* felé az *farkasokkal* szöröncsét próbálni« a török

történelemnek semmi más időpontjára nem illik, mint Hunyadinak említett évi invasiojára, midőn átcsapva a Dunán, Bolgárország akkori fővárosa *Tirnava* környékét pusztította, melyet Szendrei névtelenünk félreértésből Nagyszombatnak fordít, míg a Tirnavát körülportyázó magyarokat a magokat szerencsepróbáló vitézeknek valló szökevényekkel, az ő százada szokása szerint, hetykén és híven farkasoknak nevezeti. E hely bizton constatálja, hogy az a poéta, kinek ő verseiből dolgozott, megíjítva az általa versbe fűzött régebbi mondát, azt a maga, t. i. a Hunyadi korába iktatja. Nem meglepő, hogy ugyanő a két magyar úrfi történetét két, már akkor igen ismeretes család nevéhez kötötte, melyeket könnyebben tart meg az emlékezet; vagy tán csakugyan több az egész pusztá költeménynél? miután a régi Szilágyiak némely birtokai Bolgárországban feküdtek? s tán épen a monda Szilágyi *Miklósa* (a mily nevű úr 1408 körül virágzott) volt hőse a kalandnak? kinek keresztnévét a Hunyadi-korbeli költő, ismét nagyon természetesen, az akkor ismertebb Mihályra változtatta? Ugyanígy a császár lakhelyét viszont a Szendrei Névtelen tehette, a maga korának tudomása szerint, Konstantinápolyba.«

Legutóbb Kardos Albert foglalkozott e mondával tüzetesebben,¹ belenyugodva abba, hogy az előző kutatások hajótörést szenvedtek a historiai alap megtalálásában. Ő tehát úgy fogja fel a dolgot, hogy a monda *magva* ősidóktól fogva élt a népben, még pedig eredetileg talán tündérleányokra vonatkozva; később történeti mezt öltött s azóta külsejében folyvást megújult, századok szerint más-más ruhába öltözött, a korhoz képest változott benne az esemény színhelye, ideje, a személyek neve, míg végre a török harczok idejében fölvette azt az alakot, melyben ránk maradt, azon okból, hogy a Szilágyi és Hajmási családok valamely ivadéka csakugyan eshettek török fogságba, melyből megszabadulhattak s útközben török leányt is rabolhattak, — minélfogva a régóta élő mondát a XV. században e két ember nevéhez fűzték (597—600. l.)

Mint látjuk, mindegyik kutató érezte, hogy kell lenni valami történeti alapnak e mondában; egyik sem bírta ráfogni, hogy ily kalandos történetet minden ok nélkül fűztek két, valósággal élt, történeti alak személyéhez. Azonban egyiküknek sem sikerült a monda hőseit a valóságban, a magyar történetben, megmutatni, minek oka szerintük az, hogy Horogszegi Szilágyi Mihály, I. Mátyás nagybátyja, a történelmi tudás szerint, *csak egyszer* került török fogságba s abból nem is szabadult meg; Hajmási *Lászlónak* pedig nincs nyoma a magyar historiában. — De ha *az egyik állítás sem igaz*, mi következik abból?

¹ Szilágyi és Hajmási mondája a magyar költészetben. Egyetemes Philologiai Közlöny 1885. évf. 585—616.

Az eddigi kutatások eredménytelenségének *valódi* oka az, hogy a kutatók nem néztek eléggé körül úgy szólván közkezen forgó, vagy legalább nagyon könnyen hozzáférhető történelmi kút-főinkben sem; mert ha ezt megteszik: akkor oklevelesen igazolhatták volna Hajmási *Lászlónak* léteztét épen a XV. század közepén s találhattak volna történelmi emlékezést Szilágyi Mihálynak *korábbi* török fogságáról is!

Nyissuk fel csak gróf Teleki József nagy munkájának, a »Hunyadiak korá«-nak X. kötetét, az okmánytárt s a 72. lapon ott találjuk Albert királynak egyik, *1439. szeptember 17-én* kelt oklevelét, melyben az egyházi és világi nagyokkal s előkelő nemesekkel együtt megállapítja, hogy a következő 1440. évben indítandó hadjárat költségeinek fedezésére minden házra 100 fillért vet ki s melyben többek közt e neveket olvashatjuk: nos Georgius despotus Rascie.... Laurencius de Hedrehwaar Regni hungarie palatinus, Ladislaus de Gara Banus Machoutiensis.... Stephanus de Rozgon Comes Posoniensis, *Ladislaus Haghmas de Berekwow Comes Themesiensis*.... Johannes de Losoncz, Johannes de Hwnyad.... stb.

Ime Magyarország világi nagyjai között Berekszői Hajmási László, temesi főispán, Hunyadi János és Szilágyi Mihály kortársa!

De ez még nem minden. Nem csak 14 éven át, 1433-tól 1447-ig találkozunk Hajmási, vagy az okmány szerint Hagymás Lászlóval az e korból fenmaradt oklevelekben, hanem azt is megérthetjük, hogy a későbbi generatio mondája hogyan kapcsolhatta össze Szilágyi Mihálylyal s hogyan fűzhetette személyükhöz a szultán leányának megszöktetését.

Berekszői Hagymás László birtokai a régi Csanád és Temes megyékben feküdtek, a Marostól délre. Tudtommal először Zsigmond királynak Budán, *1433* június 4-én kelt levelében fordul elő a neve, mint *Hollós, Hegyes* és *Bánhalom* birtokosáé.¹ A két első a régi Csanád megyében feküdt s az első Vizes-Gyánnal (ma Vizesdia Torontálban, Bánát-Komlós mellett) és Kún-Szóllóssal (ma Nákófalva, Nagy-Kikinda és Bánát-Komlós közt), az utóbbi pedig (ma Tisza-Hegyes, Nagy-Kikindától nyugotra) Horogszeggel, Szilágyi Mihály birtokával és Kún-Szóllóssal volt határos.² Mátyás király adományozásából mind a két falu Szilágyi Mihályra szállt 1458-ban.³ — Hajmási Lászlónak egyéb birtokai voltak 1439-ig *Kamarás* és *Tóti* helységek, ez utóbbi a Maros vidékén Nagyfalva mellett.⁴ Ugyancsak 1439-ben az aradmegyei *Solymos* vára is H. L. birtokába jutott a királytól zálog címén. De 1440. december havá-

¹ Hazai Okmánytár, V. köt. 228.

² Csánki Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában, I. 697., 704., 707., 710.

³ Csánki id. m. 697.

⁴ Csánki id. m. 710.

ban Ulászló király elvette tőle hűtlensége miatt s Országh Mihály-nak és Jánosnak adta. Azonban Hunyadi János 1444-ben Hajmásit is jogos tulajdonosának ismerte el, amennyiben a két birtokosnak (Hajmási és az Országh testvérek) a temesmegyei *Zsidóvárat* adta cserében Solymosért. De a csere nem lehetett méltányos, mert a birtokosok 1446. és 1447-ben pörösködtek miatta s csakugyan ez utóbbi évben még két falut kaptak Zsidóvár mellé.¹ — Hajmási ezen kívül előfordul egy, 1442 február 21-én kelt okmányban is Magister Ladislaus Hagmas de Berekwow néven.²

S most kutassunk Szilágyi Mihály után!

Szerémi György, emlékirata VI. fejezetében, a következőket beszéli.

Szilágyi Mihály egyszer Rácországban keresztül 28.000 emberből álló sereggel indult a török ellen s a *Rigómezőn* ütött tábor. A török szultán — miután előbb kikémleltette a magyar sereget — nem sokára ugyanide érkezett s nagyon heves harcz keletkezett, melyben mindkét részről igen sokan estek. *Ez alkalommal Szilágyi Mihály fogságba esett és Konstantinápolyba vitetett.* — Nem sokára a szultán azt az ajánlatot tette neki, hogy adja át Nándor-Fehérvárt szabadsága váltságául. Szilágyi eleinte vonakodott, de utóbb — hogy törbe csalhassa a törököket — színleg ráállt az alkura. Tehát 500 török lovas elindult Nándor-Fehérvár felé, hogy azt a Szilágyitól levélben utasított várkapitánytól átvegye. Ámde Szilágyi azt is megírta a vár parancsnokának, hogy a mint a törökök bemennek a külső kapun, egytől-egyig vagdalják le őket. Minden az utasítás szerint történt. A mint *Murád* szultán értesült a rászedetésről, azonnal börtönbe vettette Szilágyit, a harmadik napon pedig tíz darabra vágatta. Így tehát a mily mértékkel mért ő másnak, olyan mértékkel mért neki is az igazságos Isten V. László király haláláért.³

Látnivaló, hogy ez az elbeszélés kész, kerek monda, melyben — hogy a hős alakja annál jobban kidomborodjék — nem Hunyadi János, hanem Szilágyi Mihály a rigómezei hősök vezére s melyben megvan a költői igazságszolgáltatás is.

Eddigélé ismeretes történelmi emlékeink szerint Szilágyi Mihály csak *1460-ban*⁴ esett török fogságba, a mikor Lábatlani Gergelyvel együtt egy kis csapat élén a Száván átkelve Pozazin mellett (Szendrő közelében) megtámadta Áli és Iszkender bégek nagy

¹ Csánki id. m. 760.

² Gyárfás István: A jász-kunok története, III. köt. 612.

³ Szerémi György Emlékirata. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. 15—17. l. — Szerémi szerint V. Lászlót Szilágyi M. fojtotta a Dunába.

⁴ Még pedig mindenesetre *október 6-ika* után; mert még 1460. okt. 6-ikán Siklóson kelt levelet ismerünk Szilágyi Mihálytól. L. Teleki: Hunyadiak kora X. köt. 640. De Mátyás királynak 1461. első felében kelt leveleiből kitűnik, hogy Sz. M. 1460-ban halt meg. Egyik, 1461. április 21-ikén kelt levele Szilágyi M. feleségét, Báthori Margithot, már *özvegynek* mondja. L. Teleki III. 194.

számú seregét, melytől legyőzve, Konstantinápolyba vitettek, hol Szilágyi M. lefejeztetett, Lábatlanit azonban kicserélték egy pasának magyar fogságban levő fiáért.¹ — De, mint látjuk, van egy olyan mondánk is, a melyik viszont arról tud, hogy Szilágyi M. az 1448-ki rigómezei csatában esett török fogságba s a melyik azt tartja, hogy ezen fogság alkalmával történt a halála is.

Hogy pedig a Szerémi mondája, illetőleg annak első része valóban az 1448. évi rigómezei csatára vonatkozik, bizonyítja az a körülmény, hogy a benne előforduló részletek egyeznek historiai tudásunkkal; mert Hunyadi útközben valóban feldúlta Szerbiát; mert a magyar sereg, a Szeréminél levő számot megközelítőleg, 24.000 főből állott; mert tényleg először a magyar sereg ütött tábornak a Rigómezőn s a szultán csak azután érkezett oda; mert a szultán valóban kikémleltette a magyar tábornak s mert a rigómezei csata idejében csakugyan *Murád* (t. i. II. Murád) volt a szultán.

A Szerémi mondája és a historiai tudás tehát kiegészítik egymást, amennyiben így együttesen Szilágyinak két fogságáról tudnak. A monda azonban — amennyiben nem szól a hősnek megszabadulásáról — összezavarta e két fogságot, a mi világosan kiténik abból is, hogy Szilágyit *II. Muráddal* végezteti ki (a ki pedig csak foglyul ejtette), holott Szilágyinak utolsó fogsága és halála idején *II. Mohammed* volt a szultán s tényleg ez végeztette ki.

Lássuk már most, mennyi igaz a Szerémitől följegyzett mondából?

Szilágyi Mihályt a régi keresztyén historikusok, még pedig úgy a latin, mint német és szláv nyelven írók, Michael *Niger*, *Schwarzer* Michel és *Cserno* Michales néven ismerik, — nem tudom mi okból. Továbbá azt mondják, hogy az 1444-ki *várnai* csatában a felállított magyar sereg *bal* szárnyát vezérelte; s végre azt is tudják róla, hogy a törökök *Kara* Mikhál-nak nevezték. Így pl. *Nadányi*, *Florus Hungarus* cz. munkájában azt mondja, hogy a *várnai* csatában a magyar sereg *bal* szárnyát *Szilágyi* Mihály vezérelte, kit a törökök *Kará*-nak neveznek.² *Theobaldnál* (*Hussitenkrieg*) ezt olvashatjuk: *Cara* Michael, oder Michael *Zilagi*.³ *Cribellius* pedig Szilágyi M. nevét *Cerno* (azaz *Cserno*) Michales-nek írja.⁴ *Bouffini*, miután *Callimachus* nyomán elbeszélte a *várnai* csata történetét, elmondja ennek lefolyását úgy is, a mint azt törököktől — valószínűleg a Mátyás udvarában megfordult követektől — hallotta, mely elbeszélésében egybek közt ezt írja:

¹ Teleki id. m. III. 193.

² Teleki id. m. I. 431.

³ Ugyanott.

⁴ Teleki id. m. III. 12.

»Apud Ungaros in dextro Corvinum, in *sinistro cornu* Michaellem, ex cognomento *Nigrum*, praefuisse.«¹

Nadányi azt sejtette, hogy a *Kara* nevet a törökök a *Geréb* névből rontották el, a melylyel, szerinte, gyakran élt Sz. M.,² a mint hogy Szilágyi Erzsébetet is Meilen (Series Reg. Hung. ex nummis aur.) és e munkának kiadója, Burghard, szintén *Geréb* Erzsébetnek nevezik.³ Akármint keletkezett a »*Fekete*« elnevezés, nekünk elég annyit tudnunk, hogy Szilágyi Mihályt a törökök valóban *Kara Mikhálnak* nevezték. Ezen a néven ismeri a legelső török historikus is, a ki *kortársa* volt Hunyadi Jánosnak és Szilágyi Mihálynak s a ki az imént említett nyugoti írókkal egyezően szintén azt mondja, hogy a várnai csata alkalmával a magyar sereg *bal* szárnyát Kara Mikhál, azaz Szilágyi Mihály vezérelte.⁴

Bizonyos immár, hogy Szilágyi Mihály után *Kara Mikhál* néven kell kutatnunk a török historiai irodalomban.

És kutatásunk nem lesz eredménytelen. Mert ugyancz a legelső török történetíró, t. i. az *1486-ki Névtelen* — a ki szembe-tűnő részletességgel beszéli el az 1443-ki hosszú hadjáratot, a várnai és rigómezei csatákat — a *rigómezei* csata leírásának végén ezt írja: »Akkor (t. i. Hunyadi menekülése után) a műszül-mánok üldözni kezdték a gyaurokat, egy másik rész pedig elfoglalta a szekérvárat és a benne találtakat részint kardra hányta, részint foglyokká tette. Egy-két bánjukat is elfogták és Murád szultán elé vitték. *E bánok egyike volt egy Kara Mikhál nevű, a kit később Murád szultán szabadon bocsátott.*»⁵

Ime, egy magyar és egy kortárs török író — egymástól függetlenül — határozottan mondják, hogy Szilágyi Mihály 1448-ban a rigómezei csatában is török fogságba esett! Historiailag bizonyos — még ha a török író nem mondaná is, — hogy ez első fogságából megszabadult; mert, mint oklevelesen igazolható, *1451* óta *1460* őszéig itthon, Magyarországon volt⁶ s mert *1460* őszén újból török fogságba esett és meg is halt.

¹ III. Decas, VI. liber, 335. l. — L. még bővebben ez elnevezésre vonatkozólag Rónai Horváth Jenő jeles cikkét a várnai csatáról. Had. tört. Közl. 1888. évf. 289—290.

² Teleki id. m. I. 431.

³ Teleki id. m. II. 451.

⁴ Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Második osztály: Irók. Török Történetírók. Fordította Thury József. Budapest, 1893. I. köt. 21.

⁵ Török Történetírók I. 25.

⁶ Garai László nádornak *1451.* július 20-án kelt levele szerint ez évben vásárolta meg Szilágyi Mihály Harkácsi Lászlónak Horogszeggel határos Szöllős nevű faluját (mely nem tévesztendő össze a mellette levő Kun-Szöllőssel) 600 arany forintért. L. Gyárfás: A jász-kunok története III. 624. — *1455*-ben pedig Salánki Kotormán Miklóstól vette meg Diós nevű birtokát L. Csánki id. m. I. 712. — Ettől fogva aztán részletesen ismerjük Szilágyi szereplését *1460* őszéig.

Azt is megtudhatjuk, hogy mikor szabadult meg első, 1448-ki fogságából. Az 1486-ki Névtelen azt mondja, hogy *Murád* (t. i. II. Murád) szultán bocsátotta szabadon, ugyanaz, a kinek foglya lett. Már pedig II. Murád, mint tudjuk, *1451. február 2-án* halt meg s így Szilágyi M. szabadulása vagy 1449-ben, vagy 1450-ben történt. A Szendrői Névtelen éneke szerint pedig csak *egy évig* raboskodott a két magyar úrfi, s ha ezt vesszük fogságuk tartamának tüzetesebb meghatározásául, akkor minden esetre *1449. nyarán* szabadultak meg (az ének szerint pünkösöd után nem sokára).

Már ez a két, egymástól független tanúskodás is megczófolja Toldy Ferencznek azt az állítását, hogy a Szendrői Névtelen éneke *csak 1454-re* vonatkozhatik s hogy ez a török történelemnek semmi más időpontjára nem illik. Ellenkezőleg, épen *1454-re* nem illik! Mert először nagyon gyöngé alapon áll az a két argumentum, hogy a Szendrői Névtelennél levő *Nagyszombat* helynév épen *Tirnovó*-nak *Tyrnavia*-val történt összezavarása útján keletkezett s hogy a »farkasok« alatt a Tirnovó környékét 1454-ben dúló magyarok értendők. Lehetett bizony ama névtelen »poéta« latin versében *Taurinum* is, mely tudvalevőleg Belgrád régi neve, s ez esetben a szökevények talán amaz, épen tíz évvel előbb, 1439-ben, történt eseményre czéloztak, mikor a magyarok Belgrád környékéről »farkas«-t kiabálva futottak meg a török sereg elől; de lehetett *Tirnavu*, vagy *Tirnavia* is, a mely vár a régi török írók szerint (Turszun bég, Szeádeddin) Magyarország határán, Galambóczzal szemközt feküdt. — Egy szóval a Nagyszombat névnek az énekbe kerüléséről és a »farkas« kifejezés értelméről épen oly kevéssé tudott bizonyosat Toldy, mint mi; már pedig bizonytalan alapra nem lehet építeni.

Toldy állításának ellentmond másodszer az a körülmény is, hogy az ének szerint Szilágyi és Hajmási *egy évig* voltak fogságban. Ha tehát 1454-ben szabadultak meg, akkor *1453-ban* kellett volna fogságba esniök, — a mely évben semmi, legkisebb török-magyar érintkezésről sem tudunk, minthogy ez évben az egész török haderő Konstantinápoly megvételeivel volt elfoglalva. — Végre harmadszer ellene szól az is, hogy a Szendrői Névtelen költeménye szerint a szökés idején a szultán *nyugodtan Konstantinápolyban* tartózkodott. Tudjuk pedig magának Hunyadinak leveléből is, hogy a szultán 1454-ben már tavasszal elindult Szerbia meghódítására egész hadával s hogy mikor ő beütött Bulgáriába Tirnovóig, akkor a szultán Szofiában tartózkodott és csak késő ősszel tért vissza székhelyére.¹ — Ha pedig ahhoz az állításhoz ragaszkodunk, hogy a foglyok *pünkösöd után nem sokára* szöktek meg, a mikor a szultán még otthon lehetett (a mi ugyan nem igaz, mint az imént láttuk); akkor meg nincs értelme a Tirnovó — Nagyszombat helynév belekerülésének az énekbe,

¹ Teleki id. m. II. 339. és X. 430.

minthogy Hunyadi, a saját állítása szerint, csak *augusztus 10-ike után* indult el Keviből Bulgária felé¹ s aug. utolsó és szept. első felében dulta Tirnovo környékét.

Ellenben 1449-ben az ének szavainak értelme szerint is inkább megtörténhetett Szilágyi és Hajmási szabadulása, mintsem 1454-ben. Mert így az *egy évig* tartó fogság kezdete 1448-ra esik, a mikor erre csakugyan volt alkalom s a mikorra török és magyar források is teszik; s mert az ének szavaiból ítélve a két fogoly szökése a nyár közepe felé; vagy épen közepén történhetett,² — a mikor valóban székhelyén tartózkodott II. Murád, mert akkorra már, Szfetigrád és Dibra elfoglalása után, visszatért Albániából.

Az eddigiekben, úgy hiszem, sikerült megczáfolnom azt a, kellő történelmi vizsgálat hiányában keletkezett hiedelmet, hogy Hajmási Lászlónak nincs nyoma a historiában s hogy Szilágyi Mihály csak egyszer esett török fogságba, melyből nem is szabadult meg, és ez által sikerült kimutatnom a valóságban, a magyar történelemben, a tárgyalt monda hőseit.

Azt tehát már tudjuk, hogy Szilágyi Mihály (s vele bizonyára Hajmási László) 1448-ban is fogságba esett s abból 1449-ben meg is szabadult, csak azt nem tudjuk, hogy milyen úton-módon történt a szabadulása. A főtebb idézett egykorú török író csak annyit mond, hogy »Murád szultán szabadon bocsátotta«. De hogyan értsük ezt? Szabadon bocsátása aligha történt csupán nagylelkűségből és minden kárpótlás vagy föltétel nélkül. Talán váltságdíjat fizettek érte, vagy valamely előkelő török fogolyért kicserélték, sőt az sem lehetetlen, hogy olyan formán szabadult meg, mint Szeréminél olvashatjuk, hogy a maga váltságaúl szinleg beleegyezett Nándor-Fehérvár átadásába s aztán a vele elküldött török katonáktól sikerült megszöknie.

Mert a megszabadulásnak *azt a módját*, melyet a Szendrői Névtelen énekében találunk, semmi esetre sem hihetjük el, a mint hogy ezt nem is lehet historiailag bebizonyítani. De ha így áll a dolog, ha a megszabadulásnak *ez* a módja sem bebizonyítható, sem hihető: akkor hogyan lehetett ilyen kalandos történetet Szilágyi Mihály és Hajmási László, két történeti alak, nevéhez fűzni? Akkor az egész csak önkényes ráfogás? Azt hiszem, nem. *Ilyen, a maguk idejében országosan ismeretes szereplésű egyénekre nem foghattak volna ilyesmit, ha ennek a ráfogásnak nem lett volna valami alapja, ha semmiféle szál nem fűzte volna nevü-*

¹ Ugyanott.

² A Szendrői Névtelen éneke szerint ugyanis a szultán leánya *pünkösöd napján* látta és szerette meg Szilágyit. *Ezután némi idő múlva* (»egykoron«) hozzája ment a tömlőcz ablakához s megfogadta, hogy »rövid nap« kimentí a börtönből. *Még ezután* történt, hogy a leány a »tömlőcztartóval megszöszördött« s végre »egy éjjélkor« csakugyan megszöktette a foglyokat.

ket egy, Magyarországba valóban bemenekült szultán-leány személyéhez.

Nézzünk szét tehát történelmi kútfőinkben, hogy megtudhassuk, miféle historiai mozzanatokból keletkeztek a Szilágyi és Hajmási historiájának *mondai* elemei s hogyan és miért forrtak egybe?

A XV. század közepe tájáról és közepéről fenmaradt okmányainkból tudjuk, hogy az oszmán-török uralkodó háznak egyik ága Zsigmond uralkodása vége felé beköltözött, vagy inkább bemenekült Magyarországba. Történetírásunk mindeddig nem tudta tisztába hozni, hogy ki volt az a *szultán* (t. i. az uralkodó-házból való főherceg, mert a tényleg uralkodó fejedelem: szultán *khán*, vagy *padisah*), a ki hazánkban keresett menedéket nejével, két fiával és leányával. Dlugoss, Cromer és utánuk Budai Ferenc¹ azt állítják, hogy ez *Musztafa*, II. Murád testvére volt.² De ez nem igaz; mert ezt a Musztafát, lázadása miatt, még 13 éves korában, 1423-ban, felakasztatta II. Murád Nicea mellett.³ — Nem lehetett továbbá ez a jövevény I. Bajezid fia *Musztafa* sem, a ki 1421-ben szintén fellázadt II. Murád ellen, de a kit ez 1422-ben hasonlóan felakasztatott Drinápolyban.⁴ E kettőn kívül pedig más, Musztafa nevű főhercegről nincs tudomása a historiának egészen II. Mohammedig (1451—1481).

Okmányaink e beköltözött főherceget, vagyis török néven *szultánt* »*vak török császár*«-nak, illetve *Cecus imperator Turcorum*nak nevezik, így Zsigmondnak 1433-ki, Mátyásnak 1486-ki oklevele és az 1499. évi tanúvallomások, míg Pest városának 1453-ki jegyzőkönyve egyszerűen *török császár*-nak (imperator Turcorum) mondja.⁵ Csak négy ember, t. i. pesti Kis György és neje, továbbá pesti Deák Imre özvegye és Nagyrévi András plebanus, állítja, hogy *Murád* volt a neve.⁶ Ez azonban tévedés, mert az apja volt Murád, mint mindjárt látni fogjuk.

Olyan török főherceget, még pedig *vak* szultánt, a ki az oszmánoknak Európába telepedése óta a tárgyalt időig beköltözhetett hazánkba, csak egyet ismernek a régi török történetírók és okmányok, — ez pedig nem más, mint I. Murád egyik fia, *Szandsi* (I. Bajezid öccse), a kit apja *1385-ben*, lázadása miatt, *megvakított*⁷ s a ki akkor bruszai helytartó és 23—24 éves fiatal ember volt.⁸ Hogy a beköltözött szultán kilétének meghatározásá-

¹ Magyarország polgári lexikona I. 530.

² Teleki: a Hunyadiak kora, II. 91.

³ Hammer: Geschichte des Osm. Reiches I. 417, több régi török író után, tv. Szolakzáde 149.

⁴ Hammer id. m. Lutfi pasa után és Szolakzáde 147.

⁵ Hazai Okmánytár I. 352., 373., 384., 386. és V. 228.

⁶ Hazai Okmánytár I. 358., 375.

⁷ L. Török Történetírók I. 364.

⁸ Mert 1385-ben bátyja, I. Bajezid 26 éves volt (Szolakzáde 51, Hammer id. m. II. 91.

ban nem tévedünk, bizonyítja Khalkokondilasz görög író is, a ki szerint az alább említendő Dávid (Csalopia Dávid) Szaudsi fia, I. Murád unokája volt.¹

Ez a *Szaudsi* volt tehát az, a ki *Ágnes* nevű nejével, *Daud Cselebi* és *Orkhán* nevű fiaival és egy *leányával* (ki a megkezesztelkedés alkalmával *Katalin* nevet kapott) hazánkba költözött, még pedig legkésőbb *1432-ben*, mert a régi csanádmegyei Kún-Szóllós és Szentelt-egyház nevű királyi birtokokat már 1433-ban Daud Cselebi kezén találjuk,² a kit aztán nálunk *Csalopia*, vagy *Csalopia Dávid*-nak neveztek (okmányainkban Daud Chalopya, v. Chalopya). Hol élt, vagy inkább hol bujdosott Szaudsi 1385-től 1432-ig, vagyis 70—71 éves koráig, nem tudjuk; de a beköltözésre, vagy inkább bemenekülésre bizonyosan az bírta, hogy vén korában, halálához közel, legalább családja fenmaradását biztosítsa. Ő maga itt nem sokára meghalt, mert emlékeinkben nincs több nyoma s mert Zsigmond király egy házat a pesti Szénatéren *Ágnesnek és leányának* adományozott, nem pedig a családapának.³ *Orkhán* sorsáról csak annyit tudunk, hogy Katalin halálakor, 1488-ban, még élt, de 1495 előtt meghalt.⁴ — *Csalopia Dávid*, mint Zsigmond király vendége, Kún-Szóllós és Szentelt-egyház királyi birtokokban lakott már 1433-ban, még pedig olyan joggal, hogy azokba uradalmi tiszteket ő rendelhetett.⁵ 1448-ban ő is jelen volt a rigómezei csatában, sőt a csata első napjának estéjén a haditanácsban ő ajánlotta, hogy még az éjjel támadja meg az egész magyar haderő a janicsárokat, a mi meg is történt.⁶ Dlugoss tudósítása szerint II. Murád halála után, 1451-ben, kiment Törökországba, hogy megkisértse trónra jutását, de eredmény nélkül járt és visszatért hazánkba.⁷ Kérdés azonban, hogy valóban visszajött-e, mert V. László királynak 1456 május 4-én kelt levele már *néhai* Csalopia Dávidnak mondja.⁸

A családanyáról, *Ágnesről*, bizonyosan tudjuk, hogy Hunyadi János kormányzósága idejében (mely *1446-ban* kezd.) már nem élt.⁹ A leány tehát, kit a nép *Császár Katalinnak* nevezett,¹⁰ árván maradt a pesti házban, egymagára, távol két bátyjától s még 1452-ben is hajadon leány volt.¹¹ 1453 és 56 közt ment férjhez, még pedig *Salgói Török Pálhoz*, Hunyadi János udvarnokához,¹²

¹ L. Teleki id. m. II. 91.

² Zsigmond király levele 1433. június 4-ről, Hazai Okmánytár V. 228.

³ Hazai Okmánytár I. 354.

⁴ Ugyanott I. 375. és 392.

⁵ Ugyanott V. 228.

⁶ Teleki id. m. II. 91.

⁷ Teleki id. m. II. 178. és Budai Ferencz Polg. Lexikon I. 530.

⁸ Hazai Okmánytár I. 354.

⁹ Hazai Okmánytár I. 384.

¹⁰ Ugyanott I. 384., 385., 386.

¹¹ Ugyanott I. 352. és Akad. Értesítő 1864. évf. 409.

¹² Hazai Okmánytár I. 354.

bizonyára Hunyadi közbenjárásával, mint a ki a leánynak, árvaságában buzgó pártfogója volt¹ s a családot is, beköltözésekor, ő kísérte Pestre.² Első férje nem sokáig élt; mert 1459 közepén már Liptói és Gesztelyi *Nagy Jánosnak*, Hunyadi régi bajtársának, felesége volt.³ Meghalt gyermektelenül 1488 november 19-ike után.⁴

Ez a története az oszmán-török uralkodóház beköltözött ágának hazánkban.

Már most vegyük fontolóra azt a körülményt, hogy *Szilágyi Mihály*, *Hajmási László és Császár Katalin bátyja Csalopia Dávid szomszéd földesurak voltak*, amennyiben Kún-Szóllós, mely Csalopia D. kezén vala, határos volt Horogszeggel, Szilágyi Mihály birtokával és Hollóssal meg Hegyessel, Hajmási László falvaival; sőt Szenteltegyház is, Csalopia D. másik birtoka, ezekhez közel, a mai Mokrin helyén, feküdt.⁵ Ezek az urak tehát nem csak okvetetlenül ismerték egymást, hanem, mint szomszédok, bizonyára eljártak egymáshoz (abban a régi jó, mulatós világban!) és baráti viszony támadhatott közöttük. Tudjuk továbbá, hogy Katalin még fiatal leány korában, 1446 körül, árván maradt s hozzátartozói közül csak Dávid bátyja volt itt, az idegen földön, vagy inkább az új hazában (mert Orkhán hollétéről nincs tudomásunk). Alig képzelhető, hogy ilyen körülmények között a leányt Dávid bátyja magára hagyta volna Pesten (annál kevésbé tehetette ezt, mert a pesti házat csak 1452-ben íratta Hunyadi örök jogon Katalin nevére⁶ s a család eddig csak vendég volt benne); sokkal hihehetőbb, hogy magához vette Kún-Szóllósra, a honnan csak bátyjának 1451-ben történt eltávozása után került vissza Pestre.

Igy állván a dolog, gondolható-e, hogy a már előbb keresztvénné lett Katalin⁷ nem ismerte a két szomszéd magyar földesurat, Szilágyi Mihályt és Hajmási Lászlót, holott a megismerkedésre a kölcsönös látogatások, úri multságok stb. útján annyi alkalmuk lehetett! Sőt tovább menve okoskodásunkban, valami hihetetlen dolog-e az, hogy a leány beleszerethetett valamelyik magyar úrba, tán épen Szilágyiba, vagy pedig ezek egyike a leányba? Azután ki tudja, hogy Szilágyi és Hajmási akár egész komolyan, akár valamelyik multságon történt borozás következtében csakugyan nem vívtak, vagy nem akartak-e megvívni a leányért? S végre, ha jól megfontoljuk azt a körülményt, hogy II. Murád szultán Szilágyi Mihályt — az egykorú török író szavai szerint — »szabadon bocsátotta« fogságából: még azt is gon-

¹ Erre nézve l. Haz. Okm. I. 352., 384., 386.

² Ugyanott I. 384.

³ Ugyanott I. 357. és 373.

⁴ Ugyanott I. 375. és Akad. Ért. 1864. évf. 411.

⁵ Csánki Dezső id. m. I. 704.

⁶ Hazai Okmánytár I. 352.

⁷ Hazai Okmánytár I. 384.

dothajtuk, hogy ennek megszabadulása épen Csalopia Dávid közbenjárásával történhetett, a kit e lépésre, a barátságon kívül, még a Szaudsi családjának pártfogója s Szilágyi M. sógora, Hunyadi János és a Szilágyiba tán szerelmes Katalin kérése is ösztönözhetett

Mindezek olyan dolgok, hogy ilyesmikről az országos történetírás és az oklevelek nem vehettek tudomást, de a melyek mindamelllett nagyon könnyen megtörténhettek, mert mindnyáját egészen természetesnek találjuk Akármint áll a dolog, annyi bizonyos, hogy *épen Szilágyi Mihály és Hajmási László fiatalsága idejében csakugyan menekült be Magyarországra egy szultán-leány; hogy ezzel -- már csak a szomszédság révén is volt valamilye összeköttetésük Szilágyinak és Hajmásinak*, a mit ha az országos történetírás nem őrzött is meg számunkra, de *tudott róla. az akkori nemzedék s ennek tudása apáról fiúra szállt; s végre hogy ez a leány, ha nem is épen Hunyadi János sógorához, Szilágyi Mihályhoz, de azzal közelebbi viszonyban levő emberekhez ment nőül mind a kétszer.* És a történelmi homályos emlékezés eme szálai a későbbi generatio, vagy az eseményt legelőször versekbe foglaló poéta kezében épen elegendők voltak ahhoz, hogy a két történeti eseményt, t. i. Szilágyi Mihály megszabadulását és a szultán-leány bemenekülését, összefűzzék, a kétőnek részleteiből egy egységes mondát alkossanak.

Hogy pedig Szilágyi Mihálynak történelmileg igazolt török fogsága és megszabadulása csakugyan Szaudsi családjával, illetőleg ennek leányával »Császár« Katalinnal van összeköttetésbe hozva a mondában, *ezt magából a Szendrői Névtelentől reánk maradt énekből is bebizonyíthatónak gondolom.* Mert olvassuk csak el figyelmesen az éneket s vegyük fontolóra az első versszakban¹ mondottakat: azonnal meggyőződhetünk róla, hogy a költő voltaképpen nem Szilágyi Mihályról és Hajmási Lászlóról akar éneket mondani, hanem egy, Magyarországra beszökött szultán-leányról; hogy e céljához képest az esemény igazi hőse nem a két magyar úrfi, hanem a szultán leánya, s hogy a vers tulajdonképpen nem amazokért, hanem ennek a kedveért van csinálva. A poéta lelkét az a körülmény ihlette meg, hogy Magyarországra egy *török császári család*, illetőleg egy *szultán-leány* költözött be; ezt az eseményt tartotta ő olyan »csodálatra méltó« és »szép dolog«-nak, a »melynek mását még nem hallották«, nem pedig két magyar vitéz fogságát és megszabadulását, a mi az ő idejében, a török harczok közepette, már mindennapi dolog volt s a miről nem mondhatta volna, hogy ennek mását még nem hallották. Bizonyos

¹ A Szendrői Névtelen éneke így kezdődik:

Egy *szép dologról* én emlékezném, ha meghallgatnátok,
Az *énekek mását*, nyilván jól tudom, ti *nem hallottátok*:
Török császárnak szép leányáról, kin csudálkozhattok.

tehát, hogy a »poéta« a Magyarországra menekült szultán-leányról mondott éneket s ebben csak azért szerepel Szilágyi M. és Hajmási László, mert a monda szerint ezekkel szökött be. Már pedig ilyen, hazánkba bemenekült vagy beköltözött szultán-leányt a névtelen poéta sem találhatott másikat, csakis Szaudi leányát, Császár Katalint s így éneke sem szólhatott másról, mint épen erről; bizvást mondhatta tehát, hogy ilyen eseménynek még nem volt mása a magyar történetben.

Bebizonyítottam historiatlag, hogy Szilágyi Mihály (és Hajmási László) 1448-ban esett török fogságba s ebből 1449-ben szabaddult meg. Amennyiben tehát a Szendrői Névtelen éneke, illetve ennek latin eredetije a két hősnek *konstantinápolyi* fogságáról beszél, a mi pedig abban az időben (1543, vagyis Konstantinápoly elfoglalása előtt) még lehetetlen volt: ebből természetesen az következik, hogy a Szilágyiról és Hajmásiról szóló monda akkor keletkezett, vagy akkor öltött verses alakot (latin nyelven), mikor a későbbi generatio már megfeledkezett arról, hogy az esemény idejében a szultánok még *Drinápolyban* székeltek s már csak a *konstantinápolyi udvarról* volt tudomása, — a mi legtermészetesebben a török hódítások és betelepülések idejében, a XVI. század közepe táján, az esemény után egy századdal, történhetett meg. — Ezt egyébiránt még abból is következtetem, hogy tényleg épen ebből az időből tudunk felmutatni, Szerémi Györgynél (ki tudvalevőleg 1545—48 közt írt), egy olyan mondát, mely Szilágyi Mihálynak szintén *első* s szintén *konstantinápolyi* fogságáról szól, — csakhogy más kifejléssel, a mely körülmény meg (nevezetesen Nándor-Fehérvár színlelt odaigérése Szilágyi váltságaül) arra látszik mutatni, hogy a Szilágyiról és Hajmásiról szóló mondanak *több variansa* lehetett az előbbi századokban.

Thúry József.

MEGJEGYZÉSEK A HUNMONDA KIFEJLÉSÉHEZ.

A hunmonda irodalmi feldolgozásai. Azon irodalmi terméket, melyekben a sokat vitatott s mi reánk nézve oly nagy fontosságú hun hagyomány adatai és pedig a legrégebb időktől kezdve mostanig feldolgozva, vagy legalább feljegyezve vannak, két osztályba sorozhatni. *Először* is azok a munkák említendők, melyek szorosán vett történelmi alakot öltöttek, minő Jordanis *De Getarum origine*, vagy a mi krónikáink, kezdve a XII. századbeli — már eltűnt — Nemzeti kronikánkon egész Thuróczyig, Oláh és Calanus munkáiig. Ezeket mindedig, mint szorosán *történelmi jellegű* műveket volt szokás tekinteni, sőt felhasználni is. *Második* osztályba azon irodalmi termékek sorozhatók, melyekben a hunmonda némi tudatossággal tisztán, vagy csaknem tisztán, költői hatásra van számítva, ámbár már Thierry kimutatta, mily durván van például a történelem és a legenda, kivált a román népek hun hagyományaira vonatkozó termékekben, összezavarva. Ezen második osztályba sorozandó művek mindazáltal erősen lehelik a költői szellemet akár egyesek ihlettségének, akár a naiv népfelfogásnak szüleményei. Különben ezen költői feldolgozású műveket is osztályozni kell, legalább annyiban, hogy vannak: 1. Nagy mértékben *mythikus* alapon eszközölt feldolgozások, minő például az *Edda*. — A legendákat nem akarják ide számítani, ámbár a világnézet, mely bennök kifejezésre jut, rokon a mythos álláspontjával. 2. Vannak a nagyszabású hun hagyománynak régiebb, úgyszólván *naiv* alapon kidolgozott költői változatai, minők például a *Waltharius*, *Biterolf*, *Dietrichsflucht*, a terjedelmes *Thidrecksaga* és első sorban a *Nibelungen*. 3. Vannak újabb korú feldolgozásai, minők minden európai nemzet irodalmában lelhetők. Ezen nemből nálunk a legfigyelemreméltóbb Arany *Buda halála* és ugyanazon szerző idevágó kisebb elbeszélő költeményei.

Ezek főbb alakjai a hunmonda azon irodalmi feldolgozásainak, melyekhez eddig hozzáférhetésünk volt és melyek ellenébe az *élő hagyományt* szokták állítani, vagy legalább az úgynevezett *népmondát* tőlük megkülönböztetni.

A hunmonda történeti becse. Itt általában a hunmondáról beszélünk, ámbár különös tekintettel vagyunk annak magyar alakjára. A magyar hunmonda tudvalevőleg sok vitatás tárgya volt

eddig és az ma is, és pedig többnyire azon okból, mert nemcsak népmondát, legendát, mythost, nemcsak élő néphagyományt, hanem pozitív és kétségbevonhatatlan történeti adatokat is iparkodtak belőle kihozni. Már első krónikásaink, sőt a monda külföldi középkori tárgyalói úgy bánnak annak készletével mint pozitív adatok halmazával, minőből a történelem megbízható anyaga előteremthető. Kezdve Priskostól mint szemtanútól, illetve az ő jelentésének elszórt adataitól, a lepragmatikusabb és legkritikusabb feldolgozóig a huntörténeti anyagnak, valamennyi úgy bánik a monda tartalmának legnagyobb részével mint teljesen hiteles történeti adattal. Igaz, modernebb, kritikai szellemű historikusok minél jobban vizsgálják ezen történeti anyagot és kivált minél régibb forrásokhoz és utalásokhoz fordúlnak, annál többet kénytelenek rajta igazítani, annál többet az anyagkészletből törülni.

Itt nem gondolunk a mi Hunfalvynk eljárására, a ki a huntörténelem hitelességét kevésbé teszi vitássá mint annak eredetiségét: az első és legrégebb források megbízhatóságáról van itt szó, valamint arról, mennyire megállhatók Jordanis és kivált a mi krónikásaink adatai a szigorú történeti kritika világánál. Itt különösen Jordanisra gondolok, mint a ki közös forrása a későbbi történeti és költői feldolgozásoknak. Jordanis Castiliohoz intézett előszavában hivatkozik ugyan már előtte fekvő chronicumokra, úgy mint görög és latin forrásokra, egyébiránt hozzá teszi: *in initium finemque et plura in medio mea dictione permiscens*. Az 50 c. személyét elég közel hozza a tárgyalt eseményekhez, kivált az előforduló szereplőkhöz. Azonban a ki könyvét figyelmesen átlapozza, a ki a VII. és VIII. századbeli középkori műveltség és tanultság hiányait máshonnan is ismeri, vajmi könnyen tisztába jön az általa közölt adatok megbízhatósága és történeti becse felől. Ez krónikásainkra is rá illik, magát Thuróczyt sem véve ki. Úgy vagyok vele, mint Niebuhr Livius első decadjaival. Jordanis a latin irodalomban némileg jártas és ájtatos gót convertita, a latin történeti művek külső formáit szem előtt tartva, szívében a középkori naivság és hiszékenység szülte összes téves képzetekkel tele, ült hozzá műve megírásához. Ezen tekintetben ajánlom a szíves olvasónak az egykorú latin chronisták, minők Izidor, Procopius, Paulus Diaconus, toursi Gergely s számos mások iratait figyelmébe. Mindenütt ugyanazon naiv hit, a mely a csodás, természetellenes, legendászerű adatok legkevésbé sem ütközik meg, csak egészítse ki adatainak terjedelmét s ne sértse hitbeli s nemzetiességi meggyőződését. Mindamellet mindegyikük arra törekszik, hogy az ismert görög-római harmadrangú historikus műveknek legalább külső értékét üsse meg. Mert ezen czéhbéli írók komoly történeti munkákkal akartak szolgálni. Leginkább pedig Orosiust vették fel minta és forrás gyanánt. Ezen komoly törekvés mellett például Jordanis a legnagyobb higgadsággal adja a hunok vérbeli származását, a csodaszarvas, az isten kardja és sok más mesés dolognak történetét.

Ebből a kevésből is látni, hogy a Jordanis korabeli chronisták egyrészt ugyan komolyan törekedtek némi, ha úgy lehet mondani, történeti exactitásra, másrészt pedig irataik tele vannak mesés, legendaszerű adatokkal, melyek tarthatatlanságáról a legfelületebb vizsgáló ugyan egy perczig sem fog kételkedni. A legcsattanósabb példa erre a mi sokat korholt Anonimusunk, ki szintén történetet akar írni, de kora világnézetének s személyes egyéni hajlamainak hódolván számtalan meseszerű adattal is szolgál. Tény, hogy ezen íróktól az őszinteséget megtagadni nem szabad, még kevésbé rosszakaró compileroknak, vagy adathamisítóknak elnevezni. Naiv, kritikát nem ismerő, szívrük és gyermekies képzeleteik hajlamának engedő férfiak ezek; a humanisták sem különbek, és pedig nemcsak nálunk, de külföldön sem. Irataik elbírálásában tehát az egyéniségük és koruk közfelfogása álláspontjára kell helyezkednünk. *A köznéptől* cseppet sem különböztek a dolgok *realis* megítélése tekintetében. Ekkép tolmácsai a közhitnek, a nép köztudatának, szellemi irányának, a mely a mesék, mythosok és legendák termékeny talaja, visszasugározván kifejezéseiben és hagyományaiban lelkének legbensőbb világát.

Ezen szempontból veendő a hunokra és Attilára vonatkozó hagyomány, illetve történeti adatkészlet. Jordanis, Anonimus és a többi chronistáink iratai csak a legszigorúbb kritika mellett nyújtanak pozitív történeti adatokat, de mindaz, a mit közölnek, bír határozott beccsel — koruk műveltségtörténeti szempontjából.

A hunmonda mint hagyomány. Nem vonhatjuk kétségbe a régi chronistáknak a hunokra vonatkozó sok, igazán pozitív becsű történeti adatát. Műveik határozott történeti beccsel bíró kútforrások. De ezen forrásokban legalább is ép annyi subjectiv felfogásból folyó, magát a *kor* és az *egyént* visszatükröztető közlemény is van. Legnagyobb baj az, hogy a kettőt egymástól elválasztani majdnem lehetetlen. Itt csak a magyar közleményekre leszek tekintettel. Ezen némi történeti maggal ugyan bíró, de a képzelet alakjaival át meg átfönt közlemények: vagyis *hagyományok* különböző szempontból íteltettek meg. Nálunk előbb hiteles forrásnak vették és történetet csináltak belőlük; majd eredetiségüket — t. i. magyar eredetiségüket — támadták meg, hitelességükben kevésbé kételkedve. Nem sokára a tulajdonképeni magyar elemeket vizsgálva benne, azt a kérdést vetették fel, vajjon igazán a nép köztudatából eredtek-e, vagy pedig csak könyvmonda az egész? (Riedl Frigyes.) Itt az történt, hogy annak magyar eredetiségét, hitelességéből (Szekelyek, Csaba mondája) akarták kifejteni. Majd meg végre oly messzire mentek, hogy azt kérdezték, vajjon az egész nem átkölcsönzött adatgyűjtemény? Azaz, hogy a magyar, legalább a területén lakó nép birt-e a hunok létezésének csak némi sejtelmével is? Petz G. idevágó beható tanulmánya s újabban Erdélyi P. (*Irodalmi Közlemény.* I. évf. 4. f.) azon megállapodásra jutott, hogy létezett egy magyar hun hagyomány, noha ez idegen, vagy legalább más ajkú népektől van átkölcsönözve.

Ezen ügyben igen óhajtható lett volna, ha ők nemcsak némely tartalmi részek elütésével az idegen versióktól, de az egésznek felfogásából és pedig a nép szelleméből és jelleméből, mintegy *ethnologiai* indokokból folyó adatokkal is illusztrálták volna feltevésüket. Ezen a ponton Thierrynél kellene kezdeni, illetve vele együtt folytatni a kérdés megfjtését, a ki kimutatta, hogy a germán és a latin mondák önálló világnézetükből és sajátos felfogási módjukból kiindulva ethnologiai szempontból is különleges bélyeget ütöttek a hunmondákra. De erről később. A hunmondának történeti feldolgozásánál constatálták a nagymérvű mondai túlsúlyt. A monda a hagyománynak episodja. Az egyed eszmél, közli eszméjét, a másik reproducálja, esetleg változtatva rajta, a harmadik átveszi és tovább adja. Így nyilatkozik a közszellem és rányomja bélyegét az egészre. A magyar kronikás kétségtelenül befolyt rá egyéniségével, a másik, a harmadik közölve azt, ugyanazt tette. Így legalább ezekben életre kelt egy eredeti magyar hunmonda, melynek a kronikások csak oly jogos és természetes ápolói voltak, mint bármely korukbeli falusi anyóka.

A legtöbb fejtérésbe azon kérdés került a hunmonda kutatóinak, vajjon mi benne az, mi igazi történeti beccsel bír. A hagyományt ugyanis úgy tekintik, hogy abban kétségtelen nyomai vannak biztos és kétségbevonhatatlan eseményeknek. A hagyományban ugyan sok elváltozik a merő történeti adatból, a nép, mely fentartja és ápolja, sokat változtat rajta és hajlamainak és eszmélkedésének formájába önti. A magyar hunmondában épen az ily hagyományos — a nép tudatában fentartott — oldalát nélkülözik. És csakugyan igen bajos is benne ily elemeket felmutatni. De ha a hagyományt mint olyant vesszük, ha nem törődünk annak első forrásaival és alig megközelíthető eredetével, ha be van bizonyítva, hogy több rendbeli nyoma fenn van tartva, akár írásban is: úgy feltétlenül beszélhetünk egy *különleges magyar mondáról*. A görög mythos-és mondavilág nem mutathat fel nagyobb eredetiséget. A legünnepelebb görög hős: *Herakles* is kölcsönzött alak. A semita pheniciai *Melkartja* rejtőzik mögötte, mint ezt már Curtius *A görögök története* I. k. kimutatta. A mythosokról nem is beszélék. Tessék csak Müller Miksa munkáiba betekinteni, mi hamar meg fog győződni bárki is, hogy a legeredetibb felfogású népek hitregéi szövszerinti értelemben és többszörösen megtették a világ körüli út

A hunmonda költői és mythikus alakja. A monda átvétele, fentartása, mintegy kultusza magával hozza, hogy a teremtő költői, legrosszabb esetben a naiv népies eszmélkedés az, mely által minden monda él és fejlődik. A mi krónikásaink, mint már kimutatni iparkodtam, ezen természetes ösztönöknek engedve fogadtak be, mintegy assimiláltak egyes mondai elemeket. Azt tették nemcsak a hunmondai elemekkel, de az összes régi történetünkre vonatkozó hagyománybeli adatokkal. Aranynyal megjegyezhetjük: bárha csak minél többen és minél gyakrabban tették volna meg. Thierry említett művében

el van ragadtatva az ily őstermésű, nem közönséges teremő erőre valló magyar mondai adatok által. Petz, Erdélyi P. ezen, eredeti felfogásra utaló helyekből, ki akarják hozni magoknak az adatoknak vagy legalább is a monda egyes tartalmi részeinek eredetiségét. Nézetem szerint, abban tévedtek leginkább, hogy a *tartalom* eredetiségéből ki akarták hozni a *felfogás* és az *alakítás* eredetiségét. Evvel összefügg a sokat bolygatott *székely* kérdés. A történelmi hitelesség volt az mindig, a mi a hunmondával foglalkozó kritikusainkat megtévesztette. Hunfalvy *Magyarország ethnographiája* adta meg azt a hatalmas lökést, vagyis inkább, döntő fordulatot a hunkérdés hitelességének elbirálásánál: hiteles-e a kronikák közleménye? A nemzet őshagyományában leli-e alapját a székely hagyomány? Ez volt a kérdés, a melyre oly nehéz a feleletet megadni. Hunfalvy összes irataiban sok a bizonyíték annak igazolására, hogy a hunhagyomány nem bizonyít a sokat fitogtatott székely eredet mellett. Tény az, hogy nehéz a székelyek hun származását igazolni, de annak az ellenkezőjét megállapítani még nehezebb. Ne bolygassuk tehát annyira a hunhagyomány történeti eredetiségét és hitelességét, sok meg lesz nyerve avval is, ha sikerül bebizonyítani, hogy a monda foglalkoztatta népünk, vagy legalább is egyeseinknek geniusát és költői ihletét. Heinrich Gusztáv egyik újabb figyelemreméltó közleménye (Budapesti Szemle 193. sz.) az *Edda eredetéről* szépen megadja a választ arra a kérdésre, hogy vagyunk nemcsak mi, de a többi népek irodalmi is evvel az eredetiséggel. A kik e kérdéssel foglalkoznak, tudják, mily nagyra vannak a germánok *Eddájokkal*. Kivált a skandináv kutatók sokat foglalkoztak az Edda úgy tartalmi, mint felfogási eredetiségével. Heinrich G. említett dolgozatában beható áttekintését nyújtja az idevágó legújabb irodalomnak. Kivált Bong és Bugge szigorú kritikáival ismertet meg minket, a kik az Eddában *keresztényen* és *klasszikus* elemeket akarnak feltüntetni, nemcsak tartalmi, de felfogási tekintetben is. Az elmés németek avval ütik el a dolgot, hogy mythikus elemeket gyanítanak minden kétesebb mondai foglatban. Így teszi azt Mayer K. a *Ditrichmondával*, a mely oly sokfélekép összefügg a hunhagyományokkal. Hasonlóképen jár el Koch Ernő a *Nibelung* mondával, melybe még inkább be van illesztve a hun- és Attila-monda.

A tulajdonképeni magyar hunmondával nem próbálkoztak meg, hogy belőle mythikus elemeket derítsenek ki, noha ilyeneknek is bőviben van. Ilyen elem a Nemrod-, Hunor- és Magor-féle részlet; a mely különben bibliai felfogásra enged következtetni. Kritikusaink türelmetlenül kiküszöbölnék minden ily idegen befolyásra utaló czélzatot. Természetes, hogy arra az ethnologiai önállóságra nem jöttek még reá, a melyet Barna Ferdinand, *A finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre* cz. dolgozatában hangsúlyoz, midőn legalább balladáinkban és népmeséinkben vél a finn költeményekkel rokon elemeket találni. Itt volna a mythosnak is az

őstalaja, mely a faji és nyelvrokonsági viszonyokat meg szokta világitani. A finn *Kalevala*, mint befejezett egész és önálló felfogásból folyó remekmű, igaz feltárja előttünk a finn-uralaltaji genius gazdag világát, de oly eredeti, mondhatni individualis alapokra helyezkedik, hogy Barnának sem sikerült benne nagyon átlagos közös finn-ugor mythikus elemeket kimutatni. Legfeljebb formai, mint ő széles alapon tárgyalja — versformai szempontból tagadhatatlan sok rokon vonás constatálható. Ez pedig első sorban azt bizonyítja, hogy az egész az *egyéniségen* és pedig úgy az egész nép, mint egyes monda-közlők egyéniségén múlik. Ez az utolsó mentsvár azonban mindig biztos iránypont, a melyre helyezkedve a legigénytelenebb mesécskének vagy legendának irodalmi becsét meg lehet állapítani. Kritikusaink és irodalomtörténészeink, igaz, bizonyos túl-pragmaticitás hevében épen azt hanyagolják el. Széchy K. a *Pannoniai Énekről* e Közlönyben értekezvén rengeteg adathalmazt hord össze csak a kor megállapítása céljából, Horváth Cyr. is így jár el a legendákkal. Mindent figyelembe vesznek, csak a költői műbe lehel szellem suhan el fülök mellett.

Kimutattam, mily nagy mértékben össze van vegyítve a mi komoly arcú krónikásainknál a költői és mythikus elem a történeti adatkészlettel. A mi jó Kézaink és Thuróczyknak minden, objectivitásra valló törekvés mellett, igen élesen rányomták szellemi és műveltségi egyéniségük bélyegét történeti törekvésű műveikre. Ezen néhány egyénből kellő óvatosság mellett meg lehet állapítani az egész kor szellemi irányát és költői felfogását. Ezen korszakokban mindenre voltak conventionalis szabályok. A társadalmi rend meghatározott formái mellett ott voltak a szellemi érintkezés és közlekedés szigorúan körülírt szabványai. Bergemann Bernhard: *Das höfische Leben nach Gottfried v. Strassburg* cz. felette érdekes dolgozatából győződtem meg arról legjobban. A Nibelungi viták közben többen ráutaltak az ilyen szellemi szabályozottságra, így a Lachmann-féle elmélettel szemben Fischer H. *Nibelungenlied oder Nibelungenlieder* cz. vitairatában.

Ha tehát nem hajhászszuk annyira a tartalom történeti hitelességét, de ha könyvkrónikáinkba egyrészt komoly történeti kritikával, másrészt az egyéni szellem alkotó tehetsége iránt való felfogási érzékkel tekintünk be, meglátjuk, hogy ezekben, ha nem is tartalmi, de feldolgozási és felfogási szempontból, életteljes alakító erővel találkozunk. Kivált a középkor az, mely minden szigorúbb kritika híjával költői alkotó tehetségét egész nyíltsággal és leplezetlenséggel nyilatkoztatja. Ez egyébiránt, minden kor kevésbbé művelt népének tulajdona. Ha így járunk el a magyar hunmonda anyagával és formájával, több költői önálló egyéniséget találunk benne, sőt a mythos egyes elemeire is könnyen rábukkanunk. Lévén ilyfélék még *alanyiabb* nyilatkozatai egy nép szellemének; mivel ezekben csak magát és környezetét festi, reproducálja, szóval rajzolja bármely nép geniusa.

A hunmonda tartalmi terjedelme. Hogy mi a hunmondának szorosán vett hiteles történeti foglalata, annak kimutatását a szigorú történeti kritikusokra bízuk. E módszer úgyis sorra veszi elő úgy a keleti népek hagyományait és irodalmait, mint a nyugatiak összes hagyomány- és mondakészletét. Azt már előbb is megjegyeztem, hogy épen a hunmondában a történeti, mythikus és költői részletek oly annyira össze-vissza vannak kúsztálva, hogy felette nehéz azok elválasztása. Úgy vélem, hogy legjobb azt mint teljes egészet tárgyalni; kivált az annak főalakjára: *Attilára* vonatkozó adatokat, melyek oly sok oldalúak és felfogásúak, nem szabad ok nélkül elhagyni, vagy összekeverni. A rövid ideig tartott, de oly messzeterjedő feltűnése a hunsnak amint egyrészt kiváló *világtörténeti episod*, úgy másrészt inkább az *egykorú népek képzeletében* vert gyökeret és hagyott maga után kitörölhetetlen nyomokat. Tudjuk, mennyire mélyen behatott a germánok ősmithosába a latin legendák örökké ismétlődő episódja. A mi minket illet, százados hagyományok hozták vele kapcsolatba népünk és történetünk legrégibb mozzanatait. Egyrészt a mythos ősmagvát képezi, másrészt szinte *localis* színezetű traditio, kivált nálunk. A szorosán vett történeti adatok összégére itt támaszkodni nem akarunk, amint az majdnem lehetetlen is. (Ballagi Aladár megkísérelt ilyenfétl Attila Bibliographiája cz. a.) A kritikai történész állapítsa meg belátása szerint a pragmatikai história adatait; biztos vagyok benne, hogy mindenik más és más terjedelmet fog kijelölni a hunmonda históriai anyagánál. Ez azért van, mert benne a költői elem szervesen függ össze a tisztán történetivel. Épen ennél fogva, szó lévén a hunmonda tartalmi terjedelméről, ezt is csak annak formai — jobban mondva irodalmi feldolgozáson alapuló — *terjedtségére* alapíthatjuk. Így pedig inkább a feldolgozók költői és alkotó felfogására és szellemi erejére, mint a tiszta történeti közlemény kétségbevonhatatlan hitelességére vagyunk utalva. Mondhatni tehát, hogy nevezetesebb *skandináv, német, latin, magyar* feldolgozásain kívül majdnem az összes európai irodalmakban találkozunk vele. Ez különben azon pont, a melyből kiindultunk.

A hunmonda ethnologiai eltérései. Magától értetődik, hogy tartalmi terjedtségét is inkább ily formai szempontból véve, nem annyira a száraz történeti adatok, mint a vele foglalkozók és az azt feldolgozó szellemek individuális eltérései és differentiatiói fognak érdekelni. Nem a hunmonda nyers anyaga, de a művészi kéz, mely mesteri egészszé alakította, fog minket érdekelni. Nem tagadom, hogy a hagyományokban, kivált a mythosokban, de átlag a költői individualis alkotásokban fontos szerepe jut az *anyag* megváltoztatásának. De itt, midőn egy óriási terjedelmű anyag *egysége* áll előttünk, azt legalább tárgyilag felvéve, épen ilyen tárgyi egység határain belül akarjuk megbecsülni; miért is formai oldalára fordítjuk főtekintetünket. Arról van tehát szó, hogy a hunmonda számtalan feldolgozásaiban, miben lehet a nevezetesebb és általá-

nosabb eltéréseket és jellemző vonásokat fellelni. E kérdésre legalább egyrészt Thierry megadta a választ, midőn előbb említett művében a hunmondának latin, germán és magyar szellemű és felfogású feldolgozásait vázolta és meghatározni iparkodott. Ami az első kettőt illeti, ez neki határozottan sikerült is. Legelőször is a *latin legendákban* és hagyományokban oly biztos kézzel és beható, szinte ethnologiai és pszichologiai tudással mutatott rá az azokban nyilatkozó önálló, a nép, a kor, a vallás szempontjából felmerülő eredetiségre, mely felől egy perczre sem lehetünk kétségben. Nincs ez különben a germán legendák és hagyományok ismertetésével. A tárgy itt sokkal terjedelmesebb s gazdag formai változattal bír. Oly sokféle maga a tárgyi felfogás, hogy egyes germán törzsek *népisme*i eltéréseire is nagyon könnyen rá lehet jutni (a skandináv Edda, a német Nibelung stb.); így a frankok, angolszászok, skandinávok, rajna- és dunamelléki germán törzsek eltérő felfogásaira. Thierry ezekben ugyan csak a legrégebb hagyományokra és mythosokra van tekintettel, a modernebb, újabb korú költői vagy legalább történelmi feldolgozásoktól eltekint. Végre áttér a magyar mondákra és hagyományokra; meglehetősen szép anyagot ölel fel és nagy bensőséggel, bizonyos lendületes ihlettséggel vázolja a magyar hagyományok készletét. De sokkal kevésbé ismeri a magyar geniust és a magyar irodalmat, mintsem hogy önálló ethnologiai nyomokat sikerülne neki felmutatnia. Hiszen ez még a germán mondáknál sem sikerült neki annyira, mint a latinoknál. Annyi tény, hogy beható szellemmel tárgyalja az imposáns mondatkészlet formai oldalait és csak azt lehet sajnálni, hogy kritikussaink, legalább azok, a kiket a kérdés ez oldala érdekelt, nem foglalkoztak ezzel a Thierry által megkezdett irányban. Mint láttuk, első sorban a történelmi hitelesség és az önálló eredetiség kérdése kötötte le egész munkásságukat. Toldy megelégedett azzal, ha bebizonyíthatta, hogy a monda a *nemzeti kútforrásra határozottan visszamutat*. A kritikusok és a nemzeti eredetiség megtámadói (Hunfalvy, Riedl, Marczali) beható kutatásaik és nyomozásaik közben a formai oldalt egészen elhanyagolták. Akik az eredetiség védelmére keltek (Gyulai, Szász, Heinrich, Petz, Erdélyi) inkább vetnek ügyet a formai oldalra. Kivált Erdélyi, a ki különben egy ős épos — minőről Arany is álmodott — egyes szárait akarja kibogozni a hunmonda történelmi, mondai, hagyományos, legendai és mythikus elemei csodás vegyülékéből.

A *magyar hunmonda történelmi, hagyományos és költői elemei*. A mennyiben egy önálló, magyar hunmondáról, vagyis jobban mondva, a roppant terjedelmű mondai készlet önálló, magyar felfogáson alapuló feldolgozásáról szó lehet, nem verselési, vagy költői műformák — épos, ballada stb. — szempontjából kell azt kutatni. Szerencsének vehető, ha az önálló magyar szellem eredetiségének bélyegét találjuk akár a legigénytelenebb chronikácskánkra rávésvé. Azért ott volna egyelőre folytatandó a munka, ahol azt

Thierry elhagyta vagy be nem fejezte. Kutatóink legelőször is, szemben a latin és germán felfogással — ezeket mintegy a magyarra vetítve — analogice összehasonlítva, lennének hivatva kihozni a nemzeti felfogás eredetiségét.

Ami legelőször is a magyar hunmonda *történeli jellegét* illeti, megjegyzendő, hogy amint egyrészt a legközelebbi időkig a chronikáinkban feljegyzett adatok tiszta történeli forrásnak tekintettek a világtörténet és a magyar történet megalkotásához: úgy az újabb kritikai eljárás következtében nagyon is le van szállítva azoknak szorosán vett történeli becse. Áll ez nemcsak Kézaira, Anonimusra s a többi krónikásunkra, hanem Jordanisra, Izidorusra, szóval valamennyi középkori historikusra nézve is. Közbevetőleg itt csak az legyen megjegyezve, hogy a történeli kritika még csak a legcsekélyebb részében dolgozta fel a tengernyi adathalmazt, melyet újabb történészek, így nálunk Horváth, Szalay, oly könnyű vérral vettek át és közöltek tovább. Tudvalevő dolog, hogy a hun rokonság eszméje volt az, a mi alkalmat szolgáltatott őstörténetünk első kezdeteinek a hunokkal való összekapcsolására. Erre nézve hiteles történeli nyomokat a legtisztább, önálló magyar hunmondai részekben sem sikerült eddig constatalni. Dr. Nagy János Hunfalvyval folytatott polemijája, melyre ez utóbbi *A székelyek* cz. iratában felelt bővebben, nem derített fényesebb világosságot a kérdésre. Hunfalvy pragmatikus történeli és beható nyelvészeti készűltséggel teljesen megsemmisíti Nagy J. érveléseit. Kivált a monda helyi jellegére következtető felhozását a dunamelléki városoknak — melyre oly szívesen hivatkoznak — csak úgy kiforgatja minden tartalmából, mint ez a famozus etymologizálással (Buda, Hunnivar, Ispania stb.) megtehető. Egyébkint már megjegyeztem, hogy Hunfalvy ellenérvei tagadólagosak, melyek a székelyek hun eredetének lehetetlenségét be nem bizonyítják.

Azonban ő is belátta, hogy *a magyar krónika a maga idejét tükrözi vissza* — a mi minden más krónikával is úgy van —; azért sokkal becsesebb előttünk annak *hagyományos* volta, a mennyiben mint ilyen élénk tárja a kor nemzetségének szellemi irányát, alkotó erejét és műveltségi emelkedettségét. Már előbb említettem, hogy mennyire, ámbár öntudatlanul is, kinyomták krónikásaink, akármelyik századból valók, individuális szellemüket, lelkük, kivált kedélyük természetét, megírt műveikben Minél régibb a kor, annál egyszerűbb a lélek, annál naivabb a kedély. Ezt kifejezik ott is, ahol, mint szemtanúk tudósítanak minket. A középkor elejétől végig tudvalevőleg igen conservatív volt, az atyák szentesítette szokásokat és hagyományokat a leglelküimeretesebben másolta és átszarmasztatta. Nagyra tartotta a külföldi írók feljegyzéseit, kivált akkor, ha kedélyét kellemesen érintették, ha nemzeti büszkeségének hizelegtek. Innét van, hogy krónikáink mindent átvettek, a mi megszívelhetőt idegen művekben találtak. Igaz, hogy a feljegyzők írók lévén, történeli hitelességre törekedtek, de oly

kor fiai, minőben ők éltek, a történet és a hagyomány között különbséget nem tesznek. A hagyományokkal úgy vagyunk, hogy annál becsesebbek, minél szorosabban kapcsolják bizonyos ismert helyekhez vagy nevekhez. Ez tette oly nagybecsűvé a hunmondát krónikásaink előtt, mert kétségtelenül meg voltak győződve arról, hogy a hatalmas hunnép és világbíró fejedelme csakugyan e földön járt, városait alapította, vagy lakta, stb. Azonban e hagyomány, mennyire eddig ismerjük és fel van kutatva, nem látszik általánosnak, nincs meg benne a szakadatlan *folytonosság*; s egyes íróknak közvetítése — mondjuk feldolgozása — útján ismerjük. Egyébkint remélhető, hogy később határozottabb alakban ki lesz mutatható. A hunmonda feldolgozásának egyénies jellege a költői teremtő erőt sugározza vissza; ily egyénies felfogású alakítása nem kevésbé becses előttünk, mert az alkotó szellem még nagyobb közvetlenséggel nyilatkozik benne. Ezen a téren hunmondánk részletei a legeredetiebbek és igazán magyaroknak mondhatók. Hiszen a latin legendákban és a germán mythosokban csak ez az átalakító, feldolgozó erő az, a mely oly varázsszal hat, a mely annyira emeli irodalmi értéküket. Magok a helyi hagyományok is ennek az erőnek köszönik összes értéküket, kivált a hunmonda ily természetű részletei. Ami tehát a hunokról a mi magyar krónikáinkban ily költői erővel van megörökítve, csak az tulajdonképen a miénk, csak az szolgáltat ethnologiai vonásokat.

Igen sajtáságos, hogy sem a régibb, sem a nyelvújítás utáni költői irodalmunk nem dolgozta fel és nem öntötte belé sajátos és önálló felfogású teremtő erejét. Ha csak egy Illosvai-féle feldolgozását bírnók, mennyire kiszélesbítette volna a monda magyar felfogáson alapuló keretét és mily haládatos eszközül szolgált volna az író egyéniségének és talán még inkább kora szellemi irányának kifejezésére!

És itt ismételve kénytelen vagyok ráutalni arra a különös jelenségre, hogy a hunmondában és vele összefüggő összes hagyományokban a legújabb korig csak a történet kétségbevonhatlan adatait keresték, nem a költők, de komoly irányú és nagy tudományú történészek foglalkoztak vele. Egyes költőink visszaszálltak az első magyarok bűvös korába, de a hunmonda légkörébe nem merészkedtek felemelkedni. Pedig a tárgy nagyon a kedélyhez szólt és a legkomolyabb történetírót is költői ömlengésbe hozta. *Az iskolás ifjúság* tüzes képzelete fellángolt, valahányszor a nagy király történetét hallotta tanárától; így legalább a kedélyekben, mondhatni *nemzeti közérzületben élt és derengett egy nagy hun epepeia*, homályos ugyan, de biztos és felette imponans alakja. Csak egy élénk hang, egy biztos művészi kéz szükségeltetett annak kifejezéséhez.

A művészi kéz, ámbar jó sokáig váratott magára, de mégis megjött a maga idején. *Arany János volt*. Erdélyi P. említett dolgozatában Aranyról csak azt emeli ki a hunmondára vonatkozólag, hogy megvolt benne a kellő költői érzék és alakító képesség, melynél fogva ki tudta választani a hunmondában rejlő költői

szalakat és egy gyönyörű egészszé megalkotni. Mi is feltételezzük Aranyban ezen finom és éles költői érzéket; de arról is meg vagyunk győződve, hogy a költői formában, melybe a hunmonda alakjait öltöztette, csak a közhangulatnak adott kifejezést. Ő egyrészt szintén a történeti alapra — a mennyiben az megvan — helyezkedik; de egész műve — *Buda haláláról* lévén itt szó — csak a közérzetet, az általános *nemzeti eszme* kifejezése. A mondai öntudatnak, amint az nemzetünkben századok óta megvolt, úgyszólván csak tolmácsa volt és pedig több erre a tárgyra vonatkozó költői műveiben. Így tehát egészen *objectivnek* vehető egyrészt a tárgyat illetőleg, melyet a mondakör feljegyzéseiből átvett és alig toldott meg saját feltalálása útján valamivel, másrészt — az átalakítástól eltekintve, mely csakugyan övé egészen — az alapeszme és alaphangulat kifejezésében is nem kevésbé tárgyilagos, mivel, mint említve van, a közfelfogás, a közérzet félreismerhetetlenül van művében kifejezve. Ezeknél fogva Buda halála a magyar hunmondakör *genesisének* eddig utolsó ugyan, de nem igénytelen, sőt nagyfontosságú mozzanata.

Végkövetkeztetés. Láttuk ezekben az adatok és feljegyzések szigorúan vett történeti értékét, melyekkel elbánni a szigorú történeti kritikának a tiszte; láttuk továbbá az óriási hagyomány- és mondakészlet oly sok népre kiható terjedelmét, mely majd gazdag legenda, majd pedig mélyreható mythos készletben csúcsosodik ki. A tulajdonképeni magyar hunmondának részleteiben találkoznak legendákkal, mythosokkal, helyi hagyományokkal és a nemzeti költő egyéniségéből fakadó eredeti mondákkal is. Mindezekben azonban nem a közölt adatok hitelességét kell első sorban kutatnunk, mint azt, legalább művelődéstörténetünk rovására leginkább nyomozzák, hanem az újabb hagyományi kutatások módszerével élve, a kor szellemi irányát, az uralkodó eszméket és a szellem eredeti felfogását és alkotási erejét kell keresnünk. Ne egyedül a tárgy, bárhonnan van is véve, hanem a feldolgozásában kifejezett alakító erő érdekeljen minket első sorban. Szellemi fejlődésünk *folytonosságát*, — a melynek feltüntetése eddig vajmi hézagossá — nagy mérvben innen is fogjuk kiegészíthetni. Az uralkodó és ál'andóan jellemző nemzeti érzés és képzelet nagyszerű megvilágítást nyer a krónikások és úgy helyi, mint korbéli hagyományok alapos méltatása által. És ha igaz — a mint feltétlenül igaz is — az, a mit Beöthy Zsolt *Poetika útja és célja* cz. dolgozatában (Budapesti Szemle 188. sz.) mond, hogy *az emberi érzés és képzelet az emberi érzés és képzelethez szoltában nyilatkozik*: úgy a régi hagyományok *subjectiv* alapon való tüzetesebb vizsgálata nemcsak közelebb hoz minket őseink szellemi életéhez, hanem folytonosságába magunkat mindinkább beleélve, további szellemi haladásunkat és akadálytalan fejlődésünket is mindenestre így biztosíthatjuk legkönnyebb módon.

Belják B. Pál.

EGY LABANCZVERS AZ 1681-KI ORSZÁG- GYŰLÉSRŐL.

Az 1681-ki híres soproni országgyűlés nem szűkölködött poétás emberekben. Gyöngyösi István — tudjuk — mint nemes Gömör vármegyének egyik követe itt írta Palinodiáját. E költeményének Eszterházy Pálhoz intézett dedicatiójából kiviláglik, hogy előtte már többen üdvözölték versekben az ujonnan választott nádort, s magát Gyöngyösit is ezek indították a maga versének megírására. Míg azonban amazok mind »idegen nyelvekbéli írássokkal« ő magyar versekkel óhajtott örvendezni »a régen kívánt Palatinusi méltóságnak«.

Maradt azonban az övéen felül ez országgyűlésről még egy — noha más tárgy — magyar nyelvű poétai termék, a melyet ha nem költői becséért, legalább a kor hangulatára jellemző voltaért érdemesnek tartok ezuttal közölni és ismertetni, annyival is inkább, mert idáig sem kiadva, sem említve egyáltalában nem volt.

A Nemzeti Muzeum kézírattárának országgyűlési iratai közt az egyik 1681-ki Diarium Dietae Soproniensisnek latin szövegébe ékelve találtam. Címe latin: *Afflictis non est superaddenda afflictio*, a mit magyarra körülbelől így fordíthatunk: »A lesujtottakra nem kell még több csapást halmozni«. Hogy szerzője ki volt, nem tudtam rájönni. Lehet hogy az, ki a Diariumot jegyezte: talán valamelyik követ, juratus, vagy valami más pennaforogató ember, ki azonban nevét sem a vers alatt, sem a Diarium egyéb helyén nem örökítette meg. Kerestem a versfejekben is, de azok sem valottak. Annyi bizonyos, hogy dunántuli származású volt: ezt mutatja dialectusa, mely teljesen megegyezik a ma Nyugatnak nevezett nyelvjárással, közelebről pedig ennek hetési, göcséji és zalai ágaival. Ilyen nyelvbéli sajátosságai például, hogy zártabb magánhangzókat használ, tehát: baráttyo, báttyo, továbbro, levágjo, kihánto, diktálnok, hódulsz, miulta, fölföld, holdtöltő; *ly lj* helyett *l* és *ll*-et ír: álljunk—állunk, viseljen—visellen, halljad—hallad, homályos—homálos, szállj—száll; rövid és hosszú *i* helyett rövid *e*-t vagy *é*-t ejt, mint egyeránt, segítség, segéti, pusztétasz.

A hasonulást többnyire végrehajtja, mint fottáro, fottávol, uralkottál, baráttyát, attyáét, tudgyátok, forditgya, teczik, elmeczik, megvecz, férhecz stb.

Teljesen kétségtelen azonban, hogy buzgó katolikus volt s színtolyan Leopoldpárti: ezt mutatja versének minden sora, amennyiben épen ilyenemű érzéseiből fakadt eszméit állította benne össze.

Keletkezésének és tartalmának megértésére s helyes megítélésére már fel kell idéznünk pár vonásban az országgyűlést s a vele egykoru politikai eseményeket. A Wesselényi-féle összeesküvés véres elnyomására következő évtized borzasztó absolutismusa után, midőn Leopold 1681. ápril 28-ra Sopronba országgyűlést hirdetett, ez által az országnak egy régen érzett hő vágya teljesült. Igaz ugyan, hogy Leopold erre nem önként és nem szívesen, hanem a körülmények kényszere alatt szánta el magát: azért tudnillik, mert belátta — a Thökölyvel ismételten folytatott tanácskozások sikertelenségét, mert látta, hogy a porta vonakodik megújítani az 1684-ig szóló vasvári békét, sőt biztatja a bujdosókat, másrésről a francziával kötött béke szintén bomlófélben. Igaz továbbá, hogy Thökölynek és párthíveinek az országgyűlési meghívóra küldött visszautasító üzenete kétséget támasztott az országgyűlés sikeres működése s így a bajok gyökeres orvoslása iránt, a hazafiak nagy része mégis örömmel üdvözölte a gyűlés egybehívását. Hiszen annyi törvényellenes eljárás, annyi önkénykedés után reménye és alkalmá nyílt valahára a nemzetnek, hogy maga intézheti ismét saját ügyét s alkotmányos uton megkísérelheti sokszoros bajainak, sérelmeinek orvoslását.

Az országgyűlés megnyitását követő királyi előterjesztések, noha sokat nem tartalmaztak a rendek kívánalmaiból, mégis az uralkodóház engedékenységről tevéen tanuságot, alkalmasak voltak a kedvező hangulat emelésére. Mikor pedig még eme pontok tárgyalása előtt nádorválasztásra került a dolog s három jelölt közül megválasztották gr. Eszterházy Pált: új méltóságában szinte valáskülönbség nélkül kitörő örömmel és lelkesedéssel üdvözölték őt a karok és rendek, mert hiszen magában a választás tényében jelentékeny lépést láttak megtéve az alkotmány visszaállítására.

Az így szépen indult országgyűlési munkásságot azonban — mitől előre félni lehetett — megzavarta és megakasztotta egy másik, szintén megoldásra váró, a nádori szék betöltésénél jóval nehezebb feladat, t. i. az ország egysége helyreállításának a vallásszabadsággal szorosan egybefüggő kérdése. A bujdosókkal való ismételt üzenetváltás nem vezetett eredményre. Thököly nemcsak az országgyűlésbe nem volt hajlandó megbízottakat küldeni, hanem miután a teljes vallásszabadság visszaállítására s a török kielégítésére vonatkozó kérései hiúknak bizonyultak, noha erre a nádortól felszólítást kapott, a június 1-én lejáró fegyverszünetet sem újította meg. Erélyes magatartását egyfelől a franczia udvar biztatásai, másfelől a portának Apaffy révén küldött ígéretei támogatták.

E körülmény nem kis erőt és bátorságot kölcsönzött az országgyűlés protestánsainak. Noha az összes követeknek számszerint alig egy ötödét tették, el voltak szánva, hogy ügyök mellett, kivánalmaikból legkevesebbet sem engedve, a végsőig kitartanak. Vallásszabadságuk, az előző országgyűlések által biztosított jogaik visszaállítása végett, egy június 25-én felterjesztett emlékirattal magát Leopoldot keresték meg. E felíratban, a sérelmek hosszú lajstromában megdöbbenő példákra építik a katolikusok, de kivált a klerus ellen emelt keserű vádjaikat. A bevádoltak, mint gondolni lehetett, a válaszszal nem maradtak adósok. Kevéssel utóbb kelt felíratukban a protestánsok panaszait jó részben rágalmaknak, alaptalanoknak nyilvánítják s eljárásaikat azzal igazolják, hogy mivel a protestánsoknak régebben nyújtott kedvezmények erőszakkal csikartattak ki, azoknak megtartására őket senki sem kötelezheti. Egyébiránt a legszönyöbb vádaknak még nagyobb tömegét hordják össze a protestánsok ellen.

E két felírat végképen bevágta útját a tanácskozások békés folytatásának. A köznyugalom s a közbiztonság helyreállítását célzó királyi előterjesztések tárgyalása helyett meddő vallásügyi vitatkozások töltötték ki ezután a gyűlések napirendjét s ott, a hol békét, egyetértést akartak létesíteni, kölcsönös felekezeti türelmetlenség és ingerültség borította el a kedélyeket. A protestánsok bármilyen más ügynek tárgyalása ellen újra meg újra tiltakoztak, mielőtt vallásszabadságuk kellően nem biztosítottatik. Viszont a katolikus párt a klerus meg az udvari tanácsok befolyása alatt mindent elkövetett ennek meggátlására. Hiába volt Leopold intése, ki július 19-én felhívta a rendeket, hogy lássanak már valahára az országos ügyek tárgyalásához. Sőt mivel leíratában a protestánsok panaszait vegyes bizottságok elé terjesztendő magánügynek nyilvánította: ezek augusztus elsején egy újabb, az előbbinél még kimerítőbb felíratot terjesztettek fel — czáfolva benne a katolikusokat s hevesen védve ügyök igazságát. Midőn ennek sem lett megvárt eredménye s az udvartól — bár atyáskodó kegyes hangon — csak kétes becsű ígéreteket nyertek, augusztus 20-án megszerkesztették a harmadik felíratot, 26-án a negyediket, szeptember 7-én az ötödiket.

Szívós magatartásukat érthetővé teszik az országgyűlésen kívül beállott újabb fordulatok. A fegyverszünet lejárta után Thököly ugyanis mind határozottabb lépéseket tett a háború megújítására. A török pedig, noha a vasvári béke évei még nem teltek el, nyíltan megbízta Apaffyt, hogy álljon a bujdosók pártjára, válogatott török hadakat ígérve melléje. Apaffy erre egy minden uralkodókhöz és népekhez, de különösen a magyar nemzethez intézett kiáltványt tett közzé, melyben a Habsburgok ellen felsorolt tényekkel igazolja fegyverre kelését s felszólítja czímzetteket, hogy a veszélyben forgó nemzeti ügy védelmében támogassák őt. Magát továbbá a magyar nép fejedelmének nyilvánítván, tudtul adja, hogy ő a

szultántól olyan athnamét nyert, minőt Lippai érsek, Wesselényi nádor és társai igyekeztek egykor — de sikertelenül — kieszközölni.

Augusztus utolsó hetében tizezer főnyi haddal csakugyan el is hagyta Erdélyt. Apátinál Wesselényi Pál ezerkétszáz főnyi lovassága, Debreczennél Thököly dandárja csatlakozott hozzá s ugyancsak ide jött a váradí basa hétezer törökkel. Ezen körülbelől huszonötezer főnyi egyesült had ellen Leopoldnak öt-hat ezer ember alig állott rendelkezésére; a mi ránézve annál kellemtlenebb volt, mert francia részről is erősen szorították s Strassburgot is ez időtájt veszítette el. Thökölynek előnyomuló hadai elől Caprara tábornok hátrálni kényszerült s a Tiszán által költözött. Thököly azonban nyomban követte, míg Teleky Mihály Szathmárt ostromolta.

Ezen események az országgyűlés hangulatára elképzelhetőleg nagy befolyással voltak. Míg a protestánsok küzdelmükhöz újabb erőt, reményt merítettek, másfelől a klerikális többség bízva még az ügyek jobbrafordulásában, egyelőre nem szívesen gondolt engedékenységre. Amazok ügyök igazságán lelkesedtek s Thökölyben látták megváltójukat, emezek az udvarnak az előző absolut korhoz mérve kétségtelenül jóval engedékenyebb magatartását látván, a hű lojalitásban keresték az országnak üdvét. A felkelésről érkező hírek által a kölcsönös izgatottság és gyűlölködés, melyeket a hónapokig nyúló meddő vitatkozások különben is eléggé tápláltak, most még magasabb fokra hágtak. Az országnak újabb háborúba keveredése miatt egymást érték mind két részről a keserű szemrehányások. Protestáns a katolikust, katolikus a protestánst vádolta hazafiatlansággal s míg a felvidéken meg a Tisza mentén tűzzel-vassal, itt kemény szóval, sulyos vádak fegyverével üldözte egymást labancz és kurucz.

Ilyen körülmények közt ne csodáljuk, ha a többi katolikus között Diariumunknak íróját is elfogták a protestánsok elleni keserű érzések s feljajdult az ország újabb pusztulásán. Ne csodáljuk, hogy miután bevezette naplójába Apaffynak fölkelésre hívó szózatát, nem állhatta meg, hogy ki ne öntse loyális lelkének keservét s rímekbe szedvén a mi szívet nyomta, szóban levő versét a kuruczhangú kiáltvány végéhez oda ne függeszszé. Lelke sugallatán kívül bizonyára ösztönözte verse megírására Gyöngyösi s a többi országgyűlési poéták példája is; a mint hogy valóban a »szárnyas Griffnek szárnya alá folyamodó Nympha« panaszának nem egy sora összecsendül az ő panaszával.

Az ország zilált állapotának a XVI. század jeremiádjai-ra emlékeztető siratásával kezdi. Kétségbeesve kérdezi: mit akar még a török, hova jut még a szerencsétlen nemzet? Keserű hangon támad Thököly és hívei ellen, mert meg nem elégedve az eddigi bajokkal, most ismét fegyvert ragadnak s a pogánynyal meg a francziával szövetségbe újabb romlást hoznak a házára. Kárhóztatja eretnek hitüket, mely a magyar pusztulásának főokozója;

sorban felverseli ellenük amaz érveket és vádakokat, melyeket a katolikus rendek Leopoldhoz intézett, már érintett feliratukban a protestánsok ellen összeírtak. Különösen tiltakozik az ellen, hogy ők a szabadság védői volnának: ellenkezőleg ennek legnagyobb ellenségeit látja törekvéseikben. Felháborodással és dorgáló hangon szemükre hányja, hogy most, midőn a jó király Leopold betöltötte a nemzet régi vágyát, az országgyűlés ellenkezéseik miatt sem mire sem mehet. Majd az eretnokség ismételt elítélése után hazafiui lendületbe csap s tiszteletreméltó felbuzdulással békére, egyetértésre inti honfitársait.

Látnivaló ily rövid vázolásból is, hogy erősen felekezeti és pártszempontja miatt hangja sokszor elüt az elfogulatlan tárgyi valóságtól. Buzgó vallásossága, midőn a protestánsok ellen az elképzelhető vádak egész raját átkozódva szórja, fanatismussá fajul. De ha meggondoljuk, hogy e korban vallási és hazafiui meggyőződés mily szorosan egybe voltak forrva s hogy akár-hányszor a legtisztább és legőszintébb hazafiui meggyőződésből s jószándékból csupán a hitbéli meggyőződés s a nemzeti jólét egybekapcsolása, azonosítása miatt a legtúlzottabb felekezeti gyűlölködések és villongások állottak elő, nem fogjuk ezt neki különös bűnéül felróni. Sőt ha elfogultsága miatt sokat levonunk is a vers érdeméből, van néhány strófhája, melytől nem tagadhatjuk meg a méltánylás és tisztelet érzetét sem. Azok ezek, melyekben túl-emelkedvén a tisztán felekezeti eszmekörön, verselőkben a jó hazafi szólal meg csupán s Tinódynak ama híres soraira:

»Tudjátok magyarok hírosök valátok

Míg nagy szeretettel egymást hallgattátok....«

emlékeztetve, jó magyarhoz és jobb poétához méltó lendülettel zúgja a széthuzó magyarok fülébe egygyességre intő szavait.

Különben nem a későbbi kurucz-labancz költészetnek tartalomban és formában erős terméke ez. Körülbelől az egykoru gazdag politikai költészet átlagos mértéke jellemzi. Előadása krónikás modorú, technikája nem éri fel a Gyöngyösiét. A verssoron túlnyúló szótagok, rossz metszetek s az asszonáncznál olykor gyöngébb rímek minduntalan emlékeztetnek, hogy inkább versalakba szorított prózával, mint igazi költészettel van dolgunk. Meglátszik az írón, hogy a műzsával nem állott oly benső viszonyban, hogy homlokát ennek csókja érinthette volna. Épen azért költő helyett szívesebben is illetem a pennaforogató poétás ember nevével, megjegyzevén mellékesen azt is, hogy a pennát sem forgatta egészen kifogástalanul, legalább erre vall feltűnően sok íráshibája. Mindamellet verse — ismételem — mint általában a kor, de kivált ezen egyik leghíresebb országgyűlésünk hangulatára rendkívül jellemző, figyelmet érdemel.

* * *

EGY LABÁNCZVERÉS AZ 1681-İK ORSZÁGGYŰLÉSÉRŐL.

Oh megnyomorodott Hazánk fogyatékJa!
Édes Eleinknek hagyott szakadékJa,
Régi Pannoniánk meghromlott hajlékJa,
Mit akar már veled a' Pogány szándékJa.

Oh kívánatos Föld, az kit Europa szült,
Tejjel, mézzel folyó javad de mire gyült?
Pogány ellenséged hogy nyakadra került
Csaknem Coronád is már fejedbűl kidúlt.

Ez é jó szerentséd, boldogh állapotod?
Ez é szabadságod, ez é Diadalmaid?
Ez é ellenséged rettentő hatalmaid?
Ez é, kinék szerzett csufja vagy te magad?

Valahány országban Magyar uralkottál,
Mindannyi darabra mai nap fölosztattál.
Kéz, láb és fő nélkül való test hagyattál,
Ártatlan véredben temetve marattál.

Megéred már véle, fülíg uszol benne,
Nincs oly órvosság mely gyógyulásod lenne,
Ez igaz ügyödben tégedet felvenne,
Vagy ha nem segítne, ám csak kárt ne tenne.

Mégis fejedben van az egyenetlenség,
Magyar magyar ellen halálos Ellenség.
Vére ellen kardot köt ez a' nemzetség,
Attya, fia, Bátyo közt nints most békesség.

Egyik a' másiknak éltét szomjuhozza,
Fia az attyáét mint prédáját huzza,
Szomszédgya Baráttját mind egyeránt nyuzza,
Töröknek ellened Magyar kalauzza.

Föltámaid a Föl-föld fegyverben öltözik,
Sok hamar az Tiszán áltol is költözik,
Német praedájával, hogy maidan töltözzék,
Egy sem marad benne, fosztatik, üldözik.

Az jó hirért névért, s a' szép szabadságért
Egy szívvel harczoljunk nem egyébért, másért,
Tudgyátok Hazánkban mennyi kárvallás ért,
Az ki oka, raita állunk bosszút azért.

Készül az katona fegyvert köszörültet,
Loboknak az százlók, hadakat is gyűjtet,
Cáplánt, perdicatort egyaránt fölültet
Számos népeivel Tiszán által léptet.

Neveti az Pogány, örülyi vesztünket,
Magunk nemzetünkkel fogyasztat bennünket,
Segétségeket ad, biztat mindeneket,
Mert ezzel reméli utolsó vesztünket.

Quartért ad az Török, fizet az Francia,
Csak fegyvert visellen tovább is azt mondgya,
Fő vasas seregét segítségül adgya,
Barátyo a' Török eő is el nem hadgya.

A Prédikatorok tanácsosal segítik,
Az Császár népeit maidan megverhetik,
Az Templomokat is mind vissza vehetik,
Csak a' Jesovitákat s a papokat üldözzék.

Patensleveleket előttök bocsáttják,
Valakik nemzetünk előmentét várják
Melléjek állanak igen parancsolnak,
Mert a szabadságot hasznukban kívánnják.

De nézd szabadságok alatt itt mi fekszik
Gonoszszal palástolt szándékjok hol teczik,
Az előmencségnek mert inkább elmeszik
Uttyát, s' hallad végre ez nép mit cselekszik.

Nagy haddal készülnek, zászlókat emelnek,
Generálist, vajdát, Kapitánt is tesznek,
Azt tudnád, hogy majdan országokat vesznek,
De fő nélkül való gaz nép magok vesznek.

Szabad városokra, vármegyékre irnak:
Minthogy Szabadságunk mellyért fáradoznak,
Az mellyért mind élnyi s halni is kívánnak
Az uj hadnak azért adókat adgyanak.

Mi lészen belüle lásd kimenetelít
Mind hogy Királyára fordítgya erejit,
Isten nem segíti továbbro erejit,
Gonosz szándékjoknak itt vészi eleit.

Hogy nagyobb pusztulást Hazájában tégyen,
Maga Hazájukból tovább ki nem mégyen.
Szándékja, hogy falut várost, várt végyen
Ez maga magának kész hóhéra légyen.

Az mint hogy ugy is van, mást sem cselekesznek
Tíz esztentendeje mult, hogy így tekeregnek,
Az szabadság mellett sok gonoszt követnek,
Nemzetünk föttávol nagy károkat tesznek.

Ennyi üdők alatt mi hasznót hajtottak
Mongyák meg Hazánknak mire valók voltak,
Egy emlékezetes dolgot ha próbáltotok
Irjuk fel, — ugy látom keveset diktálnok.

Ez é a szabadság a midőn Hazádot
Pusztítod és igaz ügyében rongárod,
Szomszéd barátodnak javát fölpraedárod
Igaz attyát-fiát mint pogánt levágod?

Ez é a szabadság midőn így kóborlasz,
Megromlott Hazádon te magad tolvajlasz,
Praedálsz mindeneiket husz, vonsz, ölsz vagy fosztasz,
Magad nemzetedre sok inséget osztasz?

Ez é a szabadság, hogy Törökhöz hódulsz
Eő néki hogy fizess, ártatlanul koldulsz
S ha nem ad, fegyverrel mindeneiket földulsz
S magad vagy nemzeted oka hogy elpusztulsz?

Ez é a szabadság, a midőn így ígecz,
Rontasz és pusztítasz, valamihez férhez,
Töröknél tatárnál nagyobb gonoszt kövecz
Senkín nem könyörülsz, szép szót, intést megvecz?

Ez é, a szabadság praerogatívájo,
Nemtelen a nemest hogy mostan levágjo,
Egyik a másiknak szemét majd kivájjo,
Póráczon hurczolván szarczollyon, kívánó?

Ez é a szabadság, midőn a Pogánnak
Adgyátok kötelét a szép szabadságnak?
Oh eretnek népség szándéktok mely álnok,
Miattatok ennyi inség ránk szállnok!

Pro Deo et Patria mondod kardot vontál,
 Nem pro hanem contra, kit eddig próbáltál.
 Pro Deo, — s azomban hány Templomot rontál!
 Pro Patria, — s pedig mennyi nemest vágtaal?

Igy köll é harczolni a' szép szabadságért,
 Kit majd elcserész békó s tömlőczőkért?
 Szabad gonoszt kövecz a' szabad praedáért,
 Meg vér Isten — hidd el — ezért ha nem másért.

Ti vagytok az oka, hogy édes Hazánkban
 Idegen ellenség lakik szájotokban,
 Ti vagytok az oka, hogy ily nagy rabságban
 Köll élnünk, és nem már a szép szabadságban.

Hazánk pusztítói, jószágunk fosztóji,
 Nemzetünk elfajult tolvaj kóborlói,
 Ártatlanságunknak gyilkos vérszopói,
 És szabadságunknak tik vagytok rontói!

Ha ellenséged van, menj ellenségeden,
 Idegenyért ne állj bosszút nemzeteden.
 Injuriád kit öl? Ki az istentelen?
 Te magad magadat ne röntsd ily hirtelen.

Négy obstaculumot látok dolgotokban,
 Az kik ellentvetnek gonosz szándéktokban,
 Mégh meg nem álljátok eztet magatokban,
 Nem segíthet Isten föl vett utatokban.

Első ez, hogy édes Hazánkat rontjátok,
 Második: eretnek hűtséget kívántok,
 Harmadik: rendetlen s fejetlenek vattok,
 Negyedik, hogy bennünk töröknek elattok.

Ez az négy ok, kikért Isten benneteket
 Nem segít, s gátollya ügyekezetteket,
 Mindaddig hidgyétek értek végeket,
 Valamigh el nem hadgyátok ezeket.

Nem a szabadság, nem vitt titeket erre,
 De a szabad gonosz, mely eretnekségre
 Vezet és tántorit bennetek veszélyre,
 Ez Hazában való egyenetlenségre.

Ez tesz dolgainkban gonosz visszavonyást,
 Ez maradékinkra hoz utolsó romlást,
 Ez szaporít köztünk annyi sirást, rivást,
 Ez miatt magunkat pusztétjük és nem mást.

Ez hozta fegyverrel régen ki Rákóczyt,
 Ez Bethlen Gábort, Bocskay hadait,
 És forgatta volt föl az Isten templomit,
 Kihánto oltárit, üldöztő papjait.

Hazánk szabadságát és egyébben romtotta,
 Sok örökségünktől e rutul megfoszta,
 És ennyi inséget nemzetünkre osztta,
 Régi épségünket pusztulásra hozta.

Ez zavará így föl a Decretumokat,
 E formált ellenünk articulusokat,
 Ez erősétette némely Diplomokat,
 Kikkel lövöldöznek mostan minnyájunkat.

Hány országgyűlése nem mehete véghez,
 Ez a vizáلكodás sugott mindenikhez,
 Ez avval tartott, az hanyatlott ehhez,
 Sokra lépénk, s már most oryosolni nehéz.

Légyen példa ez a mostani gyűlésnek,
 Melyben királyunktól ennyi jókat veszünk,
 De a' Religiók miatt íaj mit teszünk,
 Idegen nemzetnek majd csuffjával leszünk.

Számos esztendőktől a mit ohajtottunk,
 Megatta jó urunk már arra jutottunk;
 A mint a dologhoz ugyan jól is fogtunk,
 De a Religiók meggátolták dolgunk.

Az sok Religio lészen veszedelmünk
 Csonkán marad dolgunk, s keveset végezünk,
 Félő, nagyobb buban s galibában esünk,
 Ki miatt naponként szemlátomást veszünk.

E miatt a dolgok csak ráklábon másznak,
 A szabadság miatt mert távol horgásznak,
 Nézd, mely palástolva aláink vermet ásnak,
 Magok nyakok szakad belé és nem másnak.

Augustana kiált, szól a Helvetica,
Perorál, mert tudja mit tesz a practica,
Többet szól ő másnál, de ha csak Krónika,
Egyetért most a Luthero-Calvinica.

Két szakadomány ez, de most mind együtt tart,
Két nagy ellenkező vallást egy földben vart,
Kivel nagy elméket sokszor egybenzavart,
Halálos sebekkel sokakat is megmárt.

Boldog haza, kiben ez nagy malum nincs,
Nincs az egyességnél világban nagyobb kincs,
De hová szakada hazánk ettől tekéntsé,
Miolta a régi hűt maga benne nincs.

Oh a régiektől elfajzott nemzetség,
Nemzetünk fottáro támott eretnekség,
Miulta köztünk nincsen az Egyenlőség,
Ily rutul bennünket praedál az ellenség.

Az meddig egy hüttel fogtál magyar fegyvert,
Volt e oly nemzetség, ki tégedet megvert?
Kardod minden ellen győzedelmet ő nyert,
Sok praeda s nyereség lábod alatt hevert.

Hol a szép hír s név, hol sok adó s nyereség
Kit elődben rakott sok hódult nemzetség
Vagy harczokon adott a győzettelenség?
Mind elpraedálta azt az egyenetlenség.

Szűk most ez a jóság, vagon csak kevésben,
Félrerugó erkölcs szorult furt fejekben,
Az egyenetlenség vert fészket szívekben
Mint holdfotta s -töltő, változó mindenben.

Nem tudcz e tanulni a nem régi példán,
Magad nemzetével történt tragoedián,
Mely nagy magnátesek Hóhérok theatrumán
Ezért pallos által mentek egymás után.

Ez osztotta így fel nemzeted hazáját,
Ez adta idegen kézre tartományát,
Homálossá tette fényes koronáját
Kövel hajigálta Attya koporsóját.

Tedd férre Nemzetem ezt a ditsőséget,
Mint régen kövessed az Egyenlőséget,
Ne fogyazd magadat, találsz ellenséget
Ki majd ránt nyakadban siralmas inséget.

Szálj magadban azért, tekéncs meg dolgodat,
Mely szerencsétlenség követte nyomásodat:
Elhiszem, ha más nem te magad magadat
Megszánod esmervén sok kárvallyásodat.

Meghszánom nem nyujtom tovább panaszomat
Mi haszna ohajtnom ennyi fájdalommat,
Evvel fejezem be utólsó szavamat:
Szánd meg Isten kérlek megromlott hazámat.

Szeremley Barna.

ADATTÁR.

ADATOK PESTI GÁBOR ÉLETÉHEZ.

Pesti Gábornak, régebbi irodalmunk egyik legérdekesebb alakjának életrajzát, a rendelkezésre állott sovány adatok felhasználásával legteljesebben Toldy írta meg. Ő utána jó idő telt el, míg Thaly Kálmán Pestinek egy eredeti levelével az Abafi-féle Figyelő 1878. évi folyamában újabb adattal, illetőleg helyreigazítással járulhatott költőnk biographiájához. Ezen — 1542. aug. 21-én kelt — levél alapján sikerült Thalynek megdönteni Toldy azon állítását, hogy Pesti »Erdélyt nem látta soha«. ¹ Thaly tovább menő érvelését azonban, melylyel Toldyval szemben azt bizonyította, hogy Pesti soha se volt Ferdinánd párti és sohase lakott az osztrák fővárosban, már akkor kétkedéssel kellett fogadnunk. Tudjuk, hogy Pestinek valamennyi ismeretes munkáját Bécsben nyomták. Az akkori nyomdai viszonyokból azt is tudjuk, hogy a szerzőnek személyesen kellett felügyelnie munkája nyomására. Különösen elkerülhetetlen volt a személyes felügyelet a nyelvünket nem értő külföldi nyomdászokkal szemben. Tehát már ez alapon is következtetnünk kellett Pestinek Bécsben való tartózkodására. Különbösen is abból, hogy Pesti, János király özvegyének állott szolgálatában, még nem következik okvetlenül, hogy Bécsben ne tanult legyen, valamint az se következik, hogy a ki Bécsben tanult, az eo ipso csak Ferdinánd párti lehetett.

Thaly állítását egyenesen megdöntik az alább közlendő levelek. Ezek szerint kétségtelen, hogy Pesti nem csupán könyvei kinyomtatása, hanem theologiai tanulmányainak befejezése végett is csakugyan tartózkodott Bécsben. E levelek az iránt is bizonyossá tesznek bennünket, hogy ő épp úgy tartozott Ferdinándhoz, mint a Zápolya pártjához, vagy is, hogy az ő korabeli tanuló ifjúnál szó se lehet még pártállásról, legálább komoly értelemben nem.

Mert tartunk csak szemlét azon férfiak felett, a kikről leveleiben megemlékezik. *Ujlaky Ferencz* győri püspök, a kinek ösztönzésére a hat nyelvű szótárt megszerkesztette, kétségtelenül Ferdinánd párti volt. *Peregi Albert*, kihez a levelek intézvék, pécsi prépost, kir. tanácsos szintén Ferdinánd párti. Pempflinger István halála után (1537. jun. 5.) az ujonnan

¹ Magyar költők élete I. 9.

szervezett (pozsonyi) kamara praefectusa lett, mely tisztét közszeretetten és tiszteletben viselte egész 1546. jun. 8-án bekövetkezett haláláig.¹ Mint levelezéséből megítélhető, finom modorú, széles tudományú ember volt. Nagy barátja, pártfogója az íróknak, kiknek tudományos működését élénk figyelemmel kísérte, nekik ügyes-bajos dolgaikban készséggel segítkezett. Pesti iránti vonzalma meg több volt pusztán az író iránti vonzalomnál. A Pesti levelein előmlő tiszteletteljes, bizalmas, benső hang, az aprólékos kedveskedésekben nyilvánuló szolgálatkésztség, a benső családi ügyek tárgyalása azt sejtetik, hogy Peregi nemcsak barátja, pártfogója volt, hanem talán rokona is, a ki figyelemmel kíséri a fiatal pap fejlődését, írói munkásságát, szíven viseli nővére és nővére lányának jó hírnevét, tisztességét, a melyet midőn némely rosszakarók Duplaházi Lukács halála alkalmából bizonyos ékszerek miatt bemocskolni igyekeztek, Pestinek teljes ékesszólását kell igénybevenni, hogy pártfogójuk előtt őket kitisztázza.

Lévay Gábor szintén Ferdinánd párti volt. Mint egy magyar csapat hadnagya, részt vett abban a dicstelen hadi vállalatban, mely 1542. őszén Joachim brandenburgi örgróf vezérlete alatt Buda visszafoglalását tűzte ki célul. Lévay halállal pecsételte meg vitézségét: az oct. 5-iki véres ostromban egy ágyugolyó darabokra szaggatta.²

Babay, másképpen *Kis Péter*, a kinek a szent György-téren levő házában a már említett Duplaházi Lukács végelgyengülésben meghalt, János király pártjához tartozott. »Aulicus regie majestatis« »Eques et consiliarus«-nak írja magát s mint ilyen, különösen követségekben tett urának hasznos szolgálatokat. Bécsben is többször megfordult Ferdinánd udvarában. A csecsemő János Zsigmondot Szolimán sátorába 1541. aug. 29-én lekísérő urak között szintén ott találjuk.³

Kovácsy Benedek nevével egy levelében találkozunk, melyet 1531. szent Péter-Pál napján Vizaknáról írt Nádasdy Tamáshoz és Grittihez s a melyben a vizaknai polgároknak a súlyos bányá és vármunkák ellen

¹ Bornemisza Pál kir. tanácsos, 1553-tól erdélyi püspök, írja Nádasdy Tamásnak Pozsonyból 1546. jun. 10-én: communis frater noster dominus Albertus prepositus etc. octava hujus mortuus est, sequenti die sepultus; executores testamenti ipsius constituit do. eppum Jaurinensem, Franciscum Révay, Paulum Bornemisza ac collegas suos consiliarios camere Hungarie. Vidimus quam summam magnifice Vestre credidit, vidimus et habemus obligatorias Vre Magee. Alia non habeo, que scribam, dolemus boni servitoris Regie Mattis casum inopinatum, acerbissime dolemus multis ex causis, sed quis deo optimo potenti indignari potest, quod immortalitatem suam cum hominibus non communicavit; moriendum semel est omnibus; sed inter hos luctus apparamus nos futuris nuptiis dni Báthory, ita enim jubet dnus locumtenens; jam cantores formant voces ad canendum Imen o Imenee, qui heri mesti requiem ad bustum demortui fratris cecinere; talis est vite presentis inconstancia. (Ered. Orsz. Ltár. Nádasdy cs. ltára.) Nádasdynak itt említett adólevele arról az 500 ftról szól, melyet sógora, a szerencsétlen Mayláth István, kiszabadítására vett fel.

² Büdy György deák írja Nádasdynak: Dnus Gabriel Lévay ictu bombardarum sub Buda mortuus est et consors ejusdem in puerperio mortua est, praeter unicum filium nullum habet heredem. (Orsz. Ltár. Nádasdy cs. ltára.)

³ Podhradzky: Eredeti két magyar krónika. 59. lap.

panaszkodó folyamodványát terjeszti elő.¹ Ugy látszik, a bánya-jövedelmek kezelője volt. Annyi kétségtelen, hogy a János király táborába tartozott.

A *Sankónéval*² egyetemben éppen nem hizelgően jellemzett Thomas Bor: alatt kétségkívül *Bornemisza Tamást* kell értenünk. Erről Istvánfy Miklós (Hist. Lib. XIV.) azt jegyezte fel, hogy budai kalmár és tanácsnok volt, nagy kincset gyűjtött magának s a piacon igen szép háza állott. Rendíthetetlen híve volt János királynak és özvegyének. Azok közé tartozott, a kiknek közreműködésével Izabella titkon, Martinuzzi ellenére, Ferdinánd vezére Roggendorf Vilmosnak a kezére akarta játszani Buda várát. Tudjuk, hogy a barát meghiusította e tervet s a vakmerő tanácsnokokat szigoruan lakoltatta. Bornemisza házát feldúlatta s több mint tizenegyezer forint éró ezüst-, arany-, selyem marhát ragadt el tőle s küldött ajándékol a szultánnak. E szomoru napokról maga Bornemisza hagyott ránk egy siralmas krónikácskát.³

Az eddigi szemlénk meggyőzhette az olvasót arról, hogy Pesti Gábor épp úgy állott összeköttetésben Ferdinánd pártiakkal, mint János pártiakkal. E, talán különös jelenség kettőben leli magyarázatát. Egyik Pestinek fiatal kora, a mikor még személyének nem volt még az a társadalmi súlya, mely egyik, vagy másik párthoz való csatlakozását elkerülhetetlenné tette volna. Másik magyarázatát az országos állapot adja meg. Abból a rettenetes zűrzavarból, melyet a mohácsi veszedelem hazánkban előidézett s melyet a terjedő reformatió s a két király versengése még inkább növelt, a felocsudás nem történhetett oly hirtelen, a mint azt talán gondolni lehetne. Mindenkit félelem fogott el, mert nem lehetett tudni, hol fog megállapodni a győztes török; mindenkin a bizonytalanság vett erőt, mert képtelen volt az új helyzetbe beletalálni magát, képtelen volt egyhamar felismerni, melyik király ortalma alatt lelheti javát, nyugalmát. Keveseknek adatott ez időben az elszántság, vagy éles szem, mely a határozott irányt kijelölte. Éveken át tartott a bizonytalanság, ingadozás, ide-oda hajlás. S ha főuraink közt Nádasdy Tamás nem az egyedüli volt, a ki hol Ferdinándnak, hol Jánosnak, hol ismét Ferdinándnak szolgált, mennyivel többen voltak a kisbirtokos nemesség közt, a kik kevésbé pillanthatván be a politika szövevényeibe, kevésbé is irányíthaták sorsukat jobbra vagy balra. Az az éles különbség, mely az ország lakosságát két *határozott* pártra szakította, csak évek múltán domborodott ki egész mivoltában. Addig egyik tábor se tudhatta bizonyosan, kit is számíthat hát kétségtelenül soraiba. Innen

¹ Ered. Orsz. Lvtár Nádasdy cs. lvtár.

² Ki volt ez a Sankóné? nem tudjuk. Ilyen nevű családdal túl a Dunán találkozunk. Nádasdy Márton írja 1547. jul. 29-én Nádasdy Tamásnak, hogy a miskai kuriát 40 arany frton váltotta vissza vissza Sankó Ferencztől. Battyányi Ferencz meg arról értesíti 1550. szept. 22-én Nádasdyt, hogy a török ellen indított katonáinak hadnagyává Sankó Jánost tette. (Mind a kettő Orsz. Lvtár-ban a Nádasdy iratok közt).

³ Jankovics gyűjteményéből kiadta Podhradzky György Pesten 1833-ban ily címmel: Eredeti két magyar krónika minő veszedelem érte a mohácsi ütközet után Magyarországot és miként jutott Buda a töröknek rabságába. X + 93. l.

van, hogy a régi baráti viszonyt, ismeretséget — mint az e korbeli levelek fölösen igazolják — éveken át ápolták azok is, a kik később legkonokabb ellenfelekként állottak egymással szemben.

A forrongás, az átalakulás idejében mehetett Pesti Gábor Bécsbe. Tanulmányai, írói munkássága annyira elfoglalták, hogy a hazai állapotok fejlődését, ha akarta sem kísérhette kellő figyelemmel. Nem tehetette ezt már a távolság miatt sem. Mikor aztán 1538-ban, a pünkösdi ünnepek előtt három nappal (jun. 6.) haza érkezett Budára, ott gyökeresen megváltozott viszonyokat talált. Buda, attól kezdve, hogy 1529. szept. havában a török kiűzte belőle Ferdinánd hadait, egész 1541. aug. 21-ig János király birtokában maradt. Itt tömörültek hivei, a kik az 1505. évi országgyűlés határozatára támaszkodva, idegen uralkodót nem akartak szolgálni. János király elég erélyes volt a budai polgárság bizalmát biztosítani; megerősítette kiváltságaikat, köztük adó-, rév- és vámmentességekét. S a mit ígért, megtartotta, a polgároknak tehát nem volt okuk zúgolódni ellene. Így történt, hogy a haza érkező Pesti rokonait, barátait, ismerőseit testestől-lelkestől a János király táborában találta. Ott volt sógora Tordai János, a ki, mint udvari ember, folyton ura kíséretében tartózkodott.

Csuda-e aztán, ha ily körülmények között Pesti se tudott szabadulni az áramlattól, melyhez talán egyéni hajlama is vonzotta; nem tudott menekülni rokonai ösztönzésétől s szakított ábrándjaival, terveivel, sőt pályájával? Talán az is bánthatta, hogy a győri püspök megígért támogatásában csalódnia kellett? Legalább levelének egyes sorai ilyesmit engednek sejtetni. Bármi hatott is közre elhatározására, annyi bizonyos, hogy röviddel haza érkezése után azzal a kijelentéssel lepte meg övét, hogy nem akar pap lenni! E szándékában nem tudták megingatni anyja könyei sem, a ki fia elhatározásával összes fáradozását, oktatásait, reményeit megsemmisülve látta. Nem vállalt többé papi hivatalt, legalább az ellenkezőnek semmi nyoma. Bod Péter állítását,¹ mely szerint Pesti »Statilius János fejevári püspök idejében, 1537-dik esztendőben gyulafejevári kanonikus és ugoesai arkidiakonusnak« íratik, már Toldy Ferencz megingatta.² A Thaly közlötté levél is a mellett bizonyít, hogy Pesti nem viselt papságot. E levelében ugyanis csupán »aule Reginalis majestatis familiaris«-nak írja magát, már pedig szinte elképzelhetetlen, hogy papi minőségét — ha lett volna — elhallgassa. A dolog valószínűleg úgy áll, hogy mint udvari ember, talán mint az udvari, — hogy úgy mondjuk cancellaria — tisztviselője lépett Izabella szolgálatába s mikor a török Budát ravaszul hatalmába kerítette s belőle a rá nézve veszedelmes keresztény lakosságot kiűzte, úrnőjével együtt Erdélyben húzódtott meg, örökre felhagyván, irodalmunk nagy kárára, az írói munkássággal.

Pesti levelei érdekes adatokat tartalmaznak még a hat nyelvű szótár szerkesztésére, nyomtatására vonatkozólag is. Erről azonban — bővebb magyarázat nélkül — szóljanak maguk a levelek.

¹ Magyar Athenas 220. lap.

² Magyar költők élete I. 8. lap.

I.

Salutem et servitiorum commendationem etc.

Binas his proximis diebus dominationis vestre reverendissime accepi literas, que ut nunquam non sui similes esse solent, ita me semper mira afficiunt iocunditate, et tametsi presens fateri erubui semper, litere tamen non erubescunt, gratulor ita me deus amet, me a tanto viro tantum amari cum ego vel mediocrium hominum amicitia et consuetudine indignum me esse putem. Quod dominatio vestra reverendissime integritati nominis et fame neptis nostre consultum esse cupit, gratiam habeo maximam, ego quoque multa hic de illa cum meo Marco tractavi credo illum facturum quod opere precium videbitur. Ficus recentes nondum sunt allati, alioqui misissem jampridem ut primum tamen adferentur mittam statim, vel forsitan ne aliqua in parte dulcedine careant, solus adferam.

Exemplaria sex lingvarum deo volente absolvimus, mira tamen ingratitude usus est erga me typographus, utpote qui non amplius me, quam decem donavit exemplaria, ex quo prius nullam cum eo feceram conventionem; ex illis misi dominationi vestre reverendissime unicum tantum exemplar, quod boni consulat, rogo, aliud autem exemplar huic annexum det dominatio vestra reverendissima domino Leonardo Cubiny, ut quo citius fieri poterit mittat nomine meo domino magnifico Gabrieli de Leva, habeo adhuc exemplaria quinque que his diebus missurus sum domino reverendissimo Jauriensi, quamquam plura mittere constitueram, sed frustratus sum opinione mea; hec ego ut semel deliberaveramus mitterem dominationi vestre reverende, ut eadem juxta illa daret literas suas commendaticias in negocijs meis ad ipsum dominum Wylaky. Anthonius tamen Nagywathy est hic cum domino de Rogendorff, et si non die veneris mane, tamen sabbato proxime venturo omnino ad Regiam Majestatem Pragam ituri sunt, ab eodem igitur exemplaria illa quinque mittere decrevi nam et ipse et multi alij jam habent librum illum et vereor multum ne ab alijs prius quam a me acciperet ipse dominus Wylaky, proinde, si fieri posset domine honorandissime atque ex animo amantissime velim imo cuperem quam maxime si intra hoc breve tempus possent litere dominationis vestre reverendissime ad ipsum Wylaky scripte ad me pervenire, ut libros cum litteris eiusdem in simul mittere possemus, verum si hoc modo fieri nequit nichilominus velit dominatio vestra reverendissima eas literas maturare, ut vel per postam quam velociter mittere valeamus. Ceterum significet eadem inter cetera in eisdem literis domino Jauriensi, ut id quod facturus est absolvat cicius, et mittat relacionem, ne interim ego discedam et omnis noster conatus frustra habeatur, quales autem literas ego ad ipsum missurus sum earum paria dominationi vestre reverendissime presentibus inclusa misi.

Quid preterea noster Thorday de Adamo filio suo ad me scribat, ex scheda suis manibus scripta cognoscat.¹

¹ A Tordai leveléből lementszett rész im ez:

Ulterius autem rogo eundem, ut petat dominum Albertum prepositum nostrum dominum et amicum, quod Adamum filium meum nunc Posonium mis-

Hospes de caponibus mencionem facere non obliviscitur.

Quod ferrum hactenus non miserim, non mea culpa, sed illorum, qui deferrent penuria factum est, mittam tamen brevi et si fieri poterit ipsa die crastina.

Nova, ferunt in civitate Melch, superioris germanie, fuisse quendam rusticum, qui cum etiam alioqui plurimos haberet ex sua fecunda uxore liberos, et pugnaret cum inopia, his retroactis diebus unico partu ediderat tres, quibus visis perterritus rusticus ac commotus, uno in puteum projecto, reliquis vero duobus arreptis pedibus ac in parietem conquassatis infantibus vitam eorum misera impiaque et crudeli ac cyclopedia finivit morte. Dý meliora queso audita retuli. Dominationem vestram reverendissimam felicissime valere cupio. Vienne 27 Martý Anno domini 1538.

Servitor Gabriel Pannonius
Pesthinus m. p.

Kivül: Reverendo domino meo, domino Alberto preposito Quinqueecclesiensi ac prefecto camere et consiliario Regie Majestatis etc. domino undecunque observandissimo.

(Peregi kezével: Gabrielis Pannoný).

II.

A Pestinek itt említett s Ujlaky Ferencz győri püspökhöz írt levele ez:

Salutem et servitorum commendacionem etc.

Divina aspirante clemencia opusculum nomine Dominacionis vestre reverendissime inceptum absolvi, quam feliciter autem iudicio eiusdem relinquendum duxi, hoc equidem certo affirmare ausus fuerim, me et voluisse, et ut quàm absolutissime in publicum prodiret, nullus [nec diurnis nec nocturnis] pepercisse laboribus, qui apparebunt tunc [presertim] facile cum hý exigui mei lucubraciones priori, è quo extraxi conferentur operi, barbarie in latinis penitus repleto, dominatio vestra reverendissima boni consulat rogo, sic enim futurum est ut hec tenuis opella mea in summam mihi vertatur voluptatem et delicias, quod si factum cognouero, quamquam statim à pascha hinc mihi ad proprios lares migrandum sit velim nolim, tamen quibuscunque in regionibus mihi [morandum fuerit] mansio futura est, nunquam pigebit me nomen dominacionis vestre reverendissime quantum in me fuerit dignis celebrare laudibus, quam felicissime valere cupio, et eidem de exemplaribus misi numero quinque, quibus donavit me impressor pro laboribus et diligencia mea, impressit mille exemplaria [que ipse jam vendet pecunijs] ex quibus jam dietim pecunias cudit, vivere etc.¹

surum accipiat benigne et favorabiliter, faciatque eundem informari, habeatque curam ipsius cum favore et diligencia ob respectum amicitie et servitorum meorum ac totius familie nostre.

¹ A zárjel közt levők a fogalmazványban át vannak húzva.

III.

Salutem et servitorum commendacionem.

Ego, deo propicio, salvus atque incolumis, triduo ante diem festum penthecostes ad lares paternos apuli, ubi meos omnes statu et fortuna, in tanto rerum omnium discrimine utique bona reperi, qui me solito amore amplexi nil intermiserunt quod ad officium attineret fraternum, hoc solum eos male habet, quod diu relatam voluntatem meam ipsis aperui, me sacerdocium assumere scilicet nolle, et presertim genitricem meam, que putat se illam educacionis operam, quam à primis cunabulis in me nutriendo, docendo, litterisque instituendo impendisset factam frustra atque adeo inaniter impensam, nullam enim ipsa putat erudicionem, quam non sequeretur sacerdocium, ego autem tum quod illis ingratus sum in hac parte, tum quod nullum certum habeo statum, vitam vivo melancholicam, que mihi iampridem conversa fuisset in amaritudinem nisi sacrosancta Christi mei verba dulciora super mel et fauum me consolarentur, atque unica humanissima atque probissima soror mea domina Margaretha, cuius probitate et integritate nil mihi cercius, valeant (nil enim moror) ganeones illi Thomas Bor: et Sankone meretrix impudentissima, qui conabantur famam nominis sui nescio conventis quibuscunque factis vel fiendis denigrare, mentiti sunt credat mihi, credat dominacio vestra reverendissima improbissime; Lucas etenim ille Dupplahazy annum vel circiter infirmatus jacuit in domo Petri Babay ex opposito sancti Georgy atque ibidem mortuus est condito prout voluit testamento, cuius exequutor est Benedictus Kowachy, et ne tantillum quidem legavit sorori nisi Joanni Thorday anulum unum aureum, et aliud est, quod dicit se nunquam accepisse vel unicum saltem verbum a Paulo Zentywany aut ab alio nomine dominacionis vestre reverendissime in hac parte, et mirabatur mirum in modum cum ego veniam ne eidem irasceretur peterem ab ipsa conquestaque est plurimum de facilitate dominacionis vestre reverendissime, qui tam verbis hominum turpissimorum fidem adhibuisset, qui eam notam ab ineunte etate ferè habuisset haud multo serius atque digitos et unguis suos, ait etenim se non tam repente aurem adhibuisse verbis iniquorum si quid sinistri de fama dominacionis vestre reverendissime sibi audire contigisset, et hoc presertim ipsam molestat, quod dominatio vestra reverenda nuncio Paulo Zentywany usus fuisset, quem scivisset esse hominem meretricarium et garrulum, adeo ut nil supra, quo facto eadem non aliter egisset, quam ut sola dominatio vestra reverendissima ipsam nomenque suum honestum tanquam tesseram in os et linguam hominum maledicorum proiecisset, etenim si quid certi eadem de ejus constanti probitate habere voluisset, id a probis hominibus discere debuisset non a scorto et scortatore impurissimis, iurat siquidem per omnes detestationes et juramenta eam sibi nunquam in mentem venisse cogitacionem, et velle potius unico momento e vita decedere, quam nomen integerrimum, quod apud omnes bonos et honestos hactenus incontaminatum permansit labe infamie illius teterrime sordidare,

Preterea dominationi vestre reverende gracias plurimas agit de prompta et alacri animy sui voluntate in Adamo filio suo suscipiendo, quem nunc et iamiam ab isto presencium tabellione misisset ad eandem nisi hoc a marito suo facere ausa fuisset, qui fere sex ebdomadas abest a domo agitque cum rege in partibus Transilvanis, ejus adventus cottidie (sic) expectatur, qui ut primum advenerit nacti eo currum missuri sunt, interim dominatio vestra ipsum Adamum sciat suum esse adscribatque in numerum famulorum suorum, nova si que haberem dominationi vestre reverendissime scriberem ex animo sed profecto habeo nulla penitus; eandem felicissime valere cupio. Bude in festo penthecostes 1538.

Servitor Gabriel Pannonius
Pesthinus m. p,

Kivül: Reverendo domino meo, domino Alberto de Pereg preposito Quinqueecclesiensi ac profecto camere et consiliario Regie majestatis etc. domino observandissimo.

(Eredetiék az Orsz. Lvtárban. Az egyiken zöld viaszra borított papirosba nyomott pecsét, mely koronátlan pajzsban dombból ágaskodólag kiemelkedő bárány vagy chez hasonló állati alakot ábrázol, felette G P P = (Gabriel Pannonius Pesthinus).

Dr. Illéssy János.

HELL MIKSA LEVELEI.

IV.

Hell — Prayhoz.

Reverende in Xto Pater!

Praesens R. Patris Sajnovics Demonstratio haud dubie R. Vestrae inexpectata accidit; cui enim Ungarorum in mentem venire potuit, Idioma Ungarorum inter Lappones in ultimo septentrione vigere; erat quidem nonnullorum historicorum et Geographorum suspicio Ungaros cum Laponibus in idiomate quodammodo conspirare, quos §. ultimo P. Sajnovics recenset, sed huic suspicioni, vel potius tenui opinioni, nunc adeo clara successit demonstratio, ut quotquot demonstrationem hanc legerint, de rei veritate omnino convincantur.

Si igitur Ungari et Lappones in idiomate conveniunt, an non rectum inde consequitur ratiocinium, Ungaros et Lappones ejusdem esse nationis? Si ita, quodnam lumen novum accendatur Historiae Ungariae, R. Vestra, quae per sua praeclara Historiae Ungariae opera per orbem litterarium meritissime inclaruit, acutissimo suo ingenio, me tacente, assequitur. Verum videor mihi videre R. Vestram causa novi hujus inventi metu laborare, quo vereatur, ne speciosum Deguinesii systema a R. Vestra adoptatum, uno velut ictu convellatur. Ut igitur R. Vestram metu hoc liberem, paucis certiozem facio, nihil esse, quod suae Historiae vereatur, mutatis

paucis, recte se habebunt reliqua; jam enim omnia a me disquisita habentur, eaque adeo certa, ut qui haec mea legerint (legent autem in mea Expeditione Litteraria¹ ad polum arcticum typis exprimenda) Ungarorum in Ungariam emigrationem extra dubitationis aleam positam habebunt.

Per litteras Patris Palma ad P. Sajnovics Haffniam datis edoctus sum, Patrem quemdam Ordinis Piarum Scholarum nomine Cetto quaedam contra Historiam R. Vestrae scripsisse, eoque in scripto iter nostrum arcticum (affirmante Palmio) contemptim habuisse; optassem Palmium accuratorem in suis litteris, maximam apud me gratiam iniisset, si Patris Cetto propositiones de itinere nostro, scripto suo insertas nobiscum communicasset; suspicor namque propositiones Patris Cetto a Palmio non recte intellectas fuisse, easque pro sarcasmo forsitan, quas ipse bona mente scripsit, habuisse; si enim Patri Cetto ex authore aliquo sub... Lappones et Ungaros in idiomate convenire, sciens nos Ungaros inter Lappones versaturos, facile in eam venire potuit mentem, ut scriberet, nos e Lapponia reduces de origine Ungarorum Ungaros rectiora edocturos; id quidem recte, sed haec contra Prayum aut nihil, aut parum facient; videtur mihi Adversarius triumphum cecinisse ante finem pugnae; ea de causa monui Palmium ne quidquam scripto Patris Cetto responderetur ante, quam ipse cum R. Vestra coram hac de re copiosius disseruero.

Nihil itaque est, quod R. Vestra magnopere suae Historiae vereatur, imo gratulor, R. Vestram primum futurum, qui paucis correctis, veram Ungarorum originem cum erudito communicatura sit orbe; cum enim ego in Expeditione mea litteraria, summaria tantum veritatis hujus capita, atque argumenta strictim duntaxat pertractare cogar, R. Vestrae erit haec fuisse orbi litterario proponere, meum erit argumenta mea, auctorisque de hac re tractantes R. Vestrae ob oculos ponere, R. Vestrae vero suum in usum convertere.

Cupio itaque summpere, dum me salvum Viennam futura aestate rediturum spero, cum R. Vestra de hoc argumento pluribus coram conferre. Commendo me, meumque itineris socium, meaque omnia in ssmam ad aras memoriam.

Haffniae 14 April 1770.

R. Vestrae
humillimus in Xto
Maximilianus Hell S. J.

P. S. revereor, quam humillime R. P. Rectorem, R. P. Pock, Patrem Faludi, caeterosque R. R. P. P. omnes. Historia R. Vestrae nec in septentrione ignota est, habetur enim hic Haffniae, et alibi locorum Daniae.

Külső czím: . . . everendo Patri in Xto Patri Georgio Pray e S. J.

Posony.

¹ Hell ez alatt a czím alatt szándékozott kiadni nagy munkáját a melyen éveken át dolgozott. Később elkedvetlenítettén, szándékával felhagyott; halála után minden kézírata s ezek közt az Expeditio Litteraria nagy rakás anyaga s kidolgozott részei is a bécsi csillagvizsgáló intézet könyvtárába jutottak.

V.

Hell — Weisshez.

Reverende in Xrto Pater Collega !

Accepi nuper a R. Patre Amon, nunc, quod admodum doleo, usu manuum, pedumque destituto valetudinario Ingolstadiensi dissertationes binas R. Patri Collegae tradendas, has nunc praesentes sisto.

Addo exemplar adeo a se deprecicati novi inventi Patris nostri Mayer Heidelbergensis astronomi. Titulus dissertatiunculae magni aliquid et inauditi, hoc est *novi*, et quidem a Patre Mayer recens inventi promittit; ast, ubi inspicitur materia pertractata, prodit ridiculus mus. Methodus tota versatur in differentiis meridianorum per horologium Harrisonii definiendis; quid quaeso methodus haec novi habet? an non dudum totus sciebat orbis, Harrisonii horologium pro definiendis in mari longitudinibus elaboratum esse? an longitudo in mari, aut terra firma aliud est, quam differentia geographica meridianorum? an fortassis novum, quod eodem instrumento, quo in mari utimur, utamur in terra firma? si quis ergo sectore Hadleyano, quo nautae definiunt elevationes Poli, utatur in terra firma ad definiendam elevationem Poli, an methodum dicere audebit novam? boni Superi! et quod adhuc insolentius in hoc scripto habetur illud est, quod Pater Mayer dicat methodum hanc a se *inventam* seu excogitatum; quid quaeso novi invenit? num ipse inventor est horologii Harrisonii, num inventor est methodi, et usus hujus horologii, ad definiendas longitudes? num longitudo geographica in mappis terrestribus, aliud quid est a longitudine geographica in mappis nauticis? quid ad haec lecta dicent Angli, Galli, caeterique erruditi viri; mihi fateor lectio haec ruborem excussit, dum mihi nunquam in mentem venire potuisset Virum Societatis nostrae, et aliena et adeo notoria pro sua, et quidem nova inventione (invente per Christian Mayer) publico proponere ausum fuisse; Methodum Harrisonii esse aptam, et approbandam (posita horologii bonitate) vel ipsi tyrones geographi noverunt. Sed hanc esse a Patre Mayer inventam, totus ridebit orbis; nisi fortassis suam esse velit inventionem sex illa horologia pendula, et totidem observatores in diversis locis collocatos; qui quidem observatores et pendula, praefixo titulo à *peu de frais* repugnant; neminem enim latet, minoribus longe sumptibus negotium hoc absolvi posse, si ipse peregrinans cum horologio Harrisonii instructus sit quadrante, quo una elevationes Poli definet, per altitudines solis, aut fixarum tempus sui loci verum (ut in mari) reperiat, ex quo differentia horologii Harrisonii a tempore observato dat ipsam differentiam meridianorum. Sed piget ultra prosequi ea, quae ipse R. Pater Collega optime novit. Methodus mea definiendi elevationem Poli nova omnino est, neque tamen hanc in meo scripto novam appellare ausus sum, metu ne forsitan jam antea cuiquam in mentem venisset.

Sed finio, et me in ssmam ad aras memoriam perquam demisse comendo.

Viennae 28 Nov. 1770.

R. Patris Collegae
humillimus in Xto
Maximilianus Hell S. J.

P. S. Oro dissertationes has, et Patri Sajnovics communicandas.

VI.

Hell — Prayhoz.

Reverende in Xrto Pater!

Quam acceptae mihi fuerint R. Patris litterae explicare vix possum. Cum enim in dies adventum R. Patris praestolarer, nudius tertius ex R. P. Provinciae Praeside intelligo, R. Patrem Viennam hoc quidem anno non cogitare, attamen dissertationem novam ante ejus impressionem mecum communicandam fore; eandem nunc R. Patris sententiam intelligo, quam ut amice dicam, probare vix possum; sunt enim mihi plurima, quae causa boni publici, et maxime societatis nostrae cum R. Patre conferre cupio. Si praeposito Carlio Vienna displicet, placebit forsitan Rectore Zanchio, cui R. Pater gratus haud dubie erit hospes, id si non displicet, ipse Rectorem adibo mentem R. Vestrae prepositurus; aut si hoc non placeat, Collegium Theresianum antiquum, et meritissimum recipiet incolam.

Pergrata mihi sunt ea, quae mecum circa unitatem idiomatis asiatici populorum non solum per Asiam, sed et per Europam, et Americam sparsorum communicare dignatur, probantur haec mihi omnia exceptis Korieis, et Americanis, quorum quidem idiomata, nisi fortassis R. Vestra alia habeat argumenta, nihil commune cum asiatico Sinensium habere videntur; idioma Kamschatkensium, ubi Koriei, multum cum idiomate Groenlandorum, Groenlandorum vero cum Americanorum in Hudsonsbay convenire videtur; si autem exploratum haberetur Kamschatkensium cum sinico convenire, haud difficile demonstraretur et Americanorum cum Sinensi conspirare, habeo vocabularium Groenlandicum, habeo elenchos aliquot dialectorum Kamschatkensium in itineralio Siberiensi descriptorum, quorum vocabula cum Sinensium nihil commune habere videntur; interea suspendo iudicium meum, dum argumenta R. Vestrae intellexero.

Plurimum etiam mihi probatur propositum R. Patris de adjicienda mappa geographica, quam tamen mihi ante communicandam rogarem ea de causa, quod mihi optime perspectae sint eae Regiones Sueciae et Norvegiae, in quibus idioma asiaticum hodiedum viget. Propositum mihi quoque est opera aut Patris Sajnovics, aut Patris Palma typis edendi historiam Anonymi Regis Belae Notarii cum notis, et interpretatione mea adjectis mappis geographicis, atque ex his conscriptam novam ordine chronologico

historiam, historiae Anonymi conformem cum publico communicandi; comperi enim historiam hanc Anonymi et cum sententia mea, et cum caeteris probatae auctoritatis historicis synchronis ad amusim conspirare.

Multum laboravi, ut Hionguos Deguinesii cum Hunnis historicorum graecorum, et latinorum, hoc est cum Fennis, et Fenniae vicinis populis septentrionalibus connectere possem; sed ut fatear, vix modum invenio: unum restat effugium, seu potius ramus horum populorum, qui fortassis cum ramo aliquo populorum Deguinesii connecti posset; illud tamen mihi certum videtur, nec illos Hunnos, qui tempore Valentiniani Anno 374 comparuerunt, nec qui cum Atila fuere seculo Vto, et multo minus, qui seculo IX in Pannoniam venere cum Hionguis Deguinesii connexionem habere posse aliam, quam solam convenientiam idiomatis.

Legi opus praeclarissimum R. Vestrae contra Cettonem scriptum, reperi in hoc plurima argumenta sententiam meam firmantia, et quidem elegantissima; utinam cum R. Vestra oretenus mea conferre possem, esset fortassis, ut disceptatione mutua ea in lucem protraheremus, quae hucusque tenebris sepulta Oedippum exspectabant; maximo gaudio exultabam, dum intellexi R. Vestram ejusdem mecum esse sententiae de idiomate Sinensium tanquam Matre idiomatis asiatici, hoc est, Fennici, Lapponici, Ungarici etc.: ex hac enim idiomatis convenientia fortissimum reperi argumentum, Lappones, Samojedos, et universim omnes populos septentrionales Europae lingua fennica utentes olim ante ter, vel quater mille annos terras inhabitasse illas, quae Sinensium muro ad septentrionem proximae sunt, quas Sinenses *Lop*, et Tartari *Samo* appellant, Lappones enim seipsos compellant *Same* aut *Samalez*, aut *Samelein* etc. id est, e regione *Samo* prognatos.

Dabo operam, ut instructorem juvenem, cujusmodi R. Vestra pro herulis Spect. D. Végh desiderat hic loci reperiam. Pater Sajnovics vix mense Januario Viennam excurrere poterit, neque enim opus ejus mense Januario typis absolvendum arbitrator, gaudebo, si vel cum fine Februarii me inviserit.

Atque his dum felicem novi hujus anni decursum, longaevam, atque incolumem R. Vestrae valetudinem ad Patriae, Societatisque nostrae decus, et honorem, ex animo precor, me in omnia sancta, pretiosumque affectum per quam demisse comendo.

Viennae 4-ta Jan. 1771.

R. Patris Praefecti
humillimus in Xto
Maximilianus Hell.

P. S. Fasciculum librorum nomini R. Vestrae inscriptum demisse rogo, Patri Sajnovics prima occasione transmittendum Tyrnaviam.

BARCSAY ÁBRAHÁM LEVELEZÉSE FELESEGÉVEL.

(Első közlemény.)

Barcsay Ábrahámnak a költőnek, mult századi szépirodalmunk fölcindítói egyik jelesbjének mindeddig sem életrajza nincs kellően megírva, sem munkái összegyűjtve és kiadva.

Életrajza megírását a költő szülőhelyi vidékén Döbrentei Gábor kísérelte meg és adta ki először az általa szerkesztett *Erdélyi Múzeum* című folyóirat I. kötetében. Ez volt főforrása Toldy Ferencznek is azon életíráshoz, melyet a Magyar Költészet Kézikönyvében (Pest, 1855. I. kt. 390—394. és Budapest 1876. II. kötet 82—86. l.) kiadott és a melyhez fel van már használva Ballagi Aladárnak is a M. Királyi Testőrség Történetében (Pest, 1872.) közlött több érdekes adata is. A mi ezen kívül a Pesti Napló 1855. évi 37. sz. tárczájában s egyéb lapokban és naptárban Barcsay Ábrahám életírata vagy ismertetése gyanánt jelent meg, nagyobbára csak felmelegítése Döbrentei és Toldy Ferencz dolgozatának. Pedig már irodalmunk megújításának nagymestere Kazinczy Ferencz, (mint ezt levelei nyomán Abafi Lajos a Fővárosi Lapok 1877. évi folyamában érdekesen megírta) buzgó figyelemmel fáradozott abban, hogy Barcsaynak költői művei összegyűjtessenek és életrajzával együtt világot lássanak, »mert — ugymond — magáért a nyelvért is érdemek, hogy attól, a ki magyarul ír, tanultassanak.«¹ És ilyen érdeműek levelei is, melyek nem csak általános irodalomtörténeti szempontból jelentős érdekűek, de a leghitelesebb anyagot szolgáltatják Psychéjéhez is azon írónak, ki — Kazinczy szerint — szép, szálás természetével, a legszébb kék szemmel és szöghajjal egy Antinouszhoz hasonlíthatott, és kinek tanultsága s míveltsége saját korában is kimagaslott. Barcsay — mint két barátja: Bessenyei és br. Orczy — hön szerette hazáját és nemzetét, melyre kevély volt még nyelvében is, és buzgott irodalmunk emelésén a nélkül, hogy ezért hírt és dicsőséget várt volna

Ha, mint a francia mondja — »az irály maga az ember«, — úgy a levél még inkább jellemezheti íróját. És bizonyára ezek között is a legbizalmasabb levelek tükrözik le legjobban írójuk lelkiületét. Ezért

¹ Kazinczynak Cserci Farkashoz 1807. máj. 17-iki levelében.

helyeznek korunk irodalomtörténeti írói oly nagy súlyt a kiváló egyéneknek — íróknak, — művészeknek levelezésére. E nézeten alapszik nálunk is jeleseink leveleinek közzététele.

Barcsay Á. igen szorgalmas levelező volt. Sőt költői művei is legnagyobbára ugynevezett *Epistolák* = verses levelekből állanak. Ilyeneket írt Ányoshoz,¹ Bessenyeihez, br. Orczyhoz stb. Lélektani szempontból bizonyára legfontosabbak azok, melyeket szeretett feleségével, gr. Bethlen Zsuzsannával váltott. Sajnos, hogy a sok százból csak egy kis csomó, számszerint negyvenhárom az, a mi a nagynevű költő egyik oldal-ági derék utódának Barcsay Kálmán Hunyad vármegye akkori alispánjának hazafias lelkű ajándékából 1888-ban került hozzám és itt általam közre. A többi lappang, vagy elveszett. De e kevés is irodalmi kincset képez, és ezek is sok oldalról járulandnak azon festményhez, mely hivatva lesz egykor összes részleteiben Barcsay Ábrahámnak életképét irodalmi történelmünk pantheonjában előállítani.

Barcsay és felesége sűrűn leveleztek egymással, mert a férj hosszú katonai szolgálata évek során távol tartá a szerető házaspárt egymástól, és így lelki és anyagi szükség volt a levelezésre, mely megállapodás szerint hetenként két-két levelet követelt egyik-egyik féltől. És hogy egymás leveleire pontosan válaszolhassanak, mind a ketten leveleiket egy ideig megszámozták, a mi reájok nézve tájékoztató is lehetett. Azonban megtörtént az is, hogy néha a kelet elmaradt, vagy legalább az év stb., a mi itt a kiadásnál a sorrendre nézve okozhatott tévedést, és a mit szükségesnek tartottam megjegyezni.

E levelek az eredetiékből szószerint és kiejtés híven közöltetnek. Különben is, kivált Barcsay levelei akép írvák, hogy azoknak még a mai orthographiához való alkalmazásában is alig volt mit változtatni. Nyelvök tiszta magyar, sokkal tisztább, a mai — 20—25 év óta szörnyű hanyatlásnak indult irodalmi iránynál. Van ugyan néhol bennök erdélyies kiejtés, de ez nem szerkezeti bűn; és mondhatni: általában rövid, tömött, világos és szabatos szerkezetűek, daczára a gondolatok és érzelmek gyors és közvetlen leírásának.

De szóljanak a levelek magok:

¹ Bacsányi J. hagyatékában az Akademia kéziratrában Barcsaynak Ányos Pálhoz írt 14 darab levele, melynek kiadását buzgón ajánlom e folyóirat t. szerkesztőjének.

I

Nro. 16.

Édes szívem kedves Bátyám uram!²

Midőn szüntelen azt gondoltam, ma vagy holnap megláthatom, ihon akkor veszem levelit, melyből csak azt olvashatom, hogy talám karácsonyig mind várhatom. Ha *önnön tetszésem szerint* választhatnék, bizonyosan nem sokára Sojmoson lenne az én kedves Bátyám uram; de ha a két tetszés meg nem egyezhetik, inkább az enyim szenvedjen, csak hogy viseljen gondot életére, egészségére, mert ha gondviseletlenség mián valamelyikben kár történnék, nagy számadással tartoznék. — Ugyan azt hogy írhatja: *valjon nem pirongatsz-e meg*; úgy hát én is sok dolgokban gondolhatnám azt. Ó kincsem bátyám uram, ne gondolkozzék úgy, hanem cselekedjék tetszése szerint mindent, mert tudom, hogy az sem alacsonyság, sem erő felett nem lesz. Hát azon asszony vagy leánynak formásságát mért írja le nekem, vagyon-e oly szép, mint a Mácson volt frajam, (*így*) ha szükséges lesz, tartsa meg magánál, mikor haza jönne, akkor el hozza, nekem szükségem volna a jóra, rosszat eleget találok, aminthogy már fogadtam volt is, de nem nekem való volt, azért megválom tőle, most inkább esmérem a megholt németné jóságát. Nagy bajam van, belső cselédim mind ujak az anglusan kívül, a külsők pedig mind a régiek, meg is maradok velek; hanem Pilcz elhagyott, nem sokat busulak (*így*) érte. Csukát is örömet bocsátanám, de nem akar; a korhel szakácsot is elbocsátottam, a régi szászt visszahoztam, vagy is inkább magától jött; nem sokat tud, de még is sokkal jobb, mint a másik volt; itt kincsem Bátyám Uram bizvást modják a cselédek s külső emberek Domna nozta, mit tudjak nekik mondani, elfordulok tőlök, süketnek teszem magam; sohajtva most veszem észre, mért írta volt egy leveliben, *téless mással fedelelet leveleidre*; — akkor mindjárt meg is cselekedtem, de igen sokba kerül nekem, hanem inkább ritkítom ezentúl, de megint attól félek, hogy úgy osztán kedves Bátyám Uram is ritkítja, pedig most is elég ritka, 13 héttől fogva 16 levél, az ígérét szerint 26-nak kének (*így*) lenni, én is annyit írtam, pedig mennyi idő tölt el, míg nem tudtam, hová írnak, még is utól értem. Szégyen, Goroné nem jó velem, ha szaladás lesz, mert nem sokára az urához akar menni, és az egész nyarat véle tölteni; én is nem akarok szaladni, ha nincs is kardom s pistoljam (*így*) ugyan csak abba a vitéz katoná se bízik egy cseppet is, de mért írom én ezt, mikor jobban tudja nálamnál: kibem kell bízni, én is bízom és kérem Istenemet, hogy tartsa meg és hozza szerencsésen haza, mentől hamarább az én kedves Bátyám Uramot, a ki

hív barátja szolgálója

Sojmos 25-dik máj

G. Bethlen Susánna s. k.

Már esmít feketével pecsétlek, mert nem jó haza.

(Negyedíven 8-r. alakban. Borítéka volt, mely elveszett.)

² E levél keltének éve nincs kitéve, de alig tévedünk, ha tartalmánál fogva az 1789. évben keltek közé sorozzuk. A következő évek közé be sem illik.

II.

Weiskirchen v. Fejéregyházi (1789)
táborból 29-dik May.

Édes Kincsem galambom, kedves Feleségem!

Áldozó csőtörtök napján írt kedves reendeidet ide érkezésemmel vettem és tiszta szívemből csókoltam. Az öreg Generalis Orczi is azt írja, hogy egy nap s egy órában vette levelünket, jelenti azt is, hogy egy kis levelkét írt néked; a jó ur és barát 22-kén Bécs mellett levő feredőbe indult; kívánok neki gyógyulást és boldogulást, míg még itt közöttünk folytathatja gyarló pályafutását. Rövid az ember élete, de talám szerencséje még annál is rövidebb. Szükség mind a kettővel úgy bánni, hogy soha semmit önnön magunknak szemünkre ne vethessünk, úgy élvén, világ nyelvét megvethetjük.

Azt szeretnéd tudni édes Angyalom, hogy mit akarok? Egyebet nem, hanem ezen a nyáron folyó háborúnak végét annyira megvárni, hogy az alatt tesznek-e által erdélyi seregekbe, vagy nem? azután akár-miképen hozzád menvén, veled egyesült akarattal s szeretettel még ezen esztenlőben végképpen elválhatatlanná lések. — Csak az Isten addig is légyen gondviselő, azután arany napokat élünk. Hidd el, hogy szélid, állhatatos és hív társad lések egész holtomig. Tégedet, egyedül Tégedet ohajtlak szünetlenül. Ne aggódjál, mindennek jó végét adja az Isten.

A mi öreg Feldmarchalunk g. Hadik egyik lábával bajoskodik. Egyébaránt mindent jól folytat. — A szárazság igen is káros lésczen hazánknak. Itt hasonló idők járnak; a melegek már tűrhetetlenek. Jól mondod, hogy nem jó kovács nélkül sok lovat tartani. Ha Isten bé viszen, azt is szerzek; meg szolgálja ő mindenkor maga fizetését.

Ugyan miért voltál szomorú, mikor utolsó leveledet irtad? ne keseregj édes szívem, szomorúságod egészen engem is el hat. Isten veled, légy boldog. Meddig mulatunk itt: még senki sem tudhatja. Az ellenség negyven mértföldnyire vagyon.

Urunkat haldokló félbe lenni írják. Vagy gyógyulásától vagy halálától fügnek mindenek. Nem tudja az ember: miért imádkozzék. A mint irám utóbbszor, a Török császár valósággal megholt. A fijáról még bizonytalan, ha inkább Marsnak, vagy Venusnak szeret-e áldozni. Ha tőlem kérne tanácsot, tudom mit javasolnék néki. Isten veled kincsem Susim, szeressed kérlek örökös hív szolgádot s barátodat

Baresait s. k.

P. S. Innét ugyan gyakran írok, ha Isten éitet, csak a posta győzze vinni. Obesterem a jövő holnap közepéig nehezen érkezik meg; bajom elég van miatta, az olasz csak olasz, míg egy kis vér mozog érében; jó hogy előre esmértem. Pénzem is volt nála, most betegségről menteteti magát. Az ezer tiz forintokat, kérlek, tétesd be Szebenbe *Tűrinek*. Neki írtam az utolsó postával, nem azért, hogy az ember nem várakozhatnék,

hanem azért, hogy szavamnak szeretek megállani. Irtam *Türinek*, hogy ezen holnap utolsó napján tegye le a Bellica-Cassába. A mostani borongó időkben minden ember nyughatatlanabb a maga dolgával, mint békeességben. Aradon álló lovaimot most ide várom, majd ki mustrálok belőlek; tíz vagy tizenegy lónál többet nem tartok. Itt is minden szörnyű drága. Kracsun jó ember s jó gazda is. Te csudát téssz az oláhokkal. Csókolak sok ezerszer. Gondold meg, hogy most 24 óra alatt postán öledbe repülhetnek. E nagy kín; de talám minél hamarébb végít érzük. Én ugyan semmit el nem mulatok benne. Csak bízd reám a dolgot és szeress úgy, amint én szeretlek. s. k.

(Fél íven 4-r. alakban, szélein egér rágta, de jól olvasható. — Boritéka hiányzik.)

III.

Dobra 22. Juny 1789.

Édes kincsem kedves Feleségem!

Ugyan örvendek, hogy velem és nem veled történt az, ami az öreg postillyonnal történt a mai uton. Egyszer jól feldöntött, másodszor a kereket eltörte. Megbeszélem szüretkor, ha Isten éltet, hogy érkeztem ide. Arra kérek, hogy neki egyéb baja ne légyen, hanem mihelyt jönak ítéléd s lehet: — bocsásd el, mert nem ember, hanem csupa pálinka korsó. Véle egyfelé se indulj, ha szeretsz és nem akarsz szomorítani.

Innét most négy óra tájba indulok. Szerencsémre a postán két alkalmas kereket találtam. Isten tudja, meddig juthatok, mert a Bánátus felé nagyon esik, — jól teszik a fellegek, ha sírnak —, nekem ugyan derült kedvem addig nem lesz, míg nem ölelhetlek. Igaz hív társad, szolgálád, barátod

Barcsay s. k.

A Madame Madame Susanne de Barcsay, née Comtesse de Bethlen.
a M. Solymos.

(Fél ív 4.-rétben, pecsétjén korona alatt B.)

IV.

Nro 15.

Fejér Templom 28. July 1789.

Édes kincsem, kedves Feleségem!

Minek előtte egyebekről tudósítalak, hogy el ne felejtsem, sietek arról megelőzni, hogy a gabona eladásával nem tanácsos hirtelenkedni; első az, hogy mivel most kiki eladja: olcsó lesz; másodszor az is bizonyos, hogy a mi vármegyénk az idején tavajhoz (*így*) képest a legnagyobb bátorságba(n) lehet az ellenség becsapására nézve; sőt másutt sem hiszem, hogy béúthessenek; példa a Temesi passusnál történt dolog. Talám nem árt, ha azt is megírom néked, hogy az ollyatén lármás híreket sokszor magunk szoktuk elhinteni azért, hogy a Magazinumokat annál olcsóbban gyűjthessük jövendőre. E köztünk marad. — Másképen is jobb veremekbe tétetni, mint eladni igen olcsón, mert télire bizonyosan

ára lesz a gabonának. Én a vásárt Aradon megtétetem, csak Lovászt várom vissza. Ha egyéb hasznunk sem lenne benne, legalább a föld népin segíthetünk. Csak pincze lenne, borért is adhatnánk; — már ezt nem értem: voltaképen ha jutalmas lenne-e? én nem csufolódom, mert nincsen az a bölcs, a kinek tanácsra szüksége nem lenne, annál inkább nékem. A lovakot, ha ember volna ahhoz való, jobb most felküldeni és télire szem alatt tartani: akkor több tanításra s dajkálkodásra van szükségek. A két feketét s a szeget, ha eladhatod, csak add el; míg más rendbe nem szedjük a dolgot, így nem sok nyereség lehet benne, mert sok a történet, mely által hibások lehetnek, a zab is drága; az anglus kanczát is akkor fellehet küldeni, ha akarod, s Hidegvizről Szebenbe Eszterházinak által adni. Ezt a mettszetlen gyermek lovakkal egy istállóba(n) nem kell tartani. Isten veled édes angyalom (Z)Susim! légy jókedvű és állhatatos, mint eddig; — a jutalom könyvébe minden fel van jegyezve, és semmi sem lesz en elfelejtve. — Ugyan bánnám, ha tavaj nem mentem volna Zágorba, mert Ked talám pünkösdig Exczellenciás asszony lett volna. Bezzeg! fenn volna valaki. Éljen boldogul édes az enyim! — Bácsi sem léssz soha másé, fogadom a legszentebb fogadással, amint öledben esküdtem, most is esküszöm az Istenre, örökös igaz hív szolgád társad és barátod
Barcsay s. k.

Geccséről, Gorónéről semmit sem írsz, hogy vagynak? Szebenbe irtál-e? Kendefivel mit végeztél? Szekeret élelemmel ide küldeni nehéz, mert még is messze van. Huzzuk a mint lehet. — Innét mi nehezen mozdulunk, akárki mit mondjon. Csókollak sok 1000-szer.

(Fél íven 4.-r. boritékban volt, mely hiányzik.)

V.

Sojmos 24. Aug. (1789)

Édes kincsem kedves Bátyám Uram!

Nro 26. levelit tegnap vettem. Az én 13. 15. leveleim lehet hogy ügyetlenségemből hibáznak, már nem is teszek numerust, nehogy úgy járjak megint. Dolgom elég van, csak nem vagyok embere, szinte bele únok mindenbe. Zágorba nem menék azért, hogy azt írta kedves Bácsim: ne menjek, s okát nem mondja: miért? — dolgom is lett volna ott, az idő is könnyebben tölt volna; már nem is menyek septembernek a végeig. Ez előtt való levelemben írtam vala, hogy ne terhelje magát a pálinka és hordók iránt; elég gondja van ezeken kívül is; bánom eddig is, mért írtam, nem sátorban való az ijenekkel való bajoskodás; de ha már megalkudta volna Szalay a buzát, egy hajó terhét hamarabb elhoznának. Szeretném vetni; az árát megküldeném akkor. A szürke macskát nincs miért bánni, csak úgy mondtam a Mihájnak elhozását, hogy tudtam: ott szükségtelen. Lízi kisasszony frisen van, meggyógyultak szemei; érette sok számvetésem van Édes az Úrral, de magam megbántása nélkül is nem szólhatok érette; azért csak akorra hagyom, mikor Isten haza hozza,

hozza ő Felseje mentől hamarébb szerencsésen, azt kívánja hív barátja,
szolgálója

G. Bethlen Susánna s. k.

A Monsieur Monsieur de Barcsay Major du Regiment du grand
Duc de Toscane Dragons,
Tömesvár

W. Kirchen.

Pecset a bethleni gr. Bethlen kigyós címerrel, félív 4-rétben, a címzet
is azon.

VI.

Nro 31.

Ágoston napján 1789. (tehát august. 28.)

Édes kincsem, Angyalom, kedves Feleségem!

Ezen folyó holnapnak 22-dik napján írt leveledet szokott szíves-
séggel és szeretettel vettem. Egyedül tudositásodban találok enyhülést
hosszas unalmamban, s ha volna is egyéb gyönyörűség a földön, nálad
nélkül s rajtad kívül keresni nem tudnám.

A nyakravalókat szeretném, ha rendre viselnéd, úgy én is örömes-
tebb hordoznám azután nyakamon. Sopron vármegyében lévő portékáim
között még egynehány pár van, a kit soha se viseltem.

A pálinka és hordok iránt már a lépést megtettem, amint utolsó
levelemből láthatad; Szalaynak íj és a mint jobbnak ítéled, úgy teted
a vásárt 30, 40, vagy 50 vedres edényekre. — Nehezen hiszem, hogy
Erdélybe(n) olyan ócsón megvehessük, mint Aradon. Még nem késő
a dolog. Pálinkát, ha kell, 200 vedret is kapunk Lovásztól, mert ő 1000
akóra tett alkut Lippa táján. Jó volna mindazonáltal, ha mi is főzethet-
nénk, de ahoz hordók kellene, más esztendőre hagyjuk hát, ha úgy
tetszik. Az idő-töltésről vagy mulatságról ne aggódjál, én csak ott únom
meg magamot, a hol te nem vagy.

Ha szép karulyt, vagy kis ölyvet kaphatnál, azért volna jó, hogy
néked is lehetne vele multságod. Váradí Pál leghamarébb szerezhethet; íj
neki számmal, a Batizi madarász Iráskuly pedig megtaníthatná.

Agarat nem tartok, míg Barcsát nem bírom. Kopóm pedig van
nekem annyi, a mennyire szükség lesz, csak Isten segítsen (*így*)
haza menni.

Meddig mulatunk még ezen az unalom földjén? nem tudhatom;
igaz az, hogy a törököknek most igen rossz van dolgok, és ha valami
különös történet által nem boldogúlnak, rövid időn békességre fogják
szorítani őket. — A deres kanczának itt jó ára volna, de ha útra indul,
félek, hogy megint meg dagad a lába, azért legjobban lehetne ott hely-
ben eladni.

Egyébre talám szükségem már nem leszen, míg haza mehetek;
pénzt ha lehet, bé vigyünk Erdélybe, és ne hozzunk ki, mert ott úgy
is nehezen lehet keresni.

Utolsó levelemben(n) tett jelentésemnek is csak az az értelme, hogy
a gabona, pálinka és hordók kifizetésére nézve kell pénzről gondolkozni.

Ha az ezertíz forint el nem tévelyedett, amint nem reménlem, jóllehet még tudósításom nem jött, azt is haszonhozásra fogom fordítani. Azt a szót pedig *haragszom* az árpa szalmáért, reménlem nem magadra vetted, mikor leveletem olvastad, mert azzal nagyon megszorítanád hív társadot, Isten veled édes galambom egyetlen örömem és gyönyörűségem, csókollak sok ezerszer, igaz hív szeretőd, szolgál és férjed

Barcsay s. k.

P. S. Kracsun bús oldalsontjának itt küld egy kis irást, — hogy ő a leánynyal egy sátorba(n) hál, arról én nem tehetek; szűk a hely, inkább ő, mint sem én. Éljen boldogul, ki egyedül éretted lélekzik e világban.

(Negyed íven, 8.-rét alakban. Borítéka hiányzik.)

VII.

Nro 33.

Egyed napján¹ 1789.

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Szám nélkül irt második leveledet ezerszer csókoltam, egyedül a szomorított benne, hogy azt írod, hogy a dolgot már szinte belé unod; hát én az itt való léteit hogy ne unnám? Már látom, hogy ezt a holnapot még csak oda kell áldoznom a harcok istenének. Holnap indulunk Zemlén felé, és ha a rendelések megmaradnak 12-ik táján a Száván által megyünk nem Nandor Fejér-vár vívására, hanem inkább arra a végre, hogy a nagyvezér táborát a Duna mellől el^{esaljuk} ^{huzzuk} és ha lehet, rajta üssünk. Ez előtt három napokkal Mehádia táján rúttól megverték őket a mieink, és Orsovánál egy részit a Dunába ugratták, egy részit most vadászzák az erdőkön. Bizony a csalmásoknak nem jól vagyon dolgok. Már Erdélyt épen nem félttem. Szalaynak ma irok, gabonáért bátran elküldhetsz, mert a míg a hajó megérkezik, a gabona készen lesz. Ezentúl magad könnyebben folytathatod a Correspondenciát véle, mert közelebb lesz. Ha pénzt küldesz neki, quietantiát adass a Summaról, hogy azután az utolsó computust Lovászszal a szerint végezhessem. A zab dolgát fontold meg jól, mert félek, hogy nálunk drágább lesz, azt is kellene vétetni Aradon. Pálinka iránt, a mint írtam, Lovász akár 200 vedret is fog engedni számunkra. Semmitül nem félek úgy, mint a széna szűkitül, még a Császár számára is majd vésznek erővel, hanem széppel, igaz hogyha a sisakomat le nem teszem, addig tőlem ugyan egy szálót (*így*) sem kapnak, két bőrt egyről nem lehet húzni. A Borbátvizi jószágoknak talám lehetne még most egy kis hasznát venni, mert a felől semmi bajak (*így*) sem leszen az ellenséggel. Isten veled édes szívem galambom jó Feleségem, legyen jó kedved, írj minél gyakrabban lehet, ne únd meg magadat, jusson eszedben, hogy csak éretted kívánok élni,

¹ Szeptember első napja.

² A »huzzuk« szó kitérülve, fölébe írva »csaljuk«.

benne van minden boldogságom és hogy hozzád való szeretetemennek s hívségemnek határa nem létszen igaz barátod és szolgád

Barcsay s. k.

P. S. Leveleidet ezentúl így utasítsd p. Temesvár a Zemlin à la grande armée d'Ongrie.

Csókolom kezeidet sok czerszer. Most kilencz napig leszek a nélkül, hogy leveleidet vehessem. Mely iszonyú sors ez; én mindenütt írok, a hol posta leszen. Él boldogul és ne felejtse el hív társadot, ki tiszta szívéből tisztel és szeret. Gróf Kendefiné, ha a Hóra-világba nem segített volna is, meg érdemli, hogy előmenetelibe munkás légy mindenbe a mi kitelik, mert testvéred, és ha nem volna is, a felebaráti szeretet azt parancsolja.

(Negyedívnyi papiros, 8-rétben, külön borítéka hiányzik.)

VIII.

Nro 8.

13-dik April 1790. (Bécsben)

Édes kincsem Angyalom kedves Feleségem!

Abban a reménységben élvén, hogy leveleim már többé el nem hibázhatnak. ime ezen rendemet is küldöm, kívánom találhassanak friss egészségben. Én feltett szándékom szerint rövid napok alatt el indulok, az Obesterem még sem érkezett meg, félek, hogy beteg ne légyen; de már akár az, akár nem az, én a feredőmtől többé el nem állok.

Itt ma kezdé egy kevéssé esni, a szárazság eddig szörnyű volt; ha alsó Magyarországon is hasonló idő volt, nagy szükségétől lehet félni. Bár csak Solymoson is esnék, de csak a felhőkből, a szemek legyenek tiszták és ragyogók, a szív hív, mint az enyim. Én ma megint a druszádnál ebédelttem, úgy tetszik, hogy véle, mivel névvel szimborál veled, ámbár igen beteges legyen, még is legkedvesebb szempillantásokat tölthetek. Ugyan van itt most keresése az orientalis vagyis napkeleti gyöngyöknek, a magyar dámák sok pénzt vesztegetnek reá, én azt gondoltam édes Susim, hogy nekünk jobb gabonát vásárolni, kivált ha drágaság talál lenni. Valjon az asztag megmaradhat-e lábán? félek, hogy nem, kevés eső volt. Isten veled édes szívem egyetlen egy örömöm és gyönyörűségem, alig várom, hogy öledbe pihenhessek. Zavaros és igen veszélyes rút világ ez — unom a bolondok lármáját.

Élj boldogul és szeressed holtig igaz hív társodat szolgádöt és barátodat, ki egész lélekből ölel és csókol sok czerszer

Barcsay s. k.

Kívül: De Vienne. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Bude Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4-rét alakban, a czímmel együtt, vörös sp. pecsét A. B. monogrammal és fölötté koronával.)

IX.

Nro 3.

Pest 19-dik 8-bris 790.

Édes kincsem angyalom kedves Feleségem!

Tudositásodat nem vévén, nem kevésé szomorkodom, mivel attól tartok, hogy talán valami bajod érkezett. Én egyébaránt jól volnék, hanem unalmom kimondhatatlan. Már is ezerszer megbántam, hogy még Erdélyben nem váraoztam legalább vagy két hetet; de a ki a közönséges jóért cselekszik valamit, szükség olykor elfelejtse magát. Én ezt nem tehetem, ennek okát magadba találod, mert Tiéd s nem magamé vagyok; azért szüntelen való tusakodásban maradok, míg megint nem ölelhetlek. Itt lévő jó Uraim és barátim különös szívességgel viseltetnek hozzám naponként, de azért még is inkább szeretném *(igy)* Solymoson kemencze nélkül melegedni.

A mi regimentünknek is, míg más rendelés lenne, egy rövid ideig sorsa ki jött. A szénának szük volta miatt három vármegyékbe szállítják, ugymint Tolnába, Baranya és Simegh vármegyékbe, a hol ez előtt két esztendővel teletek. Ezen holnapnak 12-dik napján elis indultak Horvátországból, mely szerint az én lovaim éppen jó helyett állottak meg Gyulán. Ma küldöm Langernek a Marcheroutat, azt tartom, legfeljebb hét statiójok leszen Tolnáig. Gróf Eszterházi holnap indul innét Erdélybe Solymos felé. Ha az én utazásomnak módját követi, ezen levellenél hamarébb érkezik bé, azért ide iránta most többet nem írok. Tegnap az öreg és jó gróf Gyulai Sámuelnél ittunk egészségedért, különösen tisztel. Magam innét Sopronba bagagiám és Obesterem látogatására megyek Isten segedelmével; meg indulásom napját még innét megírom. Sopronból, ugy lehet, hogy Bécsbe elrándulok, de e még nem bizonyos. Onnét vissza a regiment felé, ha addig Sopron vármegyébe menni nem parancsolják, mivel a békességes dislocatio szerint oda fogunk szállítatni. Ebből — úgy látszik, hogy a békesség még nem bizonyos. Ugy gondolom, hogy a kolosvári Diéta nem sokára öszvehívattatik, nem kétlem, subsidiumot kérnek mindjárt. A mi részünkről jó volna Tűrinek a Diétára plenipotentiát adni, beszélj ez iránt Goróval. Kedves atyámfiat, b. Jósikaékot köszöntöm szívesen. Isten veled édes szívem Susim, csókollak sok ezerszer és holtamig maradok igaz, hív társad, szolgád és barátod

Barcsay s. k.

Kívül: Pest. A Madame Madame Susanne de Barcsay née Comtesse de Bethlen. p. Temesvár a Déva en Transylvanie.

(Fél íven 4.-rét alakban. Vörös sp. viaszokban betűs peccét, mint az előbbi.)

A POZSONYI EV. LYCEUM KÉZÍRATTÁRÁBÓL.

A fentnevezett kézirat és levéltár a magyar irodalomtörténetre nézve is sok fontos iratot foglal magában, miről — mint hiszem — a remélhetőleg nem sokára foganatosítandó rendezésnél felveendő katalogus fényes bizonytságot fog tenni. Addig is, míg rendszeres értesítést nyújthatnék, legyen szabad mutatványul egy pár levelet közölnöm, mely a Döbrentey-féle hagyatékból való. Megjegyzem, hogy e közlemény nem igényli még azt az érdemet sem, hogy a legbecsesebb darabokat hozza, mivel a teljes áttekintés még a közlőnek sem volt módjában. Azokból nyujtok választékot, melyek legkönnyebben jutottak kezem ügyére.

Bárá Wesselényi Miklóstól 18 darabot bír gyűjteményünk, ezekből kiválasztottam azokat, melyek, ha nem is igen gazdag, mégis irodalomtörténeti részleteket tartalmaznak s a melyek írójuknak fenkölt gondolkodásmódját s érületét, valamint Döbrenteyhez való meleg barátságát mutatják. (I—VIII.)

Gróf Széchenyi Istvántól 3 levél van meg; kettőt közlök; az első azt hiszem, több tekintetből is igen érdekes. A harmadik (ezúttal nem közlött levél) német nyelven van írva. (IX—X.)

Kazinczy Gábor e levele az egyedüli, mely tőle van meg; részint tartalmánál, részint hideg hangjánál fogva látszott közlendőnek. (XI.)

Az utolsóul közlött apróság, *Berzsenyinek báró Wesselényihez* írott sorai, (XII) ha történetileg nem is nagyon fontos, mégis mind tartalmánál, mind hangjánál fogva méltónak látszott, hogy az enyészettől megőrizzük.

I.

Szeretett Barátom!

Ujj tüzet öntött belém utolsó leveledben tett lelkesítésed, Góthe Geschwisterjei készül, nemsokára készen leszs; azon Epistola melyet ígértem, gyengeségem hamujában el vala temetve, de 'a te lángod ujj szikrára emelte 's ha tehetségem akaratomnál nem lesz gyengébb, érted fog lángolni, de minden esetre 'a jövő alkalmatossággal küldöm, ha roszs leszs, takard 'a jobbak reménylése leple alá. — Barátom egy Herculesi mivhez fogtam vala egy fősvényt adakozóvá tenni! Nem gondoltam meg vállaim gyengeségét, ostromolni keztem, 'a gyengébb részekre vettem ok fegyvereim ereit, de mint töredékeny üveg törtek szélyel 's pattantak vissza meg edzett értz mejjéről; 's így egy hosszú levéllel meg kerestem G Bethlen Samuelnént und es war nicht der Federn werth die ich drum zerkeute.

Isten! agy lelket hazánkfiainak! téged pedig ölel

Síbo 20-ikán Február 1813.

barátod

Wesselényi.

A Groffné kezeit 's kedves tanítványodot csókolom.

II.

Döbrentei Gábornak hév barátságot Wesselényi Miklós.

Kolosvárt nékem *társaságod* Paraditsommá teremtette 's ujra vissza térésemet ohajtatya, két legfelyebb három hét mulva ujra ölelhetlek.

Az Athénei Timont egy Lugosi nevű jó barátom fogja fordítani a ki egy valóságos jó érzésű 's igyekezetű ember; most Anyámnak Fiscalissa 's itt lakik. A Don Carlos hogy oly jól adodott elé örvendem, kérek tudósíts a fordítás minéműségiről. Köszönöm barátságodat a Collin darabjai meg vételében. Azon Projectumod hogy 'a Magyar Theatrum homlokfalára *Atyám* mejj képe tétessék ditsőséges felséges, az ő szent fáradozásainak szent jutalma lenne, 's minden kereszték s pántlikáknál melyeket egy puha Tyrannus áruló hizelkedőinek gyalázatos melyeikre akasztott ditsőültebb mert ezt *egy nemzet adja*. — Atyám szent hamvai! ne roskadgyatok oly hidegen öszve szűk házatokban, éltek még hazánkfiai hév kebelekbén, Atyám lelke ki ditsőült hazádban rebketz tekints te reám azon villám tekintetteddel mely előtt 'a vétek vissza tántorodott 's a' gyáva elpirult. Ne engedd hogy soha is fíjad azon mejj kép előtt lesütött fővel menynyen el. Ély szerentsésen. Lajosodot ölelem.

Sibo 1813. martz 18-kán.

III.

Döbrentei Gábornak örök barátságot W. M.

Már a' Nap ifiu sugari fejtegetik az el holt föld hideg kebléből a' sokat ígérő tsirákat 's örömmel tölti el a' Szántóvetőt egy egy patsirta' Tavaszt jelentő bájos éneke 's én ezen örömöket nem érezhetem társaságod által betsesítve. Kolosvárt ezen boldogságokat nem használhatom 's még is jelenléted 's társaságod mely boldog nappá teszi nekem 22-két Aprilisnek midőn egymást ujra látni fogjuk. Kolosvárt ezen a' napokon az az 23 és 24-ik a' Gubernator Neve Napjáért Pompa Innep leszsz, a' Theatrum is ugy gondolom készül ezen Napra. A Gubernatornál bizonyosan Vocal 's Instrumental Concert leszsz, én most itten 'a természet szép énekesseit tsudálom majd meg látom hogy bájolóbbak lesznek-é a' Mesterségesek. Sibó 1813 Martznak 31-kén.

IV.

Sibon Mart. 12-kén 1824.

Szeretett Barátom! égy hetet Kolosvárt mulatván haza jövetelemmel vettem tegnap leveledet.

A Cato képét tsak a jövő Postán küldöm vissza mivel hosszasabb nézést kíván hogy arról megjegyzéseimet tehessem, — igen nagy örömtöt okozott nékem, valójába jó kép. — Fischernek is tsak a jövő Postán fogok írni, — addig is kérek mond néki szíves köszönetemet.

Azon Leveledet melybe a' Szekér és Lántzok iránt irál igen is vettem, de most igen sietve irván, azon Leveled nints kezennél 's így arra nem felelhetek 's nem is tudhatom, hogy már nem feleltem-é.

Szégyenelve s fájlalva kell írnom, hogy Shakspearedre nézt semmit sem tehettem. — Kolosvárt járék, a' Játék asztal mellett 's a' Német Theatrum számára van pénz, de ha különben akár mely szent Tzélra is a' fizetés hurját pendited meg a' leg lamentalobb visszás hangok zendülnek meg minden felől. — A köz-érzés elhült 's léhábbak az emberek mint valaha. — A' mi rejtett szikrája lappangott még valahol a' jó érzésnek, azt kinóson addig fúvók égy néhányon a' míg égy acciás compánia állott égybe, mely a' Theatrumot által 's a' n. directio 's körmök aloll ki veszi, — erre valami 3 ezer frt gyült egybe, 's oct. már nem leszsz N. Theatr. — Ezt elég volt tenni égyyszerre, 's ebbe a' mi Uraink el alélt lelki erejek ugy meg erőltette magát, hogy most több ily színű dolognak nem tsak tevésére, de sőt megfogására is elég-telenek.

Isten veled, jövő Postán többet.

Wesselényi.

Oldalt: Édes Anyám szivesen köszönt, 's kéret hogy szerezd és küld meg néki a' *Kiss János* kitsiny Imádságos könyvét.

V.

Sibon Dec. 7-én 1828.

Kedves Barátom. A' régi Ménesem el-adásáról a' Publicum annyit okoskodott és oktalankodott, hogy eluntam már a' sok ízetlen 's sületlen itéleteket halgatni — azért jónak véltem azokra írásba felelni. Ezt ezenel küldöm Néked. Sietve íródt, 's már most veszem észre, hogy némely benne el is van szelezve, de újra dolgozni már késő, azért tsak maradjon így. — Az Orthographiáját kérlek igazítsd. — Közöld Széchényivel, — igazítsatok benne holmit, ha szükségesnek látjátok, de értékesebb részeit ne bántsátok. — A' Tzímjével meggyült volt a' bajam, szint' ugy a' Mottojával is, ezekről nem gondolkoztam volt előrré, 's a' mit most tettem oda, nem igen szeretem, ezekre reá szabaditlak. A' *Meg-szünés* helyett minden esetre úgy hiszem jobb lenne az *el-enyészés*. — Továbbá tesztek néhány megjegyzéseket: (ezeket megigazitanám magam, de igen siettém a' tisztába való iratással 's most látván a' hijjánosságokat, már sem időm, sem embérem nints a' kivel újra irassam, correctiokat belé a' purumba pedig nem igen mérek tenni, mert nem tudom, hogy sajtó alá szánt írásokba azokat hogy szokás tenni. Te ezt tudván könnyebben teheted). — A' 2-dik 's 3-dik lapon az el-osztásba igen sok *fogom* van: a' *Másodszor* után jobb lenne »*Hazánkra alkalmaztatom állításaimat*«. Ugyan ott a' három utolsó sor az »*Ebből fogom*«-tól kezdve talán helyesebb volna. »*Ebből nyomozom azt ki...*« 3-dik lap. *Harmadszor* azt *vizsgálom meg hogy* et cet. — Az egészre nézve még azt jegyzem meg, hogy vagynak benne némely idegen szók, mint activ-positiv-Fabrica-Machina 's a' t ezeket részént azért hagytam hogy némelyeket nem tudtam magyarul jól ki-tenni, másoknak pedig ujj Magyar-Nevek nem eléggé esmeretes 's tzéloom pedig az volt hogy *éppen* ezeket *minden* el-értse. 4-dik Lap. 15-dik sor. szomszédságainak helyett szomszédjainak. — 7-dik Lap 5-dik sor rémitő *képét* helyett talám inkább *formáját*. 33-dik

Lap 17—18 sor hasonló helyett talám inkább hasonlító. — 40-dik Lap 16-dik sor. Inkább csak azért, hogy a' Censura belé ne köthessen, 's hogy ne látszódjon a' következő állítás az Aristocratiáról *egy átaljába* mondva lenni; ha úgy nem maradhat a' mint most van, lehet így változtatni »*Csak egy oly Aristocratiának. mely önmön határán már tull lépett 's másoktól minden Just el zár éttető-levegője*« et cet. 41. Lap. 15-dik sor Hogy érthetőbb légyen, hogy itt az Uri- és Nem-uri Rend, vagy is az Aristocraták 's a Tiers-etát 's a' többi Nemtelenek tevődnek egymás ellenébe talám világosabb lenne így »*lelki műveltség a' Társaság régen v. addig el-nyomott több Rendjeit felsőbb pottzera* et cet.« — Ugyanazon Lap 21-dik sor. Talám jobb és tisztább lenne a' Történetfojta, ha a' »*Veres kezekkel*« elébe »*később*« tevődnek, valamint a 22-dik sorba a' *Minekutánna* elébe *Utobb*, jönni. — 49-dik Lap utolsó sor »*midőn a szükség arra kényszerít*« helyett talám »*midőn meg kell lenni*«. — 70 Lap 5-dik sor jobb lesz mert jó részt égybe tapotodik 's ízékké tevődik annyi, a' mennyit etc. 78-dik Lap 3-dik sor »*Az Ő 's több lelkes*« et cet. talám jobb lesz kikezdve, valamint a 9-dik sorba a' »*Nem kevesebbé méltó*« etc. is. — A 80. Lapon az 5-dik sortól a 8-dikig igen sok lehet van, talám jobb lesz a 4-dik sortól »*A mely Lovat pedig, a' dühébe habzó vadkannal jó sikerrel szembe lehet állani, 's annak mérész neki-rohanásait jól kikerülni; vagy a mely azt sebess fordulásiba nyomba követi, azon Ló bizonyosan egy Török Spahival való égybe-csapásra is alkalmas.*« — Reméllem a' Censura nem fog sehohol is belé kötni, de nem is engedhetem meg herélését. Szerettem volna itt Erdélybe censura alá botsátani, mert itt bizonyosan nem bántották volna; de az ide való Imprimaturra ott nem nyomtatják ki, — itt pedig minden elotsmányitva 's izlés nélkül jön ki a sajtó aloll. Éppen azon Betűkkel kívánnám hogy nyomtatódjon, a' melyekkel a' Szech: Lovakról irt könyve vagyon. — Kevesebbül álló lévén ez annál talám jó lesz, ha nem oly nagy formába jelenik meg, 's az nem olyan 8-rba. Igen csinosan ohajtom, hogy nyomtatódjon, 's főként jó papirostra. A Boritékját csak mint a Széchényiét. — Hanem mind ezekre nézve szólj Széchényivel, légyen egészen úgy, a' mint ő fogja rendelni, — kérlek mond ezt néki meg, mert én néki erről igen röviden irtam. — Hanem most jó a Földolog, — mivel nyomtatjuk ki? Valjon által veszi-e Károlyi hogy a maga költségén ki nyomtattassa, mint a Széchényiét? — talám Magy. Országon is, de itt Erdélybe bizonyosan sok el fog kelni, — én nem kívánnék egyebet, hanem hogy egy néhány exemplárt adjon, melyet némely Barátimnak adhassak. — De hogy a' magam költségén nyomtatassam ki, arra se pénzem, se kedvem nem igen van. — Nagyön kívánnám hogy *mentől előbb* meg jelenjen, mert alkalmatossági irás lévén, ha az, a mi irására alkalmatosságot adott felejtődni fog, ez is elveszti becsének egy részét. Tedd meg kérlek, azt a barátságot, s válald a correctio Munkáját magadra; 's légy nem csak a szépen 's jó móddal való, hanem mentől hamarabb történhető meg jelenésébe egész igyekezettel. — Én Ujj-eszten-dőre ha csak lehet, de legfeljebb Jan 3—4-kén fenn lézsek. Kérlek szerezz szállást, ha lehet jobbat, mint a Tekusché, — *de csak hogy szállás nélkül*

ne maradjak. Fel-érkezésemkor a Casinoba fogom szállásom hol-létét meg tudakozni.

Édes Anyám igen szívesen köszönt. — Isten veled, barátod

Wesselényi.

VI.

Freywaldau, Febr. 4-én 1843.

Édes Gáborom! Nagyon megörvendeztetél becses küldeményeddel. Érdemtelen vállalat volt halhatatlan Berzsényink munkáit illy szép s czél-szerű alakban közre bocsátani. Nekem e könyv annyival kedvesebb, mert barátságodnak jele 's a régi jó időknek kedves emléke.

Rongált egészségem 's hanyatló szemem még mind ide lánczolva tart. Priesznitz még mind biztos reményt nyujt; én a remény édességét ugy sem szoktam csemegélni; jelenben pedig napontai tapasztalásom is jórészt eltilt attól. Áldjon az ég!

Maradok barátod

Wesselényi.

VII.

Sibó, 1845. Dec. 15-kén.

Kedves Barátom! Legrégibb Barátim egyike vagy te. Láttad a' gyereket tette vágyó kebellem, szép reményektől dagadozó szívvvel lépni ki a' családi 's baráti édes körből a világ piacára; láttad az ifjut szenvedélyek, érzelmek 's törekvések vihari közt; láttad a férfit rögs pályáján küzdés közt verejtékezve non indecoro pulvere sordidum, és láttad ugyan azt üldöztetések 's szenvedések közepette, mellyeknek martaléka lón. Tudd meg, hogy ezen régi barátodnak örömei 's élvezései letarolt 's öszve tiprott terén boru lepte 's hanyatló napjaiban fejlett ki egy szép virág, mellyet ha az ég csapástól megóv, képes lesz még a sokat szenvedettnek vigaszt s örömet nyujtani. — Szenvedéseimben hű ápolóm, kít Pesten mellettem látál, a jó kis Ninám törvényes nőm leve 's tegnap estvé egy egészséges és ép fiuval ajándékoza meg. Ajánlom mind kettőjökét szívességedbe. — Tartsd meg emlékedben barátodat

Wesselényit.

VIII.

Sibón Decz. 25. 1847.

Kedves Barátom! Nádor dalodat 's néynapi jó kívánságodat vettem. Amazt honfi, ezt baráti érzet szülte. Mindkettő szívből jött s szívhez szól. Igaz barátom! szép érzetek voltak és sok dicső szándok mellyek kebleinket melegítették hajdon midőn Erdélybe voltál 's égyütt voltunk; te élted kifejlett tavasszán én a' fejlődés korában. Hon emberiség, 's erkölcs, iránt színt oly hiv és hév az érzet keblemben mint akkor; 's reméllem és hiszem, a' tiédben is; de hol vannak a' szép álmok mellyek körül ömölték! tarka pákaként tűnt el oly sok; keserű valóvá csontosult annyi, mi édenne varásolta képzetünkben az éltet. Kevés maradt meg a' tündér seregből. Maradt azonban bennünk 's körülünk is mi élvezést

a siring nyujthat. Érzem keblemben minden csalódások 's keserű tapasztalatok daczára; sőt azoknak lángja által megtisztulva a' rendíthetetlen hitet érenyben 's érzem a' saját hecs öntudatának jutalmát.

Elmult nyáron is mindig reméltem, hogy Erdélyt meglátogatva ide is elfordulsz. Bár történnék ez a' jövő tavaszon v. nyáron, nagyon szeretném derék kis fiaimat neked megmutatni; 's látnád azon ör Angvált ki derüt bővölt 's bővöl naponta borus napjaim éjjelére.

A felejthetetlen emlékü Berzsenyink tiszteletére hogy Hölgyeink készíttetnek égy mestermivét; igen szép, 's igen helyes gondolat. Nóm, 's leányom Wesselényi-Katinka szives üdvözetek mellett kérnek téged: hogy amazt 15 /- tizenöt ezüst frrtal ezt pd. 5 ezüst frrtal jegyezd az aláírók közé, — e pénzt közelebből kezembe fogom szolgáltatni.

Élj boldogul barátod

Wesselényi.

IX.

Bujukdere August 22-ikén 1830.

Constantinápolbul írt leveletem Ön eddig bizonyosan már kezeihez vette, és így tudja milly nyomorult állapotba érkeztem ide. Azóta nyavalámnak minden jelei javultak, csak erőt nem tudok fellelni. Gondolhatja Ön, hív Barátom, milly keserű édes érzéssel vettem Ön Julius 22-ikén írt levelét, mellyben a Tudós Társaságrul nyert Resolútiót küldi, és egyszersmind arra serkent 'Hagynám itt a sötétség Országát és röpülnék vissza honunkba sat.'

Ha látná Sárga képemet, — egy halotthoz hasonló kezeimet, pipaszár lábaimat — tudom nem venné rossz néven, ha még egy kis nyugvást engedek, — eb rossz testemnek. Egyébiránt, — nem mehetek, ha akarnék is — mert nehéz útnak lóháton indulni, mostani gyengéségem mellett — a koporsóhoz vezetne. És így inkább, a mennyire lehet, nyugott lélekkel, bé akarom várni azon idő pontot, mikor veszedelem nélkül, útnak eredhetek. — Úgy is lassu jobbulásomnak egy fő oka, azon forro kívánat, 'haza menni akarni, és nem mehetni.' Azon nyughatatlanságot pedig, melly az említett ok miatt bennem úgy is igen nagy, elnyomni, kötelességem. És így egészen elvagyok készítve legbelsőmben, hogy November eleje előtt alig leszek Pesten.

A Tudós Társaságrul való Resolútiót, meg vallo tökéletesen nem értem, és tán épen azért meglehetősen meg vagyok elégedve vele. — Az hogy az oklevelek fracte félig deákul legyenek írva, az hát *kimarad*? Az pedig, hogy a Társaság a Vármegyéknek a pénz-állapotjárul, amint a Plánumban van, ha jó emlékezek — esztendőnként jelentést tegyenek, — az pedig *ben marad*? 'S hát az ellen nincs kifogás, hogy most eleintén a fundátorok nevezzék ki a Directorokat és az Előülőt? — & &?

En ezennel Telekinek fogok írni — és arra kérni — *amennyire lehet*, vissza jöveletem várja be — mert ha látom hogy a Nádor, a Tárty felállítását azért sürgeti, mert nyavalám itt tart, és hogy Ő Pénz-zemmel olly móddal bánjon mint az eddigi fundációkkal —, minden

tréfán kívül Visszajövetelkor olly lármát ütök, és olly scandalumot viszek végbe, mellynek példája még nem volt.

Azomban meglehet, hogy a Nádornak magának irok innend — még mindig forog bennem, tegyem-e vagy nem.

Az Academia Czimet nem kedvelem, és azért Önt arra kérem, most eleintén mindjárt, minck előtte gyökeret ver, hívjuk az Intézetet Magyar nevinél "Tudós Társoságnak, —

A Casino Jelentés igaz, beestelen papirosra van nyomtatva.

"Pertinet ad Karolyiana facinora. És pedig illyenekre ugyan-kell vigyázni, mert minden a mi retrogradatoria, allyapodásra mutat, halálos seb — Károlyi nem emberem. Pénzszomj látszik minden tetteiből. Személyesen soha nem lesz dolgom többé vele.

Többek közt; Tessedik át vette, vagy inkább 'magára vette' Parisbul Didot matrisokat hozatni. Sürgesse, és szívesen köszöntse nevemben. A jövő télen, egyett s más tán csak megint sajtó alá bocsátunk. Nekem annyi Ó és Uj materialém van, hogy egy könyvtárnak elegendő substratum. Fejem mindig tiszta, és így, nyavalgo amillyen vagyok, sok időm van, 'gondolkozni, összehasonlítani, feljegyezni. — Az idei Lóverseny könyvet igen ajánlom Önnek, a mennyire lehet tökéletesen lépjen a Világba. Hogy most Tudós Társaság születik, sokan azt gondolnák a kised tárgyaink dugába dülnek. Azt pedig ne engedjük, Plántáinknak egyike se hervadjon — és azért mert már az ifju Cser is zöldelni kezd, — ne hagyjuk hogy a mogoró a 'Rozmarin sat. eltiprassék. — Hogy azonban előre látásban, Önnek vállairul lassanként le akartam és le is vettem ily terheket, mint egy 'Versen futás Jelentése, — azt nem rosszul eslekedtem — *És ön ezt nem jól vette!* Pedig ha jól átgondolja, azt fogja mondani, igazam volt. Ily terhet egyszerre magáról levetni nemesebb foglalatosság végett annyi 'mint: itt nektek a csont már nekem nem kell, — most a husából rágok. —

Többek közt egy nagy kérésem van. Éppen most írtam Kappelnek "küldéné Pesten lévő Pritshkámát Semlinbe, — ahová most még időben elérhet — úgyhogy nem lennék kénytelen ott 80 $\frac{1}{2}$ 100 $\frac{1}{2}$ hiába egy rossz kotsiért kiadni. Kappel mindenrül fog gondolkodni, — és vagy hajón küldeni, vagy szárazon, — Ezen utolsó esetben arra kérném, adna neki Vorspann assignatiot, *ha kérné* És NB magát Önnél jelenteni fogja, ugy hogy leg kisebb izetlenséget vagy fáradtságot ne okozzon.

Barátom, még igen sok leveleim vannak írni valók, — és így tartsa az Isten

Széchenyi.

X.

Igentisztelt Barátom.

Vegye legszívesb köszönetemet f. h. 12-ikén írt barátságos soraiért! Bizony csak szaporán elvitte Isten kis Juliét, mellyet nagy örömünkre ajándékozott — — Bizony csak így vagyunk e földön — — Alig veszhettem el volna valamit mit annyira sajnálnék. — Feleségem tegnapig volt ágyban, 's már olly gyenge hogy valóban félni kezdtem. Tegnap

óta azonban sokkal jobban van. — Önnek sorait mindjárt közlém feleségemmel is, hidje el mind neki mind nekem igen igen jól estek.

Itt megvagyunk félig meddig! Nem úgy mint én ohajtanám — — — de csak még sem egészen ebül.

Ha egykissé felvidorodik az idő lemegyek Pestre. Addig is tartsa Önt Isten; — Ön pedig barátságát nekünk és kivált nekem, ki azt leg őszintebben ostromozom — viszonzom.

Pozsony Febr. 16. 1844.

Széchenyi István.

XI.

S. Ujhely, dec. 27. 1847.

Becses levelét dec. 18-ról a legutóbbi postával vettem s reá ezennel válaszolok. A zempléni levéltár, Horváth Mihály' ítélete szerént is, a legnagyobbak' egyike hazánkban, pedig csak a XVI. század' közepéig megy fel, elégettetvén Drugeth által. Jegyzékét Szirmay Antal a historiograph készíté, képzeltetlen gyarlósággal, úgy annyira, hogy én kényszerítve vagyok az *egész* levéltárt elolvasni, hogy némi fogalmam legyen kincseiről. Mai napig 18,572 actát olvastam el, jegyzéket készítve a javának, s rendezve, miután közleni akarom. Jegyzékem eddig elé 46 ívből áll, pedig még a polgári és fenytő pörök' nagyérdékü osztálya olvasatlan, s ebben a teménytelen történeti és nyelvi kincs.

Mi kell az Acemiának? ezt szorosan méltóztassék meghatározni; mert a másolás itt hihetlen bajjal jár, Horvathnak mindössze 50 ívet kelle másoltatnom, s mai napiglan is a levéltárban hever 1¹/₂ év óta, mióta levéltárnokaink nem érnek vagy nem akarnak érni a hitelesítésre. S azért kegyed félreértett, ha ígéretemet úgy vevé, hogy én a szükségéseket lemásoltatni is fogom. Megyénk egy ív régi irat' másolásaért *két ezüst forintot* rendelt, s ha az Academia minden 1600-ig menőt akar birni, legalább 120 pfrba kerül, azon felül, hogy isten tudja mikor jó birtokába.

Méltóztassék tehát, ismétlem, szorosan meghatározni, miknek lemásolásáról rendelkezzem, s egyszersmind rendeléseket tenni, mikor és ki által veendik honorariumokat az illetők. Ismerem őket, s biztosítom kegyedet, hogy e nélkül semmire sem megy.

Úgy szintén ha az általam készített tárgyjegyzéket használhatná kegyed, méltóztassék lemásoltatásáról rendelkezni, mert impurumomból ugyan senki sem megy ki utasításom nélkül.

Egyébiránt legzélszerűbb lenne várakozni, annál inkább, miután az *Emlékek* nyomása mint hallom felfüggesztetett. Néhány hónap, s én annyira megismerkedem a levéltárral, mint senki más, s akkor közölve az általam kiadandók' jegyzékét, kegyed rendelkezhetik a mellőzöttek iránt.

Berzsenyit illetőleg. Sajnálkozva vallom meg, hogy a kegyed eljárását e kiadásnál K. Ferencz iránt színtolly kegyetlennek, mint igazságtalannak tartom, s a napokban nyilatkozni fogok, hogy a vádak legnagyobb részét Berzsenyinek sajátkezü birtokomban levő leveleivel fogom a közönség előtt megszüntetni.

Munkáinak kelete iránt minél kevesebb reményt nyujthatok, miután megyéim' könyvkiadása évenként alig rüg pár száz forintra. Annál is inkább, hogy kegyednek a kiadását én magam is megfizethetlen túldrágának tartom.

Szívesen várom kegyed választát s abban különösen pár sornyi felvilágosítást az iránt, ha nincs-e kegyed gyűjteményében valami jelentékeny adalék a Bocskay' és Bethlen' korához.

Én vagyok tisztelettel s nagyrabecsüléssel
kegyed' alázatos szolgálója

Kazinczy Gábor.

XII.

Berzsenyi Br. Wesselényi Miklóshoz — küldé Döbrenteynek. — A PÓK. Egy Leánykának magános beszéde. Németből. — A 16. lapon (11—14. hiányzik) következnek e sorok:

Nagyfényű Hazafi s Barátom!

Parancsolatod szerint küldök a mit küldhetek. Iktasd Muzeumtokba, ha arra érdemtelenekek nem találod, ezen csekélysegeket, 's kérlek, hogy valamint ezeket úgy a Döbrenteihez küldött Epistolámat is megvizsgáld 's ha mit találsz benne, melly izléseddel ellenkezik add tudtomra, hogy érzéseiddel az enyimeket öszve nézhessem. Én azon kevés szavakban mellyeket Tőled hallottam, nem keveset találtam 's izléseid tisztaságát tapasztaltam. Tisztelj meg tehát a barátságának legszebb actusával: közöld velem gondolatidat és érzéseidet. Élj szerencsésen!

Mikla, Január 15-ik 1815.

Berzsenyi Dániel.

Vetted-e előbbi leveletem?

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEZÉSE.

II. Közlemény.

E második közleményben az 1838-ik évtől egészen az 1874-ik évig terjedő időszakból való azon leveleket szándékozom közteni, melyek közül csak egy-kettő maradt meg egy-egy írótól. Csató levelének nincsen kelte, de a benne felemlített csomók Fábiánnak egy, a borítékra vetett, jegyzete után következtetve Fábián Ossian-fordítására vonatkoznak s miután e munka 1833-ban jelent meg, több mint valószínű, hogy e levél is a harminczas évekből való s mindenesetre azon idő után kelt, melyben Csató Világosan Bohuséknál nevelősködött. A sorrendben azért e levelet teszem elsőnek.

1. Csató Pál levele.

Édes barátom,

Bohusné' szivessége 's igazsága elég ír nekem mind azon keserűségekért, mellyeket nevelői viszonyaimhoz képest ez utóbbi két hónapban házában és házától tapasztaltam. Ha a' rossz idő 's hurutom engedné, mint sietnek most kézesókolására ennek az asszonynak, kit szívesebben senkisésem szerethet mint én, 's kinek képe senkinek sincs olly tisztán lelkébe nyomva, mint az enyémbé. — Férje közt és köztem sohasem volt bizodalom 's úgy hiszem, nem is fogott volna soha lenni. E' szerint az elválás köztünk természetes, elkerülhetetlen volt; de azt, megvallom, nem hittem volna, hogy miután engemet semmiben sem okolhat 's nem okol: olly nem-nemesleg 's formátlanul szakasztá el a' részemről különben sem szorító lánczokat. Szeretném; ha a' dolgot, melly kétségkívül neki is nekem is kedvetlen, minden ember olly hamar 's olly egészen elfelejtené mint én.

Ha hatalmában áll Kegyednek, szeretném, ha a' pénz' dolgát, mellyet Bohus, mint csodálkodással látom, rendetlenül hagyott, nyomban 's tökéletesen elvégezné. Ezzel az emberrel úgy szólottam, hogy ő a Kegyed' csomóját kapva, nyomban lóra ül, 's nekem a' pénzt egy bizonyos, Kegyed által végkép kialakuvandó díjért, legfeljebb hétfő' reggelig ide elhozza, mert én kedden, 28-ikán, innen Pestnek okvetetlenül indulok, 's bizonyos, hogy ott Bohust pénzéért meg nem szólítom. Zöldynek, kit olly tökéletesen leír Kegyed, 6 aranyával minus 9 váltó forint, — mint nála levő irásom mutatja — tartozom; ezt, kérem, fizesse ki neki, irásom, visszavételével, Kegyed; 's így ezen 60 váltó forintot lehúzza, minthogy tudtomra senki másnak nem tartozom a' 250 vforintból fog jőni 190 váltó forint. Jó lesz, ha Ferdinánd volt inasomnak ajándékoz Kegyed nevemben 5 v. forintot. Egyéb költséget én nem tudok, ha találkozik, igazista el Kegyed szabadon. Minthogy sem a' póstára, sem a' lisztesekre nem várhatok, ha ez az ember nem jőne, fogadjon Kegyed más biztos embert bármi drágán, hogy őt vasárnap estve itt láthassam. Engedje meg Kegyed, hogy az által küldhessem el kabátját, miután magamnak egy felső kaputot vásárlottam.

Vargha úrnak mingyárt ma és magam vittem által a' csomót; a' debreczeni mingyárt holnap reggel elmegyen; a' kolozsvári legközelebb. Vargha úr sok szépet mondhat Kegyednek, 's azt, hogy ha erre utazik, szálljon hozzá, felesége legalább bizonyosan otthon lesz. Bajza egy nekem írt újabb levelében is tisztelteti Kegyedet.

Zsigát csokolván 's minden jóakaróimat tisztelvén, maradok Kegyednek
Várad-Velenceze, octob. 21 d.

igaz barátja

Csató.

Könyveim, ha most könnyű szerrel el nem jöhetnek, későbbre is maradhatnak. — Zöldynek minden további levél helyett ezen utolsó soraimat rekesztem ide. Cs.

Kívül: Tekintetes Tudós Fábán Gábor hites Ügyvéd 's Táblabíró
Urnak, a' Magyar Tudós Társaság' Tagjának Galsa.

2. *Vörösmarty Mihály levele.*

Pest, 1 Juli 1838.

Kedves barátom,

Igen jól esett leveledből megértenem, hogy te pártomra állasz legyőzésére azon ellenségnek, — melly a' tudósoknál régi időtől fogva köznyavalya — a' pénztelenségnek. Harpyának nevezzem-e vagy furiának nem tudom; de alig hiszem, hogy az anyagyilkos Orestest kegyetlenbék üldözték, mint ez. Elég az hozzá, hogy most már nem kell lemondanom a' borivásról, a' mi különben is mértékletes életem mellett igen nagy csapás volna. Elvárom tehát a 100 pengőt 's ügyekezni fogok, hogy ne legyen okod késeleimemen aggódni a' visszafizeteskör.

Mi a' nálad lakást illeti, megvallom, azt leírásod igen kívánatossá tette 's ha egy-két hétre megszökhetem nálad fogok tanyázni 's az egész világgal nem gondolni.

Olvastad-e annak az országáruló, egész a' czudarságig elkeseredett Csatonak fecsegéseit? Nemde furcsa bogárrá lett? Mind e' mellett örömet visszaváltanám, ha gazdag ember volnék: neki a literatura itt jobb hasznát vehetné, mint hogy szemléket kotyvaszszon bérért.

Értekezésed a' centralisatióról igen inyem szerint van. Ohajtanám, hogy kijöhessen. Ez a legpracticusabb dolog, mit az emberek kormányzása módjáról mondani lehet. Fordítás-e vagy eredeti?

Tiszteletemet jelentsd hitvesednek. Isten veled! barátod

Vörösmarty Mihály.

Török Gábornál jól mulattam Sápon. Csontos épen itt van.

Kívül: Tekintetes Fábrián Gábor táblabíró és hites ügyvéd úrnak, a' m. Académia' rendes tagjának Arad.

3. *Helmecezy Mihály levele.*

Édes Barátom,

Köszönöm a' lisztet, — de mivel ennek mázsája közel 19 forintba kerül zsák és szállítási költséggel, Pesten pedig még a' legszebb aradi lisztet is túlhaladó úgynevezett Kaiser-auszugsmehl Wiesertül 16 vforinton megkapható — ennél fogva ez úttal több lisztet ne méltóztassék küldeni. A két mázsáért eső árt az 1838 és 39-ki jelenkori előfizetésbe tudhatjuk, ha kedves Barátom Uramnak úgy tetszik. Nagybecsü baráti kegyébe zárkozva méltó tisztelettel igazszívű szolgabarádjá Helmecezy.

Pest, dec. 30. 1838.

Számos boldog újesztendőt s' nekem mindenkori barátságát!

Kívül: Tekintetes Fábrián Gábor úrnak barátságos tisztelettel Arad, Galsa.

4. *Bajza József levele.*

Kedves barátom,

Itt küldök 50 példány Ellenőrt, légy szíves eladni: de vigyázz, hogy el ne kóbozzák.

Ára 3 frt 40 kr pengő. Egy példányt fogadj el szívességgem' jeléül. A' 49-nek árát pedig, ha elkelt, kérek küld fel azonnal, mert nagy szükségünk van a pénzre. Roppant költségbe került a' külföldöni nyomtatás.

Isten veled. Többet nem írhatok. Minden perczemet a' nemzeti színház' ügyei foglalják el. Tiszteelő barátod

Pest, január 19. 1848.

Bajza.

Kívül: Tekintetes Fábíán Gábor úrnak Arad.

5. Fényes Elek levele.

Pest, ápr. 5. 1851.

Tekintetes úr!

Mint a magyar literatura egyik leglelkesebb gyámolához van egy bizodalmas kérésem, melly ebből áll: 10 példányt küldök Magyarország geographiai szótárából. Ebből egyet méltóztassék tiszteletem jeléül megtartani; egyet Deső Ádám úrnak mint előfizetőmnek adni; három Prepeliczay Sámuel úr, b. Prónay Albert meghatalmazottja Szépaluból, vitetend el; végre 5 példány még eladandó lenne, ha vevő akadna rá, de akár-mennyi kelend el, a pénzt kérem Török Pál pesti reform. lelkészhez utasíttatni; lehúván előbb az éte teendő fuvar v. akárminő költségeket. Kérelmemet megújítván, tisztelettel maradok alázatos szolgája Fényes Elek.

NB. A Tekintetes úrnak a Csanád vgye számára küldött csomagot is sziveskedjék valamikép Makóra juttatni.

6. Fényes Elek második levele.

Pest, ápril 9-én 1851.

Tisztelt Ügyvéd úr!

A' T. cz. előfizetők részére ím küldöm a' példányokat, azok közt önnek egy tiszteleti példányt, a többi azonban, bizományi példányok. Legyen szíves azomba a csanádmegyei főnöknek küldött csomót Makóra rendeltetési helyére elküldeni mint szinte Prepeliczay 3 s Deső Ádám 1 példányait kezökhöz juttatni.

Ki is tiszteletem 's kérésem megújítása mellett vagyok T. cz. Ügyvéd úrnak szolgája

Fényes Elek.

7. Erdélyi János levele.

Tisztelt barátom,

Szentiványi közös barátunk által küldött könyveidet, soraidat véve nagyon örültem e találkozásnak, aztán műveidnek, melyek előttem mindenha becsesek s kedvesek valának, lesznek.

A Füzeteket [mint Fábíánnak e levél hátára írt jegyzetéből kitünik a Sárospataki Füzetekről van itt szó, K.] lehetlen kiegészíteni. Az első évi folyam talán még könnyebben volna megszerezhető Aradon, hová Cserepes és mások is hordatták, mint Patakon, hol én már visszaváltottam, a mi volt s tovább adtam.

Az első évi folyamból küldöm az első félév utóját, melyben Csomborról van szó.

A második féléves I—V füzetet.

A második évi 1. 3. 4—5. füzetet kívánságod szerint.

A harmadik folyamból kért VI—X. füzet nem existál; ez a folyam csak I—V füzetből állott, mert a folyóiratot visszavittük a rendes politikai esztendőre új évtől új évig.

Az ötödik folyamból kért III. IV. VIII. füzeteket is küldöm.

Most engedelmet kell kérnem, hogy e dolgokat Szentiványival mindjárt nem küldöttem. Épen vasárnap délelőtt jelent meg nálam, a mikor már én indulóban voltam Szemere Miklóshoz, ki tőlünk nem messze szőlejében volt, ott dolgozott (polemiát Brassai ellen) és dolgoztatott (szólót a szomorúság ellen.)

Küldök még a magam egyik, filozofiai féle, dolgozatából, egy példányt, a Hazai bölcsészet jelene. Fogadd szívesen, mint én a tiedet, melyek közül nekem maradt az Ossian, a többi pedig ment a többi kiegészítőknél.

Szíves tisztelettel, hazafi hűséggel szeretve tisztelő barátod

Sárospatak, június 9. 1862.

Erdélyi János.

8. Szalay László levele.

Tisztelt barátom,

Betegkedem már régóta 's ennél fogva nagybecsű levelére kénytelen vagyok minél rövidebben válaszolni.

Jól esik tudnom 's érdemem felett megtisztelve érzem magamat általa, hogy barátságának emlékére nevémet egyik könyve élébe szándékozik írni. Cicero fordítása minienha nagybecsű műve leszen irodalmunknak.

A lucanusi pályaművek a ferfiák alatt is, tehát september végeig maradhatnak kezei között. [E pályaműveket, Lucanus Pharsaliájának fordítását, melyre kilencz pályázó volt, 1864. évi május 3-án küldötte Szalay Fábiánnak, mint az egyik bírálónak. Az erre vonatkozó levél kizárólag hivatalos ügyről szólván közlését feleslegesnek tartom K.]

Az Akadémia már régebben »Horácz leveleit Márki József fordításában« is rendelé Kegyeddel közöltetni, véleményadás végett. A másik bíráló, Szvorényi, már beküldte véleményét. A munkát ide mellékelem s kívánatos lévén, hogy a szerzővel a bírálatok mindjárt a ferfiák után közöltethessenek, talán számot tarthatunk, hogy Kegyed véleménye beérkezik akkorára.

Őszinte szíves tisztelettel

Szalay.

Pest, 16/VI. 64.

9. Greguss Ágost első levele.

Tekintetes úr!

Igen tisztelt tagtárs!

A Kisfaludy-társaság tegnap (decz. 31-dikén) tartott havi ülésében nyújtattak be a ballada-elméleti meg az elégiai föladra érkezett pályamunkák s nevezettek ki megvizsgálásukra bírálók. A ballada elméletét

tárgyazó pályaművek száma 7, bírálóiknak választottak pedig: Kegyed, Bérczy Károly és Salamon Ferencz. Ehhez képest van szerencsém ezennel ide csatolva átküldeni az V. számú pályaművet, azon kéréssel, méltóztassék azt lehetőleg gyorsan visszaküldeni, hogy aztán a többi hatot is átküldhessem, a melyeknek egyébiránt — legyen szabad némi nyugtátsúl megjegyezniem — terjedelme mindössze sem annyi tán, mint az egyé, mely most megy Kegyedhez. A sietés azért szükséges, mert a bírálók véleményei már a jan. 25-dikén tartandó rendes havi ülésben, mely a közgyűlés sorát is végleg megállapítja, fölolvassandók. — Megragadom az alkalmat, hogy Kegyednek boldog új évet kívánjak s magamat szíves jó indulatába ajánljam, ki is maradtam a Tekintetes úrnak tisztelő tagtársa.

Pesten, jan. 1-jén 1865.

Greguss Ágost titkár.

10. Greguss Ágost második levele.

Tekintetes úr!

Igen tisztelt tagtárs!

Az V. sz. pályamű tegnap kezemhez visszaérkezett, mellékletében a kimerítő vélemény. Ha itteni bírálóink oly pontosak és serények volnának, mint Kegyed, most már valamennyi hátralevő pályairatot küldhetném; de csak ötöt indíthatok útnak, az I., II., III., VI. és VII-dik számúakat. A még itt levő hármat (mert az eredetileg 7 pályamunka utólag érkezett kettővel 9-re szaporodott) remélem egy pár nap alatt küldhetni.

További szíves jó indulatába ajánlva magamat, megkülönböztetett tisztelettel maradok a Tekintetes úrnak alázatos szolgája

Pesten, jan. 12-dikén 1865.

Greguss Ágost.

11. Greguss Ágost harmadik levele.

Tekintetes úr!

Igen tisztelt tagtárs!

Ime küldöm a pályairatok hátralevő három darabját: a IV., VIII. és IX-dik számúakat. Igen óhajtandó volna, ha Kegyed mindjárt e küldemény vétele után a már megolvasott darabokat visszaküldhetné, mert az itteni bírálók még azokat sem olvasták mind, melyeket tegnapelőtt indítottam útnak Kegyedhez. S az egyik bíráló még azokat sem olvasta, melyeket most küldök; azért — bizván különben is ösmeretes, de az V. sz. pályamű alkalmából újlag tanúsított buzgalmában — szabad kockáztatnom a kérést, szíveskedjék végső küldeményét, összes bírálataival együtt, úgy intézni, hogy az legfeljebb holnap, vasárnaphoz egy hétre, kezemben legyen (mert utána a következő szerdán lesz már a havi ülés).

Meg levén győződve, hogy Kegyed ezen, hivatalos helyzetem által parancsolt sürgetéseimet nem fogja félremagyarázni s szíves jó indulatát irántam továbbra is megtartja, maradok a Tekintetes Úrnak alázatos szolgája

Pesten, jan. 14-dikén 1865.

Greguss Ágost.

12. *Greguss Ágost negyedik levele.*

Tekintetes úr!

Igen tisztelt tagtárs!

Fogadja nagylelkűen gyors és pontos eljárásáért a Kisfaludy-társaság köszönetét. Az utolsó szállítmány, melyet legfeljebb ma vagy épen csak holnap reméltem kaphatni, a kimerítő bírálatokkal együtt tegnap érkezett kezemhez s oly időben, hogy még az nap továbbozhattam. Az itteni bírálók, tudtommal, eddig semmit sem jegyeztek, egyik a másikra ohajtván tolni a jelentés megírását, s lehet, hogy a szerdai ülésben végre is szóval adják elő véleményöket. Nem jöhet-e el arra Kegyed is? Másnap úgyis az Akadémia kis nagy-gyűlése következik.

Szíves kegyébe ajánlva magamat, megkülönböztetett tisztelettel maradok a Tekintetes úrnak alázatos szolgálja

Pesten, jan. 22-dikén 1865.

Greguss Ágost.

13. *Greguss Ágost ötödik levele.*

Mélyen tisztelt tagtárs!

Most már leplezetlenül nyilváníthatom, mily édes örömet okozott nekem ballada-elméleti tanulmányomról annyi szeretettel, oly részletekbe s mélybe ható figyelemmel írt bírálata, melyet titkár létemre első is olvashattam. Akkor csak a titkár hivatalos köszönetét fejezhettem ki Kegyednek, fogadja most a szerzőét! A mű épen most jelent meg, s van szerencsém egy példányával szolgálni. De az egy tiszteletpéldányhoz négy eladót is csatolok, s e tolakodásomat nem menthetem egyébbel, mint azon körülménnyel, hogy Emich csak úgy vállalkozott a mű megvételére, ha bizonyos számú példányok eladásáról biztosítjuk.

Ne vegye hát rossz néven, ha nehánynak eladásával a Kisfaludy-Társaság oly buzgó tagját és jóakaróját is terhelem, mint Kegyed. Ha a rossz idő miatt nem akad vevő, mi sem vehetjük rossz néven, ha ép egészségben visszakapjuk a példányokat.

Szíves jóindulatába ajánlva magamat maradok őszinte nagyrabecsüléssel tisztelő tagtárs.

Pesten máj. 4-dikén 1865.

Greguss Ágost.

14. *Haymald Lajos levele.*

Tekintetes Tudós úr!

Az Argonauticonnal magyar díszköntösben nem először találkoztam akkor, midőn azt Tekintetes Uraságod szíves meghagyásával Somogyi Úr nálam bevezette. Mert alig úszott ki az Tekintetes Uraságod magyar arzenáljából új szép mezében a nyilvánosság nagy tengerére, tüstént igyekeztem közeledni hozzá, s vettem, élveztem haladéktalanul.

De mind a mellett nagy becsben tartom a kegyességéből nyert példányt, mert ha a tartalomban a tudós Fábian Gábor szelleme gyönyörködtet, a példányban a kedves Fábian Gábor szíve becses ajándékával

orvendeztet meg, ez is, az is midőn hálára lekötelez, csak öregbítvén azon megkülönböztetett tisztelet mértékét, melylyel mindenkor lenni szerencsém vagyon

Tekintetes Tudós Uraságodnak

Kalocsán, 1873. évi június hó 26-dikán.

alázatos szolgálója

Dr. Haynald Lajos.

15. Szepesi Imre levele.

Nagyságos volt Országos Képviselő Úr,

mélyen tisztelt Nagy Tudós!

Nagyságod a római classicitásnak honunkban nemcsak megtestesült nagy szelleme, hanem azon örökbecsű irodalom legdicsőbb termékeinek honi nyelvünkbe páratlan ügyességű és szorgalmú átültetője, oly díszes babérokot fűze már tisztos öszfűrteire; hogy egyesek elismerésére s érdemei méltatására épen nem szorúl; hanem nemes öntudata boldogító érzetében leli mind büszke működésének nagy jutalmát, mind honfiai művelésére irányzott szép műveiből kisugárzó magas érdemeinek teljes dicsőségét. Azért, a nélkül, hogy igénytelen soraimmal nagy tettei magasztására mernék vállalkozni, csak személyem iránt több ízben tanúsított jóvoltáért, illetőleg a szó legszorosabb érteményében nagyon megtisztelő küldeményeiért hátkodom örök hálámnak kifejezést azon őszinte nyilatkozattal adni; hogy becsesebbek lesznek azok előttem mindig bármely gondolható kincsnél, és hogy adott alkalommal azok lesznek haladott korom legszerencsésitőbb percezei, melyekben azok üdítő olvasása mellett ama szép szellem jelenlétében fogom magamat érezni, mely e nagy műveknek magyar létet, honfíui életet, új szellemet, új díszet kölcsönözni képes és szerencsés vala. Annyi ily Tudóst kívánnék én szegény hazámnak; a mennyi Zapyrost óhajtja egykor Dariusz Babyloniának; és mindegyikének legalább is annyi évet, a mennyi mag találtaték gránátalmájában. Fogadja Nagyságod e nyilatkozatomat szokott szívességgel, ki mély köszönetem és hálám ismételt nyilvánítása mellett maradok a Nagyságos volt Országos Képviselő s Tudós Úrnak őszinte tisztelője

Szepesi Imre.

Budapesten, 1873-dik évi június hó 26-dikán.

16. Pauler Tivadar levele.

Igen tisztelt Kartárs!

Az Argonauticon és Lucretius magyar fordításának példányait, melyekkel megtisztelni szíveskedett, közönnettel vettem.

A sikerült jeles műnek, irodalmunk egyik díszének becsét növeli előttem érdemdús fordítójának személyem iránt ez alkalommal is tanúsított figyelme, növeli azon tisztelet, melylyel én személye iránt évek hosszú sora óta viseltetem.

Fogadja azért ismételve legőszintébb köszönetemet és kiváló tiszteletem kijelentését, melylyel maradok őszinte tisztelője

Budapest, október 17. 1873.

Pauler Tivadar.

CZUCZOR ÉS VÖRÖSMARTY ISKOLAI NYELVTANAI.

Ama nagyszerű küzdelemben, melyet a nyugoti kulturától való szerfeletti elmaradottságának tudatára ébredt magyar nemzet, szellemi és anyagi gyarapodása érdekében, a jelen század első felében oly bámulatra méltó hévvel folytatott, a honi nyelv volt az egyik vár, a melynek kivívása körül a legnemesebb erők vállvetett buzgalommal harcoltak. Jobbára ismeretesek az okok, a melyek a szatmári béke óta a kimerült, elfásult nemzetet titkon és nyíltan oda vezették, hogy legdrágább kincséről: nyelvéről megfélekedve, azt a »rút idegennel« cserélte fel.

Voltak ugyan politikusaink, írónk, a kik a nemzetet a hazafiui érzés legmelegebb hevével figyelmeztették veszedelmes korcsosodására, de az ő szavuk a pusztába kiáltó és elhangzó szózat volt mindaddig, míg a nagy francia forradalom által felszínre vetett reformok hullámai hazánkig el nem verődtek s az egész nemzetet a függetlenség és nemzetiség eszméi iránt fogékonyná nem tették. Már az 1790-ki országgyűlésen is találkozunk a magyar nyelv érdekében tett fáradozások nyomai-val. Ekkor pendítette meg Révai a magyar tudós társaság eszméjét. Ettől kezdve minden országgyűlésen szóba került a magyar nyelv ügye, egyre nagyobb tért hódítva az ország közvéleményében. Nem akarom itt a magyar nyelv érdekében folyt küzdelmeket lépésről-lépésre kisérni, annyit azonban tárgyamra vonatkozólag megemlítek, hogy már az 1840-ki országgyűlésen kimondatott, hogy az iskolákban a tanítás nyelve magyar legyen.

E határozatot meghozni — úgy látszik — könnyebb volt, mint keresztül vinni. Az akadályok, melyek a megvalósítás elé gördültek, csak most tűntek fel a maguk igazában. S ez igen természetes is, ha meggondoljuk, hogy hazánkban a tanítás nyelve évszázad óta a latin volt, ezen a nyelven írtak a tankönyvek, ezen a nyelven szerezte az ifjuság fogalmainak, tudásának nagy részét. Mind ezt egy határozattal, vagy rendelettel megváltoztatni, a feledékenység sírjába temetni, nem lehetett. S ha a tulvérmes hazafiak égték is a vágtyól: minél előbb hazai nyelven szólaltatni meg a tudományok műzsáit, a mérsékelték, fontolva haladók mégis könnyen belátták, hogy az átmenet nem lesz könnyű, mert az előkészületek tetemes időt fognak igénybe venni. De az akadályoktól visszariadni egyenlő lett volna az erkölcsi gyávasággal. S dicséretül legyen mondva: az udvari kancellária sem hátráltatta mindenféle akadékoskodásával, aggályával, huzavonájával a rendek határozatának megvalósulását; sőt minden emlékeztetés, nógatás nélkül ő adta meg a kezdeményezést, még ez év decz. 29-én utasítván a magy. kir. helytartótanácsot, hogy adjon véleményt a magyar nyelvű tanítás miként való behozatala felől.¹

¹ Országos Levéltár. 14877/1840. cam. szám.

A rendelet nehéz feladatot tűzött ki, melyet a helytartótanács tanulmányi bizottsága egyedül állva meg nem oldhatott. Meg kellett kérdeznie az alantás testületeket, szakférfiakat. A tanítás egész vonalán életbe levén léptetendő a magyar nyelvű tanítás, meg kellett kérdeni a pesti tud. egyetem karait; az akademiák, lyceumok, collegiumok, középiskolák képviselőiben pedig a négy (pozsonyi, kassai, győri, nagyvárad) tankerületi főigazgatót. Az ötödik — zágrábi — tankerület, könnyen érthető okokból, kihagyatott a tanácskozásból, úgy szintén az elemi iskolák, a melyekben úgy is a magyar nyelv használtatott, ha csak a nemzetiségi viszonyok nem akadályozták.

Közoktatásunknak a tanítási nyelv megváltoztatásával beállott ezen jelentékeny mozzanata, tudomásom szerint, egy történeti műben sem volt még kellőleg tárgyalva; ez indít arra, hogy jelen alkalommal kissé bővebben szóljak róla. A véleményezés alá bocsátott kérdőpontok jobbra ezek voltak: Kívánatos és lehetséges-e a magyar nyelv behozatala a tanításba s hogy ha nem: mi akadályozza? előadható-e minden tantárgy magyarul, vagy csak némelyek? megkezdhető-e a magyar tanítás már a következő évben, vagy nem s ha nem: mikor?

Az első kérdésre a véleményadásra felhívott szakközégek csaknem egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy a magyar tanítás nem csak kívánatos, hanem paedagogiai szempontból hasznos is, mert belőle több eredmény várható. Különösen nagy lelkesedéssel nyilatkozott mellette a pesti egyetem jogi és orvosi kara.¹ E két facultáson különben is némely tárgyakat már magyarul tanítottak. Az orvosi kar I. Ferencz engedélyéből már több mint 30 éve magyarul adta elő a boncztant, elméleti-gyakorlati sebészetet, szülészetet, szemészetet, állatgyógyászatot. A jogi karon szintén magyarul adták elő a kereskedelmi és polgári jogot. E két kar véleményével merőben ellenkező a bölcsészeti karé.² Ez egész határozottan kimondja: »linguam latinam pro omnibus in genere disciplinis scholasticis in futurum quoque retinendam esse«. Ez a facultas éppen semmi hasznot se vár a magyar tanítástól. Ellenkezőleg kárát látja. A magyar nyelv nagyon el van maradva a nyugoti műveltségtől, az ország határán túl nem beszél senki, ide haza is kevesen, még magok a tanárok sem. A magyar nyelv rendkívül fejletlen és teljesen alkalmatlan arra, hogy a tudományok organumául szolgáljon! Kíváncsian várnók, hogy a bölcsészeti kar alaposabban indokolja álláspontját. Ezt azonban csak akkorra ígéri, ha jelen véleménye ellenére is behozatnék a magyar tanítás. Szerencsére senki sem volt akkor kíváncsi e bővített véleményre. A tankerületi főigazgatóktól beérkezett jelentések³ váltig meggyőzték az illetékes hatóságokat a czélba vett változás szükségéről.

A második és harmadik kérdésre adott feleletek abban öszpontosulnak, hogy a magyar nyelvű tanítás megkezdhető ugyan már a következő iskolai évben, de nem alkalmazható egyszeriben minden tantárgyra;

¹ 11961. és 13164/1841. htt. sz.

² 16163/1841. htt. szám.

³ 13706., 13726., 15307., 11979, 15321/1841. htt. sz.

ennélfogva a magyar tanítás az egész vonalon csak fokozatosan, 4—6 év alatt honosítható meg. Ezen fokozatosságra aztán mindenik főigazgató tervet nyújtott be, ezt, vagy amazt a tantárgyat vélvén előbb, vagy utóbb magyarul tanítandónak. Legjobban átgondolt és kidolgozott terv volt a pozsonyi tankerületi főigazgatóé s a helytartótanács is leginkább ehhez alkalmazkodott. Abban azonban csaknem egyhangúlag egyetértettek az igazgatók, hogy a magyar és latin nyelvtan már a következő évben taníthatók magyarul.

Hogy a régi rendszerrel egy csapásra nem lehet felhagyni, annak a tanfériak különösen három főokát adják. Egyik az, hogy a magyar tanításnak már a nemzetinek nevezett elemi iskolákban (scholae nationales, vernaculae) kell kezdődni s évről-évre osztályonként fokozatosan haladni, fejlődni. Másik az, hogy nincsenek magyarul szerkesztett alkalmas kézikönyvek, már pedig a tanulókat a tananyag leírásával terhelni nem szabad. Harmadik az, hogy számolni kell hazánk nemzetiségi viszonyai-
val is. Az ország 61 középiskolája közül csak negyvennégyben tulnyomó a magyar nyelvű ifjuság, ezekben tehát nem okozna nagy nehézséget a változás; tizenhétnek¹ a nyelve azonban a vidékek szerint más-más. Ezeknél még akkor sem várható egyhamar kívánt eredmény, ha már az elemi iskolákban magyarul tanulnának.

E véleményeket a helytartótanács, miután a kebelében fennállott tanulmányi bizottság felülvizsgálta, jóváhagyás végett fölterjesztette a magy. udv. kancelláriához.² Ettől azt a végzést nyerte, hogy addig is, míg ő felsége e tárgyban végleg határozna: hívassanak fel a tankerületi főigazgatók útján az olyan tanárok s más tehetséges férfiak, a kik magyar tankönyvek készítésére vállalkoznak.³ E rendelet értelmében meg is tétettek az intézkedések.

E közben pedig 1842 márcz. 27-én meghozta az uralkodó is legfelsőbb elhatározását, mely szerint az egyetemen a theologiai kart és a jogi kar némely tárgyát kivéve, az előadások magyarul történjenek. A gymnasiumokban előbb bevarandó a tankönyvek készítése iránt kibocsátott rendelet eredménye, siker esetén is csak azokban a gymnasiumokban honosítandó meg a magyar tanítás, a melyekben tulnyomólag magyar a tanuló ifjuság, a tizenhét idegen ajkú gymnasiumban továbbra is a latin tanítás marad érvényben, az ettől való eltérés jóváhagyás végett esetről-esetre a felség elé terjesztendő. Könnyen észrevehető, hogy e határozat, ha lényeges haladás is a multhoz képest, még is csak félrendszabály, melynek inkább rossz, mint jó következményei leendettek. Szerencsére a próba alá vetett új rendszer rövid idő alatt sikeresnek bizonyult, ugy szintén a tankönyvek iránti rendelet is szép eredménynyel járt, minélfogva 1844 jun. 17-én kelt legfelsőbb kézírattal elrendelte az

¹ És pedig a pozsonyi tankerületben 11, u. m. pozsonyi főgymn., breznóbányai, körmöczi, szentgyörgyi, besztercebányai, nyitrai, privigyei, rózsahegy, zsolnai, szakolczai, trencsini; — a kassaiban négy: eperjesi, szebeni, lőcei, podolini; — a nagyváradiban kettő: temesvári é: belényesi gymnasiumoknak.

² 16163/1841. htt. szám.

³ 14613/1841. C. szám.

uralkodó, hogy a latinul tanítás csak a theologiai karon s az idegen ajkú gymnasiumokban maradjon meg, ez utóbbiakban is a magyar nyelv gyakorlásának tágabb tér nyitassék s általában mindent el kell követni, hogy az idegen ajkú tanulók is oly készsége tegyenek szert a magyar nyelvben, hogy felsőbb tanulmányaikat fennakadás nélkül folytathassák.¹

Említettem, hogy a tanfériak, főleg a magyar és latin nyelvtannak magyarul való tanítását véleményezték első sorban megvalósítandónak. Talán ennek kell tulajdonítanunk azt a különös gondoskodást, melyet a helytartótanács a magyar nyelvtani kézikönyvek készítése iránt tanúsított. Maga a boldog emlékü József nádor vette kezébe az ügyet s nem kevesebbet tervezett, mint azt, hogy a tudományos Akadémia jelölje ki az alkalmas nyelvtanokat, vagy ha ilyenek nem volnának, maga az Akadémia készítsen, illetőleg készíttessen. »Tisztelettel és hódoló készséggel« fogadta a tudóstársaság a nádor felhívását s Czuczor Gergelyt, Schedel Ferenczet, Szilassy Jánost és Vörösmarty Mihályt bízta meg a véleményadással, a kik jelentésüket 1845 jun. 23-án terjesztették az Akadémia, — ennek elnöke gróf Széchenyi István pedig a nádor elé.

A jelentés lényegében így hangzik:

»A küldöttség megvizsgálván minden magyarul írt s közkézen forgó elemi magyar nyelvtanokat, fájdalommal kénytelen jelenteni, hogy köztök egyet sem talált, mely tanra és módszerre nézve a hazai középiskolákban felvételül alkalmasnak mutatkoznék.

»Ugyanis, nincsen egyetlen egy is, mely fogalom határozataiban mindenütt helyes, előadásban eléggé határozott, szabatos és világos, szabályaiban hibátlan, példáiban jól alkalmazó, az eltérések felhozásában eléggé teljes és azok rendezésében elég okszerű, különösen pedig a szókötsben csak félig is kimerítő volna. E mellett mindenikbe csúsztak oly dolgok is, mik, ha mindenben helyesek volnának is, az elemi oktatásban feleslegesek, mint névszerént a szóképzés, melyet különben is csak úgy tanulhatni jól meg, ha kimerítőleg adatik elő.

»Ezen általános tekintet mellett még azon különös viszonyt is figyelembe veendőnek hittük, melyben bármely nyelvtannak a létező iskolai rendszerhez kell állnia. Nem lévén eddig szükség egy, gymnasiumaink külön osztályaihoz alkalmazott s ehhez képest több folyamra osztott magyar nyelven írt magyar nyelvtanra: ilyes nem is készült s már csak e nem lényegtelen tekintetből véve fel létező nyelvtanainkat, nincs a n. m. Helytartó Tanács üdvös célzatának megfelelő tankönyv egy is.

»Hogy azonban a Tekéntetes Társaság meghagyásának szószerént legalább megfeleljünk, a kérdés érett és nyugalmas megfontolása után a kézen forgó elemi magyar nyelvtanok közzül, *legalább ideiglenes használatra*, a következő könyvek, illetőleg eljárás ajánlását hozzuk javaslatba:

»Az első gymnasiumi osztályban, tekintve a tanítványok gyenge s még fejletlen felfogását, sem nyelvtani fogalomhatározatokat, sem szabályokat, sem végre kisebbszerű kivételeket nem kellene velük tanultatni, hanem kirekesztőleg csak *paradigmákat*, vagyis a ragozások tábláit.

¹ 10433/1844. C. szám.

Ezekre nézve alapúl szolgálhatnának a Tds. Társaság által kiadott »Magyar helyesírás és szóragsztás főszabályai« (7-ik kiadás Pest, 1844), melyek szerént minden tanító kijegyezhetné s tanítványainak tollba mondhatná a nevek, névmások, névhatározók és ígék ragozását, az utóbbiakhoz értvén a bár rendhagyó lét ígét (van, lesz) is. E ragtáblák véleményünk szerént ne tiszta, hanem alkalmazott formában lennének szerkesztendők, mely szerént nem a pusztá ragok soroztatnának elő, hanem példányszókhöz ragozva lennének előtűntetve; a szenvedő alak péld. ne így adassék:

atom	atunk
atol	attok
atik	atnak sat.

hanem alkalmazva így:

adatom	adatumk
adatul	adattok
adatik	adatnak.

»A mely tanító az első évben a ragozásokat jól megtanultatta tanítványaival s külömbféle példányszók feladásával először ugyan írásban, utóbb előszóval őket jól begyakorolta, megvetette a helyes nyelvtani kiképzés alapját s tovább menve:

»A második és harmadik évben már a nyelvtani formákat, a szabályokat, a kivételeket is haszonnal előadhatja és folytonos elemzés (analysis) által tanítványait a magyar nyelvben kiképezheti. E két osztály részére pedig vezérfonalul nagyszombati tanító Szuppán Zsigmond könyve használhat, melynek címe: Magyar nyelvtan, előkészítésül s utmutatásul a jó stylusra serdültebbek számára. N.Szombat 1844. Ugy, hogy a második osztályban a *Nyelvtan* című elősméreték (a 17—26. lapig) s a *Szóragsztás* adassék elő, mely a 48. laptól a 83-ig terjed, a 3-ikban pedig a *Szókötés*, mely a 83—107. s a *Helyesírás*, mely a 36—48. lapokon találtatik. Minthogy pedig a szerző leginkább serdültebb tanítványokat tartott szem előtt, mulhatatlanul kötelességévé kellene tenni minden tanítónak, hogy szorgalmas és beható magyarázás és folytonos gyakoroltatás által mindeneket világosan megértessen tanítványaival, mire annál inkább szolgál az idő, mert az előadás rövid és tömött.

»Ezek után fenmarad még annak szüksége, hogy a 4-ik évben a szókötés egész kiterjedésében a Ts. Társaság által 1843-ban kiadott vezérkönyv szerént (A magyar szókötés főbb szabályai) előterjesztessék. Ha a T. Társaság alólirtakkal parancsolna, az első osztálynak ajánlt ragtáblákat kész lenne el is készíteni.

»A mi azon gymnasiumokat illeti, melyekben még most deakul foly a tanítás, azokra nézve zágrábi professor Machik nyelvtana (*Grammatica hungarica theoretico practica*) némely hibái mellett is méltán ajánlható.

»Ekép lehetne a sürgető szükségét ideiglen pótolni, de mindenesetre *csak ideiglen*. Azért is nem tartanók szerénytelenségnek, ha a T. Tár-

saság a n. m. Helytartó Tanácsnak bejelentené, miképp saját magyar nyelvtana, mely a magyar nyelvtudomány minden forrásai lelkiismeretes használatával, névszerént a nyelv régiségei, tájbeli sajátosságai s a mindenkori legjelesebb írók s nyelvbúvárok munkái tekintetbe vételével készült, miután a szokott gyűlési végmegvitatáson át fogott esni, még az idén megjelenendik. Ezen akadémiái nyelvtan szolgálhatna aztán *tan-tekintetében* alapul egy közvetlenül a kir. tanodák rendszeréhez alkalmazandó nyelvtannak, mely legcélarányosabban *közverseny útján* készülhetne el.¹

Az akadémia ezen jelentése méginkább megerősítette József nádort azon szándékában, hogy az új nyelvtanok készítését a »közverseny« mellőzésével a tudós társaságra bízta. Felhívása a legnagyobb készséggel találkozott. A legfőbb tudományos intézet bizalma a megbízás teljesítésére Czuczor Gergelyben és Schedel Ferenczben összpontosult, mint a kik »mind a magyar nyelv és irodalom tudományos ismeretének ma is jeles tanúságait adták, mind előadás tekintetében, viselt tanítói hivatalaik által a szükséges gyakorlati képességet magoknak megszerezték«. Egyszersmind némely iránypontokat is megjelöl a társaság, a melyek a szerkesztendő tankönyveknél szem előtt lennének tartandók: »Hasznosnak, sőt szükségesnek tartaná pedig az osztály, hogy a szókötés is oly alakba öntetnék által a gymnasiumi tanulók számára, milyenben a nyelvtan többi részei lesznek kidolgozva, azon javításokkal, bővítésekkel s az ékes szókötés hozzá adásával, miket az osztály a nagyobb nyelvtan kidolgozásakor szükségesnek látott. Továbbá nélkülözhetetlen kelléknek tartja az osztály, hogy a kívánt tankönyvek mindenikéhez egy gyakorlati rész, vagy is példánygyűjtemény legyen kapcsolva, mely minden korokbeli legjelebb íróink munkáiból oly példányhelyeket foglaljon magában, melyek az elméletet mintegy valósítva mutassák, e mellett az ifjúság lelke kiképzésére alkalmasak, egyszersmind pedig a tanulókat a hazai irodalom s különösen a jobb írók és munkák ismeretébe bevezessék. Ily példánygyűjtemények, vagy olvasókönyvek most is divatosak nálunk a deák nyelvtudományhoz, ilyek léteznek az ausztriai birodalom német iskolái számára a német nyelv, szónoklat és költészettenai mellett is.«²

Mind ezen idézetekkel azt az álláspontot és vezérelveket szándékoztam megismertetni, a melyeket a tervbe vett tankönyvek megírásánál az akadémia, illetőleg a szerkesztők maguk elé tűztek.

Még jóformán meg se kezdődött a munka, midőn a szerkesztőségben változás történt. Schedel Ferencz — nem tudni mi okból? — vissza lépett s helyét Vörösmarty Mihály foglalta el. E két író aztán a legnagyobb szorgalommal látott feladatához, úgy, hogy József nádor már 1846. ápr. 6-án az I-ő osztály, auguszt. 24-én pedig a II-ik osztály nyelvtanát megküldhette a helytartótanácsnak.³ A helytartótanács pedig megbírálás végett átalította a pesti egyetem bölcsészeti karához. Az első

¹ 25238/1844. htt. szám

² 30909/1845. htt. szám.

³ 34007/1846. htt. szám.

kötet bírálatát, melyet Horvát István, a magyar nyelv tanára írt, nem tartom érdektelennek egész terjedelmében közölni, már csak a bíráló személye iránti tekintetből is:

»Elolvastván az »Elemi magyar nyelvtant«, melyet több szerző közösen munkálkodással a középiskolák első osztályuk számára készített, örömmel láttam a munkának nyelvünkre nézve igen sokban tiszta és hibátlan fogalmait. És ez adott ösztönt reá, hogy az itt s amott előforduló hézagokat legtisztább szándékból kipótolni iparkodjam.

»Az 1-ső lapra nézve csak azt ohajtottam volna, hogy röviden a nyelvnek misége megmagyaráztatott volna, mert különben könnyen megtörténhetik, hogy maguk a Tanítók, de maguk a tanuló ifjak is az ajtó és szekéricsikorgást, vagy a harang félreveretését nyelvnek fogják keresztelni, mint közelebb egyik grammatikában állított: »mi emberek gondolatink s képleteinket egymással jelek által közölhetjük. Ezen jelek közt legfontosabbak a hallható jelek. Ezeknek előállítására szólás, vagy beszélés«. Ha ez állana, úgy a csejtelés is beszéd volna. De egyébként is meg kellene különböztetni a nyelv szónak helytelen használatát az állati nyelvben, a madár sereg nyelvében, a szem nyelvében, a mimelés nyelvében és közönségesen a kényelvben. Hogy ezekről a szerzőknek tiszta eszméretük legyen, sok más tudós munkán kívül ajánlhatom nekik im e jeles könyvecskét: »Johann Severin Vater's Lehrbuch der allgemeinen Grammatik etc. Halle 1805 in 8-o Seite 7—10.« — Óhajtottam volna továbbá azt is, hogy a nyelvtan eszmérete és annak különféle részei is röviden előre bocsáttattak volna; mert különben a szótan az 1-ső lapon magán állván, nem is érintetik, hogy ez a nyelvtannak egyik része. Ilyen részek mindenek előtt a helyesírás, a helyes olvasás és kimondás, a hangmérték, a szónyomás és szókötés.

»Ugyan az 1-ső lapra nézve nem lehet meg nem jegyezni, hogy minek utánna a betűsorban a szerzők három *e* betűt vesznek fel, miért nem vettek fel három *a* betűt is. Mondassák csak ki akár Némettel, akár Tóttal *e* szavakat: hamar, akar, — tapasztalni fogják, hogy a Magyar másként mondja ki. Azok egyenlő *a* betűt hallatnak: a Magyar-nál az első *a* homályos, a második világos és mind a kettő különböz a hosszú *á* betűtől. Kár volt a *c*, *q*, *w*, *x*, *y* betűket is, melyeket idegen szókban a szerzők használni akarnak, a betűsorból kihagyni, kár volt meg nem említeni, hogy *Magyar országnak* némely vidékein a *ly* betűt született Magyarok sem tudják helyesen kiejteni.

»A 2-ik lapon a világos és homályos *e*-re nézve legjobb lett volna mindjárt a tárgyat például felvilágosítani; p. o. szeg (clavus), kenyeret szeg (panem frangit).

»Hibás a 3-ik lapon a szóhang eszmérete is. Ha ha ha ha ha ha! Ez magában nem szóhang a nyelvben, mert határozott jelentése nincsen; ellenben ó (vetus) szóhang, mert határozott jelentése van.

»Az 5-ik oldalra nem ártott volna röviden megjegyezni, hogy az, a mit Révay igen helyesen az új cifra nevek helyett hasonló hangkövetésnek nevez, az régenten a nyelvben és még most is sok vidéken nem volt és nincsen meg. Bizonyosága ennek Béla király névtelen jegy-

zője, a halottas beszéd és sok fenmaradott nyelvrégiségek és a mostani tájszokások.

»A 7-ik lapra észre kell vennem, hogy az *é* betű nemcsak *czél* és *hélj* kivételt kiván, hiszen a *tészta* is oda való és több más szavak. Ilyen az *í* betű is, mely majd vastag, majd vékony ragot vesz fel, p. o. *íj* (arcus), *íjem*, *íjed*, *íje* — és *íjam*, *íjad*, *íja*. Ilyen a *sír* is, *sírom*, *sírod*, *síra* és *sírem*, *síred*, *síre*.

»A 10-ik lapon, midőn a Szerzők a nevezetesebb írásjelekről értekeznek, talán elő kellett volna adni, mikor kell vesszővel, mikor pontosvesszővel, mikor kettős ponttal, mikor ponttal élni. Ajánlom nekik, hogy valami okos német, vagy deák grammatikát vegyenek kezükbe és ezen hézagokat pótolják ki.

»A 12-ik lapon hibás a tulajdon név magyarázata s nem logikai. Az adatott magyarázat szerint a névmások is személyt jelentenek s a nyelvnek majd minden szava bizonyos meghatározott tárgyat térszen, a nélkül, hogy tulajdon név volna. Tisztább fogalmat meríthetni a tulajdonnévről Vater-nak fenn idézett munkájából.

»A 32-ik lapon meg lehetett volna röviden említeni a hasonlítás fokairól, hogy ezek régenten többféleképen készültek, még ma is különféle vidékeken különféle módon használatnak; p. o. felső fok sokszor az alap fok kettőztetése, így »sok-sok de nem elég«. — Sylvesternél az első magyar Grammatikában még a »*leg*« nem jó elő, hanem helyette *igen* használatik, p. o. *igen* okos. Ilyen a »nagynál nagyobb«, — ilyen a »mentől nagyobb« a régi szent írásban, mely Bereg vármegyében ma is használatik. Ilyen a *felette nagy*, *temérdek nagy* sat.

»A 33-ik lapon az *erősb*, *hatalmasb* durva hangú középfokot, melyben csak a durva fül nyerhet gyönyörűséget, egészen ki kellene küszöbölni. Aulus Gellius bölcsen mondja: »interroga aurem tuam«. Ilyenek még a költőt sem ajánlják.

»A 34-ik lapon és alább a magyar nyelv gazdagsága a számokban igen gyéren állíttatik elő, Révay Miklós ezekről igen gazdagon értekezett.

»Az 51-ik lapon, vagy a következőkön meg kellett volna talán jegyezni, hogy a jelentő mód jelen idejének 3-ik személye az egyes számban, ha két mássalhangzóval végződik, p. o. *tart*, *fest* sat. sokban másképen hajtogattatik, mint az egy mássalhangzóra végződő ígék.

»Ezek azon csekély észrevételek, melyeket csak azért el nem hallgathattam, hogy a különben jeles munka még jelesebb alakban jelenjék meg közhaszonra.¹

Mint látható, Horvát István nagy elismeréssel adózik az új nyelvtannak s csupán egy-két kisebb hiányt fedez föl. Mégis e bírálat, vagyis inkább a helytartótanácsnak az az eljárása, hogy felülvizsgáltatta az akadémia aegise alatt született munkát, majdnem megghusította a munka folytatását. Ugyanis, midőn a nádor újból fölkérte az akadémiát, hogy a megkezdett alapon készíttesse el a gymn. III. és IV. osztálya által használandó magyar nyelvtanokat is: ez egész határozottan kijelentette,

¹ 41262/1846. htt. szám.

hogy mindaddig, a míg meg nem győződött arról, hogy a már kész folyamatok elfogadtattak és azokon tudtán kívül semmiféle módosítás nem eszközöltetett, nyelvtudományi osztályát a munkálkodás folytatására nem utasíthatja.¹ Már az maga kedvetlenítette az akadémiát, hogy a bíráló nem vette figyelembe a munka készítésénél követett irányelveket. Így a bíráló azon észrevételére, hogy óhajtandó miképp a nyelv lényege már az első lapon megmagyaráztassék, azt válaszolja, hogy e magyarázatot szándékosan mellőzte »azon növeléstani okból, mely az ujkor minden jeles paedagogusai egyező értelme szerint a synthetismusnak elsőséget ad az analytikai módszer felett és az anyagot közli előbb, mint a még csak ebből elvonandó fogalmakat«.²

A felszólalás hatott. Az első kötet bírálata ad acta tétetett. A »Magyar Nyelvtan« címzet viselő második kötet bírálatán éppen dolgozott az egyetem, midőn a helytartótanács azt rendeletileg beszüntette. Egyidejűleg biztosította az akadémiát, hogy »valamint a már eddig beadott és elfogadott, úgy ezután beadandó munkáiban befolyása nélkül módosítás nem történendik«.³

Ily módon elégtételt nyervén az akadémia megsértett tekintélye, Czuczor és Vörösmarty hozzá fogtak a III. osztályban használandó nyelvtanhoz. 1847. június havában kész is lettek vele. Fáradozásuknak eddigelé semmi anyagi jutalmát sem nyervén, indítatva érezték magukat, hogy az egyetemi nyomda igazgatójához, mint a mely intézet volt kinyomandó nyelvtanaikat, kérdést intézzenek tiszteletdíjuk felül. A kor irodalmi viszonyait élénken jellemző s Czuczor által írt levél így hangzik:

Tekintetes Igazgató Ur!

Miután a' n. méltóságu kir. Helytartó Tanács' felszólítására általunk munkába vett négy, középtanodai kézikönyvnek két elseje az illető helyen elfogadva, a' harmadik a' magyar academiánál vizsgálat alatt van, 's nem sokára szinte által fog küldetni, 's így a' munkába vett négy könyv közül csak egy, az utósó, hiányzik: nem fogja Tek. Igazgató Ur idő előtti sürgetésnek venni, ha ezen munkák díjazása felől néhány szót teszünk.

Mindenek előtt meg kell említenünk, hogy a' magyar író' helyzete nem olly kedvező, mi szerént munkája díja után sokáig várhasson; mert gyakran ezen díj feltételezi a' további munkálkodhatást. Ennek tekintetbe vétele után kérjük a Tek. Igazgató urat, méltóztassék hivatala befolyásával arra hatni, hogy ezen nagyobb részt kész munkák' díjazása egészben, az az mind a' négy kötetre határozassék el, 's hogy a' díj a' szerént, a' mint a' munkák elfogadtatnak, részenként kiadassék.

A' díj meghatározására nézve a' következőket óhajtánók figyelembe vétetni:

¹ 2393/1846. C. szám.

² 583/1847. C. szám.

³ 47196/1846. htt. szám.

1. Egész irodalmi pályánkon, de különösen a' m. academiánál a' nyelvtani dolgok' rendbe hozásával foglalkodván, hogy ezen iskolai könyvek mostani haszonvetőségöket elérték, nagy részént hosszas és tartós fáradozásaink eredménye.

2. Röviden és szabatosan írni, kivált hol gyermekek' számára kell szabályokat adni, sokkal több időbe, és gondba kerül, mint bármi nagy testű, de rendbeszedetlen, vagy szükségtelen kitérőek által nagyra nőtt könyvet készíteni. Miért is, ha beadott munkáink kis terjedelmök szerént díjaztatnának, ezen díjazási alap nem volna méltányos.

3. A' hátra lévő negyedik kötet, igen kevés előmunkálatok lévén e' tárgyban, tetemes munkát, és időt igényel.

4. A' nyelvtan elveiben és szabályaiban nagyrészt meglévén állapítva a jelen munkák, koronkénti átnézés 's apróbb igazítások mellett igen sok időre lehetnek jövedelmezők a' kir. egyetemi könyvnyomdának.

Ezek szerént, ha a' nagyméltóságú kir. Helytartó Tanács méltányosnak találná az általunk munkába vett négy kötetért hat ezer pengő forintot megajánlani, bátorkodunk annak részenkénti kiadatásaért folya-
modni, és pedig illy arányban: a' már elfogadott két első kötetért fizet-
tetnék ki a fenn kitett öszvegnek két ötöde; a harmadikért, midőn el
lesz fogadva, egy ötöde; a' hátralévő két ötöd pedig, midőn a negyedik
kötet benyujtva, és elfogadva lesz.

Végül, meg kell említenünk, hogy itt nem áldozatról van szó, mert ezen könyvek jövedelmeznek, hanem arról, hogy a' jövedelem' jó nagy része azoknak jusson osztályul, kik annak alapját vetették. Reméljük Tek. Igazgató Ur! hogy nem fogja tulságos követelésnek találni, a' mit előadtunk, 's nem ellenkezőnek a' magyar iskolák' 's a' kir. egyetemi könyvnyomda' hosszú időre számított érdekeivel. 'S ha eziránt hat-
hatós közbejárása által biztosítást nyerni szerencsések leendünk, készek
vagyunk teljes erővel a' hátra levő munka' bevégzéséhez fogni.

Kik egyébiránt teljes tisztelettel maradunk

Tekintetes Igazgató Urnak

Pest, jul. 7. 1847.

alázatos szolgálói

Czuczor Gergely m. k.
m. tud. tssági rendes tag.

Vörösmarty Mihál m. k.
m. ac. rendes tag.¹

Az egyetemi nyomda igazgatója e kérelemről jelentést tevén a hely-
tartótanácsnak, kiemeli ugyan, hogy a szóban forgó tankönyvek úgy
módszerüknel, mint irányuknál fogva kiválnak társaik közül, s remélhető-
leg »terjedelmesebb kelendőségnek« is fognak örvendeni, miáltal a nyomda-
költségek megtérülnek, mindazáltal a kért tiszteletdíj annyira túl magas,
hogy ő a nyomdai díjjegezők legmagasabb tételét véve is zsinórmértékül,
ivenként 40 ezüst forintot s így mind a kettőért, mely közel 12 nyom-
tatott ívet fog adni, összesen 500 ft. e. p-ben javasolhat. Ha azonban

¹ 30293/1847. htt. szám,

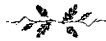
figyelembe veszi a helytartótanács, hogy a munkákat kiváló írók és az akadémia felügyelete alatt készítették, úgy a legmagasabb tiszteletdíj kétszeresét, mind a négy munkáért tehát 4000 ezüst ftot megadhatónak véli.

Az igazgató ezen javaslatát a helytartótanács és a m. udv. kancellária elfogadták. 1848 márcz. 16-án kelt a kir. leirat, mely elrendeli, hogy a Czuczor és Vörösmarty magyar nyelvtanai (»Elemi magyar nyelvtan«, »Magyar Nyelvtan« és »Szókötés«) a gymnasiumok alsó osztályainak használatára kinyomattassanak s a szerzőknek tiszteletdíj, a még hátralevő negyedik kötetet is beleértve, 4000 ezüst ft. fizettség az egyetemi nyomda pénztárából.¹

Ez időn túl a hivatalos iratok közt még egyszer található nyoma a Czuczor-Vörösmarty-féle nyelvtanoknak. Ugyanis a szerzők 1848. jun. 2-án az iránt folyamodnak br. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszterhez, hogy munkáikat kinyomatás előtt »végső áttekintés végett« juttassa kezükhöz. A miniszter a kérés teljesítését el is rendelte. Mi lett tovább a munkákkal? — nem tudom. A közbejött nagy események valószínűleg meghúsították az egész szándék kivitelét: a kéziratban már kész három kötet nem került nyomda alá s talán az egyetemi nyomda irattárában hevernek, a negyedik kötet pedig el sem is készült.

¹ 3533/1848. C. szám.

Dr. Illéssy János.

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

TELEKI LÁSZLÓ GRÓF »KEGYENCZ«-E.

Irta : *Mérei Kálmán*. Budapest, 1893.

Nagyobb szabású, szélesebb körű tanulmány, mely 215 lapnyi kötetben részletesen és sok tekintetben önálló felfogással fejtegeti irodalmunknak ez oly sajátzerűen magában álló, rendkívüli termékét. Főbb fejezetei a kötetnek : a Kegyencz tárgya mint történeti esemény, a tragoedia indítéka, hősei mint a történelem s a tragoedia alakjai, a tragoedia eseményeinek lényeges mozzanatai, a főalakok jelleme, a mű szerkezete, s sajátosságai a korfestés és színszerűség tekintetében.

Mérei a tragoedia megítélésében egy új szempontot akar érvényesíteni. Julia átadásának Maxim szempontjából lehetséges indító okait elemezvén, ezt mondja : ez a dolog azon fordúl meg tulajdonkép, hogy Maxim a császár halálával uratlanná váló koronát meg akarja szerezni magának. Azért akarja pedig megszerezni, mert mint Mérei mondja, Juliát csak így véli teljesen rehabilitálhatónak. A császársággal »nem a maga urasága, a hatalom, a főczélja, hanem Julia becsületének helyreállítása. Azért keresi a koronát, hogy a megalázott nőt felmagasztalja vele«. Ez volna Mérei szerint közvetve a magyarázata Julia átadásának. Annyi áll, hogy az átadás közvetlen indító oka az, hogy Maxim teljesen meg akarja nyerni Valentinián bizalmát, hogy ekkép megronthassa, s aztán ő jusson utána a trónra, vagyis az átadás célja a trón elfoglalhatása. De miért akarja a trónt elfoglalni, holott azelőtt nem is álmodott erről? Miért nem elégszik meg egyszerűen azzal, hogy a császárt megölje? A vér a szennyet így is lemosná. »Ha Valentinián csak közönséges polgár volna, úgymond Mérei, nem császár is egyúttal, akkor Maxim nem kételkednék, mivő legyen vele : egyszerűen leszúrná s a kiömlő vér engesztelő áldozat volt néveléért.« De a korona, úgymond, változtat a dolgon, mert Julia gyalázatát csak evvel lehet teljesen eltakarni. Juliának »emelkedni kell magasra, úrnóul az emberek fölé, hogy félve merjenek rátekinteni ; ragyogni kell, hogy a szem ne bírja el szemléletét. Csak akkor lesz a gyalázat, ha nem elfeledett is, legalább nem beszédes, csendes«. Ilyenforma a gondolatmenete Mérei szerint Maximnak, midőn kezét a korona után kinyújtja.

— Ez a felfogás azonban a darabból semmikép sem igazolható, s csak úgy van erőszakosan belemagyarázva. A trónra törekvés indító okául a darabban két dolgot találunk. Az egyik az, mit az I. felv. 2. színjének nagy monologja előad, s mely abból áll, hogy Maximnak *nem elég* az ellenfél vére, halála. Azt az iszonyút, mit keblibe rejt, ő nem egy emberre, a sértőre, hanem »egy egész fajra akarja kiönteni halálos méregként«. A sérelem, a mit szenvedett oly szörnyű hogy azért nem elég egy halál. »Caesar, Caesar! Mi leend a váltáság! *Csupán nyomorú buja élted? rot-hadó tetem lélekért?*« mondja előbb Maxim; s alább ismét be akarja várni, hogy »miként válhatik gyámoltalan polgár mérgiből *habzó tenger, mely egy hatalmas fejedelmet, bíralmastól elborít*«. A trónra törekvés eszméjét tehát az költi fel Maximban, hogy közönséges bosszúval nem bírja beérni, ő megtorlásul olyan színjátékot akar, a melyet Róma még nem látott, a mitől »a nézők belei kimozdulandnak helyükből«. Maxim ilyen bosszút nem vehet közönséges polgárként, mint ilyen legfőllebb csak annyit tehetne, hogy egyszerűen megölné a császárt. De mi az neki? E szertelenség a bosszúban egy vonás akar lenni Telekinél a kor jellemzésére, s bármennyire bele ütközik is mai felfogásunkba, ha egyszer a kort elfogadjuk olyannak, a milyen volt, el kell fogadnunk ezt is vele. A trónra-törekvésnek a darabból kimutatható egyik indító oka tehát ez. De van egy másik is, mely tulajdonkép csak részlete, vagy függeléke amannak. S ez Eudoxia elcsábíthatása. Ezt Mérei léhaságnak nevezi Maxim jellemében. Az is, és igaz a mit Mérei ráolvas, hogy Maxim nincs tisztában ez erkölcsiség alapelveivel, mai felfogásunk szerint legkevésbé, de azért Maxim, az 5. század embere előtt nem kevésbé fontos ez indító ok. Az, hogy a gyalázatot gyalázattal fizesse vissza, mindig ébren levő gondolat benne. Midőn Eudoxia meghajlik szavának, Maxim ekkép triumphál: »Rajtad már a *szenny* Valentinián. A vész ezután következik. Csak segíts befolyásoddal is gőgös asszony«. E szavak azt is mutatják, hogy még csak nem is azért törekszik Eudoxiát megnyerni, hogy az tervét előmozdítsa, ez csak mellékes előtte, fődolog neki a *szenny*. Ez szintén hozzá tartozik nála a bosszú teljességéhez.

A trónra törekvés azon indító oka tehát, a mit Mérei belemagyaráz a darabba, nem állhat meg. Ez csak a kommentátornak kedvelt eszméje, melynek kedvéért hajlandó még a szöveget is félre érteni. Maxim szavait ugyanis így idézi egy helyt (55. l.): »Maxim maga mondja, hogy ha nem lenné meg másutt a koronát, fölkeresné a vesztő padon is«. Holott Maximnak ez a mondása így hangzik: »El van hát vetve a koczka! Emelkednem kell, hogy *czélt* érjek, magasbra, mint valaha kívántam. A teljes bosszú trónon vár reám. — Jó, felrohanok érte oda, a mint ha nem lenném meg másutt, fölkeresném a vesztő padon is«. (II. felv. 2. szín.) Tehát a *bosszút* keresné fel a vesztő padon is, és nem a koronát.

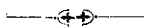
A trónra törekvés megokolása, mint látható nem hiányzik a darabból, csak meg kell keresni. Igaz, hogy keresni kell s ez hiba. Erre nézve is áll az, a mit Mérei az egész darab szerkezetéről mond, hogy t. i. »a sokfelé elágazás és kellő rend hiánya az áttekintés könnyűségét és világosságát akadályozza. Az útba igazító megjegyzések eldugva vagy rövid

mondatokba szorítva nem elég tájékoztatók egyszeri hallásra. Az összekötő szálak nagy tömege bonyolódott, oly messze nyulók, hogy nehéz figyelemmel kísérni előadás útján«. Ez a megjegyzés, mint a darab egyik fogyatkozásának kiemelése igen helyes, de ha érvényes is a nézőre, ki a darabot színpadon látja, nem lehet mentsége a magyarázónak, ki föltehetőleg a művet többszörösen áttanulmányozta. A gondatlanság hibája alól, melyet Mérei nem egyszer szemére vet Telekinek, nem menthető fel egészen az ő dolgozata sem. Maxim jellemének elemzésében pl. ilyen ellenmondást is találhatni benne: egy helyt (85. l.) ezt mondja Maximról: »Mégértették, s most nem érez más, mint sérelmét, nem kíván más, csak bosszút; nincs is lelkében más, érzelmei ez egybe szorútlak össze mind. Szíve, lelke egész világát lerombolta ezért, a természet és lelkiismeret szavát, a hazafiúi szeretetet és hűséget, a férfias büszkeséget, családi boldogságot, becsületet, mindent. S az omladékra feltűzte a bosszú zászlóját: ebben a jelben akar győzni« stb. S miután ckkép mindent, de mindent kitörült a hős lelkéből a bosszú gondolatán kívül, négy lappal hátrább így folytatja: »Mikor a sérelem éri, nem telik el oly kizárólagosan a gyalázat érzetével, hogy meg ne férne benne együtt a haszonra való törekvés gondolata is: a legszenvedélyesebb pillanatokban, a fájdalom leghevesebb kitérősei közt sem feledkezik meg a koronáról«.

Ez egy kissé felszínes elbánás a dologgal. Általában a behatóbb elemzés s a mélyebben fekvő motivumok felderítése nem erős oldala e tanulmánynak. Így Julia tisztán maradásának, azt mondja, alig lehet más magyarázatát találni, mint »illendőségi okokat«, hogy t. i. a dráma ne hurczoljon a színpadon egy meggyalázott nőt. Ezzel szemben elég tán csak arra emlékeztetni, hogy a végső jelenetekben sokkal sújtóbb a csapás és megsemmisítőbb a katasztrófa Maximra, midőn megtudja, hogy Juliát *így* veszti el. Ez egészen tudatos eljárásra vall Teleki részéről, de persze az összekötő szálak itt is oly elnyúlottak, hogy nehéz figyelemmel követni őket — egyszeri hallásra. Hasonló kifogást lehet tenni, Mérei egy másik ellenvetésére. Hibáztatja ugyanis, hogy bár a mérgezési kísérlet szintén ott szerepel Maxim bosszújának megokolásában, Maxim ezt nem zsákmányolja ki az utolsó jelenetekben, midőn Valentiniánt számadásra vonja. »Nem főben járó dolog ugyan, úgymond, de gondatlanság jele, hiánya a tökéletes kidolgozásnak.« Erre nézve megjegyzendő, hogy Maxim bosszújának megokolásában keveset nyom az, hogy Valentinián őt meg akarta mérgeztetni. A bosszúvágy ép oly fokon áll már Maximban mielőtt ezt megtudja, mint azután, s ez az ő dühének fokozásához semmivel sem járul. Nincs is egyéb célja ez episodnak a darabban, mint részint az, hogy Valentinián és környezete jellemzéseül szolgáljon, részint hogy Sidónnak Maxim hatalmába kerülését magyarázza s ezzel Maxim műveleteinek kiinduló pontját képezze. Hogy ez a számoltatáson mellőzve van, nagyon természetes. A mérgezési kísérlet oly elenyésző csekélység Maxim egyéb sérelme mellett, hogy számba sem jön, eszébe sem jut. Egy törvénytörés, mely Valentiniánt számoltatná, mindenesetre tekintetbe venné ezt is, mint »bűnhalmazatot«, itt ennek mellőzése csak annál jobban illusztrálja Maxim egyéb sérelmének nagy voltát.

Látni való, hogy Mérei tanulmánya bár nagyobb apparatusa, részletező fejtegetése s szélesebb köre miatt elismerést érdemel, nem tekintendő olyanoknak, mely a »Kegyencz« ügyét végleg elintézte volna. E saját-szerű mű eddigelé még mindig nincs kellőleg méltatva irodalmunkban. Az eddigi megállapodás felőle az, hogy a »Kegyencz« egy kétségtelenül hatalmas költői tehetségnek teljesen elhibázott alkotása; aranyból öntött monstrum, mint egyik bírálója mondá. E megállapodást elfogadja a Mérei tanulmánya is, a nélkül azonban, hogy akár a költői erő nagyságát kimutatná, akár az elkövetett tévedés miben létét mélyebbre ható fejtegetéssel felderítené. Méltán lehetett volna várni egy részletes tanulmány szerzőjétől azon ellentét beható megmagyarázását, hogy míg egyrészt a korfestés a legfőbb fényoldala e műnek, addig másrészt a főalak bizonyos tekintetben kirí azon kor emberei közül. »Egy kegyencz, a ki felháborodik a gyalázon, s mi több, bosszúra gondol, nem e kor gyermeke«, mondja már Rákosi Jenő. S ez teljesen igaz. Maximban a rajta esett sérelem megítélésénél Teleki teljesen a mai kor felfogását juttatta érvényre. De másrészt Maxim eljárása bosszúja követésében annyira beleütözik erkölcsi érzésünkbe, hogy azt csak úgy lehet némileg igazoltnak elfogadni, ha ez alakot egy teljesen rothadt kor veszett erkölcsének typusául tekintjük. Maxim az ő bosszújának kivételében és eszközeiben egészen az 5. század gyermeke, valódi megszemélyesítése azon kor romlottságának. Ellenben a sérelmet, mely rajta esett, tisztán a modern erkölcsi felfogás szempontjából itéli meg. Ez anachronisticus ellentét örökre kiegyenlíthetetlen marad a Kegyenczben. Hősét élő, való alaknak sem elképzelni, sem elfogadni nem lehet. Ez ellentétnek, melyre néhány megjegyzés az eddigi bírálatokban is utalt már, kifejtését, felderítését lehetett várni egy a Teleki tragodiájával foglalkozó terjedelmesebb dolgozattól. Mérei figyelme erre nem terjedt ki. Azonban elismeréssel emeljük ki, hogy a Kegyenczre vonatkozó adatokat, forrásokat gondosan figyelembe vette és összeállította. A mű ára 1 frt 50 kr.

K. I.

REPERTORIUM.

- Abrányi K., id.* Jókai és Liszt Ferencz. Föv. Lap. 149. szám.
Ambrozovics Dezső. Hajótöröttek. Ism. (Erdélyi P.) Föv. Lap. 171. szám.
Arany J. Toldi. Magyar. Lehr A. Ism. b. f. Tanáregyl. Közl. 26. kötet. 334., 336. l.
Aranyról. Ujabb apróságok. P. Napló 137. szám.
 Arany János és a Pesti Napló. — Pesti Napló 137. szám.
 Arany szülőhelye és az Arany-szoba. P. Napló 137. sz.
 Arany irodalomtörténete. (Kiadatlan hagyaték). P. Napló 137. sz.
 Balladatöredék a Nyírből. B Gy. Föv. Lap. 155. szám.
Baloghy Dezső. Versek, dalok. (1890—1892.) B.-Gyarmath, 1893. Ism. Erdélyi P. Föv. Lap. 164. sz.
Bartalus István. Emlékezés Arany Jánosra. P. Napló 137. sz.

- Beöthy Zsolt.* Széchenyi István. Ism. Róna Béla. Magyar Géniusz 23. sz.
Beöthy Zsolt. Arany nemzeti érzése epikájában. P. Napló 137. sz.
Bessenyei Ferencz. Arany János legöregebb tanítványa. Délmagyarorsz. Közlöny 117. sz.
Bokor József. Lexikon-háború. Békés 20. sz. (Az Athenaeum és Pallas lexikonról).
Brósz Károly. A rózsza a magyar költészetben. (Közlemények, kiadja a miskolczi tanügyi kör. 94—112. l.)
Dalotti Ödön. Petrarca és költészete. (A kecskem. Katona J.-kör 1891—92. évkönyve 58—66. l.)
Erdélyi Gyula. Irók a képviselőházban. 1. (Lukács Béla, Boncza Miklós.) Magyar Szemle 23. sz. 2. Ifj. Ábrányi Kornél. U. o. 24. sz. 3. Schwarcz Gyula. U. o. 25. sz. 4. Láng Lajos. U. o. 26. sz.
Erdensohn M. A. A hitközségi magyar könyvtárakról. Egyenlőség 7. sz.
Ernyei István. Simai Kristóf élete. Ism. Bayer József. Philologiai Közlöny 466—470. l.
Erkel Elek. *Ő.* Budap. Hirl. 159. sz. — Föv. Lap. 159. sz. — Magyar Géniusz 25. sz.
Erkel Ferencz. (1810—1893). *e.* Nemzet 164. sz. — Budap. Hirl. 164. sz. — Egyetértés 164. sz. — Molnár Gézától. Föv. 165. sz. — Id. Ábrányi Kornéltól. Pesti Napló 170. sz. — Márkus Miklóstól. Magyar Hirlap 164. sz. — Magyar Géniusz 25. sz.
Erkel Ferencz mint sakkjátékos. Pesti Napló 171. szám.
Farkas Sándor. Ifju évek. 2. kiad. Ism. ik. Bud. Hirlap 144. sz.
Göbi J. A magyar nemzeti irodalomtörténet Ism. Bánóczy József. Tanár-egyl. Közl. 26. köt. 281—285. l. Göbi Megjegyzései és Bánóczy válasza. U. o. 477—486. l.
Gonda Dezső. Ágnes. Regény. Ism. Keleti Ö. Lajos. Szolnok-Doboka 24. sz. Zalai Közl. 24. sz. és Szarvasi Lap. 25. sz.
Győrffy József. Politikai szatirák. Rövid ism. Egyetértés 159. sz. melléklet. — Ism. Erdélyi P. Föv. Lap 164. sz.
Haber Samu. A mi ünnepeink. Ism. Erdélyi P. Föv. Lap. 152. sz. — Magyar Géniusz 25. sz. — Méry Károly. Egyenlőség 22. sz.
Havass Rezső. Magyar földrajzi könyvtár. Ism. s. Prot. egyh. és iskolai lap. 21. sz.
Hellebrant Á. A magyar philologiai irodalom 1892-ben. Philol. Közlöny 478—544. l.
Hevesi József. Az ár ellen. Regény. Ism. Herczeg Fer. Egyenlőség 18. sz.
Hoffmann Sándor. Vázlatok a modern irodalomról. Magyar Szemle 24—26. sz.
Horváth Cyrill. A magyar nemzeti irodalom története. Ism. Z. Tanár-egyl. Közl. 26. kötet. 673. l.
Jókai Mór. Szegény gazdagok. Víg színmű 3 felv. Először adatott a budai színpadon máj. 12. Ism. sz—y. P. Napló 136. sz. — Lázár B. Nemzet 131. sz. Br. Jósika Miklósné. Pesti Napló 166. sz. — *Vadnai K. Júlia.* Fővárosi Lapok 163. sz.
Kabos Ede. Koldusok. Ism. Föv. Lap. 139. sz.
Kanyaró Ferencz. Bibliotheca Zrinyiana. Phil. Közlöny 421—429. l.
Kováts Antal. Katona József Bánk-bánja. (Kecskeméti Katona József-kör 1891—92. évkönyve 47—57. l.)
Kovács Zsigmond. Költemények. Ism. ik. Bud. Hirl. 144. sz.
Körös Mihály. Nyugalmas órák. ik. Bud. Hirl. 144. sz.
Krecsányi Ignác. Jókai Mór »A gazdag szegények« főpróbáján. Délmagyar. Közl. 124. sz.
Kuum Géza gr. Elmékedés az irodalomról. Erdélyi Híradó 125. sz.
L—l. Szeszély a versalakokban. Magy. Szemle 25. sz.
Lázár Béla. Dr. Berzeviczy Albert. Magyar Géniusz 23. sz.
Lombay Jenő. Költemények. Ism. Erdélyi P. Föv. Lap. 164. sz.

- Major Károly.* A költői képzelemről. Ism. dr. Lázár B. Phil. Közl. 474. l.
- Mátray Lajos.* Hulló levelek. Ism. ik. Bud. Hirl. 144. sz.
- Minke Béla.* Költeményei. Ism. ik. Bud. Hirl. 144. sz.
- Id. Mogyoróssy János. 1805—1893. Békés 20. sz.
- Molnár Gyula.* Idyll. Vigjáték 3 felv. 1893. Ism. Föv. Lap. 159. sz.
- Morócz Jenő.* Versei. Ism. ik. Bud. Hirl. 144. sz.
- Nagy Géza.* Rozgonyi Piroska. P. Napló 137. sz.
- Nagy Sándor.* Vadvirágok. Pécs, 1893. Ism. Erdélyi P. Föv. Lap. 152. sz.
- Ó, Négy* vers. Bud. Hirl. 175. sz. (szól a Brassó című ujságban megjelent négy versről.)
- Palágyi Lajos.* Magyar könyvtár-társulat. Egyenlőség 8. sz.
- Pallas nagy lexikona III. köt. Ism. Egyetértés 164. sz.
- Pázmány* Kalauzának I. és II. könyve. Szerk. Bellaagh A. Ism. Maurer M. Tanáregyl. Közl. 26. köt. 546—548. l.
- Prém József.* Félvér. Regény. Ism. Tóth Sándor. Föv. Lap. 168. sz.
- Riedl Fr.* Arany János. Ism. Prot. Szemle 390. l.
- Sárosy Gyula* ösmeretlen verse. Közli Londesz Elek Alföld 133. sz.
- Sebestyén Gyula.* Gyulai Aranyról. P. Napló 137. sz.
- Simonyi Zsigmond.* A magyar nyelv egy külföldi egyetemen. Pesti Napló 159. szám.
- Somló Sándor.* Bolyorgás. Ism. ik. Bud. Hirl. 144. sz. Vasárnapi Ujság 22. sz. — Janovics Jenő. M. Génusz 21. sz. — Rupp Kornél. Győri Közl. 50. sz.
- Szabó Jenő* Versek. (1883—1892.) N.-Enyed. 1893. Ism. Erdélyi P. Föv. Lap. 164. sz. és Vojtkó Pál. Erdélyi Híradó 136. sz.
- Szántó Eleazár. (1829—1892.) Egyenlőség 7. sz.
- Szinyeyi József.* Magyar-Tá szótár. Ism. Fővárosi Lap. 177. sz. — Pesti Napló 178. sz.
- Szöl ösy Károly.* Szatmár egyházmegye papságának irodalmi működése. Magyar Sion. 446—458. l.
- Tüdös István dr.* Dévay Biró Mátyás. Prot. Szemle 342—360. l.
- Ujlaki Antal.* A nagyszalontai jászól (Arany Jánvs bölcsőjénél). Alföld 104. szám.
- V—s. Harcz a magyar zenéért. P. Napló 166. sz. (Ábrányi K. A magyar zene sajátosságairól).
- Várady Gábor.* Hulló levelek. I. füz. M.-Sziget. 1892. Ism. Lipcsey Ádám. Nemzet 55. sz.
- Vay Aladár br.* Arakisz. Szomorújáték 5 felv. Ism. P. Napló 115. sz.
- Vadnai Károly.* Jókai Tardonán. Borsodmegyei Lapok 38. sz.
- Vajda János.* Beniczkné Bajza Lenke. Nemzet 166. sz.
- Veres Samu dr.* Tompa költészetének néhány jellemző vonása. Gömör-Kishont 22. sz.
- A versek lenézéséről. (Tolstoj egy nyilatkozatára.) Föv. Lap. 151. sz.
- Vojtkó Pál.* Történetek. Ism. Föv. Lap. 97. sz. — Kovács Dezső. Erdélyi Híradó 81. sz.
- Werner Gyula* Anteusz. Regény. 1. 2. Ism. (Erdélyi P.) Föv. Lap. 176. sz.
- Zoltán Vilmos.* Jókai Mór. Győri Közl. 23. sz.
- Z. A költészet nem hal meg. Föv. Lap. 153. sz.
- Zsidó írók a magyar irodalomban. *Róna Bélától.* — 8. Dr. Teleki Sándor. Egyenlőség 7. sz. — 9. Gerő Ödön. (Viharos). U. o. 8. sz. — 10. Méry Károly. U. o. 9. sz. — 11. Varsányi Gyula. U. o. 10. sz. — 12. Gáspár Ferencz U. o. 11. sz. Palágyi Lajostól. — 13. Vázsonyi Vilmos. U. o. 13—14. sz. — 14. Lasz Samu. Róna Bélától. U. o. 15. sz. — 15. Gelléri Mór. Szatmári Mórtól. U. o. 16. sz. — 16. Ifj. dr. Neumann Sándor. Dr. Fleischmann Sándortól. U. o. 17. sz. — 17. Szatmári Mór. Haber Samutól. U. o. 22. sz.

Közli: *Hellebrant Árpád.*

TARTALOM.

	Lap
A niklai remete. <i>Dr. Váczy János</i>	257
Régi magyar vitéz Kádár István éneke. <i>Kanyaró Ferencz</i>	284
Szilágyi és Hajmási históriája. <i>Thúry József</i>	293
Megjegyzések a hun-monda kifejléséhez. <i>Belják B. Pál</i>	307
Egy labanczvers az 1681-iki országgyűlésről. <i>Szeremlei Barna</i>	318

Adattár :

Adatok Pesti Gábor életéhez. <i>Dr. Illésy János</i>	330
Hell Miksa levelei IV., V., VI.	337
Barcsay Ábrahám levelezése feleségével. (Első közl.) <i>Nagy Iván</i>	342
A pozsonyi ev. lyceum kéziratárából. <i>Dr. Kvacsala János</i>	352
Fábián Gábor levelezése. (II. közl.) <i>Kara Győző</i>	360
Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai. <i>Dr. Illésy János</i>	368

Ismertetés, bírálat :

Mérei Kálmán. Teleki László gróf »Kegyenc«-e. <i>Ism. K. I.</i>	379
--	-----

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Á.</i>	382
---	-----

— — — — —

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

A II. évfolyam név- és tárgy-mutatója ehhez a füzethez van mellékelve.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénzutasványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

Sajtó alatt van:

ATILLA BIBLIOGRAPHIÁJA BALLAGI ALADÁRTÓL.

—♦— Számos képpel ellátott amateur kiadás. —♦—

Tartalma: 1. Az Atillára vonatkozó kéziratok, a modenai, velencei és párizsi codexek első részletes leírásával. 2. Az Atilláról szóló összes nyomtatványok 1472—1893. (Idevágó bármily jelentéktelen adalékot is, 1893. márczius végéig, köszönettel venne a szerző.)

A mű 100 példányban, magyar és olasz nyelven jelenik meg. Könyvkereskedésbe nem jut. Minden egyes példány számozva lesz, s előleges értesítés esetén, a tulajdonos neve is belenyomatható. Előfizetési ára 5 frt, mely a szerzőhöz küldendő.

A SZÉKESI

GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD

1470—1835.

EREDETI KÉZIRATI KÚTFŐKBŐL IRTA

THALY KÁLMÁN.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

Harmadik kötet: 1703—1706. Ára 7 forint.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti

PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya m. év elején a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított, hogy e tudományok irodalmi fejlesztését ezzel is előmozdítsa. **Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.**

A pénzutasványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető közlemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak (Magyar Tud. Akadémia palotája) czimzendők.